

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KURTUBÎ'NİN TEFSİRİNDE KISSA-AHKÂM İLİŞKİSİ
-HZ. YÛSUF VE HZ. MÛSÂ KISSALARI ÖRNEĞİ-

ERDEM DULUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PROF. DR. BURHAN BALTACI

TEMMUZ - 2023

KASTAMONU

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Erdem DULUN

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KURTUBÎ'NİN TEFSİRİNDE KISSA-AHKÂM İLİŞKİSİ –HZ. YÛSUF VE HZ. MÛSÂ KISSALARI ÖRNEĞİ–

ERDEM DULUN

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DANIŞMAN: PROF. DR. BURHAN BALTACI

“Kurtubî'nin Tefsirinde Kıssa-Ahkâm İlişkisi –Hz. Yûsuf ve Hz. Mûsâ Kıssaları Örneği–” adlı bu çalışmamızda Kurtubî'nin *el-Cami' li-Ahkâmi'l-Kur'an* isimli ahkâm tefsirinde Kurtubî'nin kıssalarla alakalı takip ettiği metot üzerinde incelemelerde bulunduk. İlk bölümde kıssalar ve ahkâmı alakalı daha çok teorik denilebilecek temel meselelere yer verdik. İkinci bölümde ise Kurtubî'nin kıssalara nasıl yaklaştığını, kıssalardan hangi hükümleri çıkardığını, hüküm çıkarırken hangi hususları gözettiğini vb. analiz ettik. Çalışmamızı Hz. Yûsuf ve Hz. Mûsâ kıssalarındaki bazı âyetlerle sınırlandırdık. Alimlerimiz Kur'an ve sünnette çözümünü bulamadıkları meseleler hakkında içtihat yaparken farklı yollar takip etmişlerdir. Kurtubî gibi bazı alimlerin dikkatini de kıssalar çekmiştir. Sonuç olarak Kurtubî sarîh âyetlerin bulunmadığı konularda kıssaları ahkâmın kaynağı olarak görmüştür. Ancak Kurtubî'nin kıssalardan çıkardığı hükümlere bakıldığında bunların daha çok aslî hükümler değil, tâlî hükümler olduğunu görüyoruz. Çıkarmış olduğu pek çok hükmü doğrudan kıssalardan çıkarmadığını, daha önce zihninde olan hükmü kıssalardan delillendirdiğini görürüz. Belki de Kurtubî'nin zihni sıfırlanıp, daha önce elde etmiş olduğu birikimi yok edilecek olsa sadece kıssalar üzerinden çalışmamızda da zikri geçen sonuçlara ulaşamazdı.

ANAHTAR KELİMELELER: Kurtubî, Tefsir, Kıssa, Ahkâm, Hz. Yûsuf, Hz. Mûsâ

Temmuz 2023, 93 Sayfa

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****RELATIONSHIP BETWEEN NARRATIVE AND LEGAL RULINGS
IN AL-QURTUBI'S TAFSIR:
–EXAMPLES OF THE NARRATIVES OF PROPHET YUSUF
AND PROPHET MUSA–****ERDEM DULUN****KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES****SUPERVISOR: PROF. BURHAN BALTACI, MD**

"Relationship Between Narrative and Legal Rulings in Al-Qurtubi's Tafsir: Examples of the Narratives of Prophet Yusuf and Prophet Musa" In this study titled "Relationship Between Narrative and Legal Rulings in Al-Qurtubi's Tafsir: Examples of the Narratives of Prophet Yusuf and Prophet Musa," we conducted an examination of Al-Qurtubi's approach to narratives in his tafsir, known as "al-Jami' li-Ahkami'l-Qur'an." The first section focused on more theoretical aspects related to narratives and legal rulings. In the second section, we analyzed how Al-Qurtubi approached narratives, the legal rulings derived from them. Our scholars followed different paths in their ijihad. Some scholars, such as Al-Qurtubi, have also drawn attention to the parables. In conclusion, Al-Qurtubī saw parables as a source of ethics. However, upon examining the rulings derived from narratives by Al-Qurtubi, we observe that they mostly pertain to secondary (tālī) matters rather than primary (asli) ones. We see that he did not derive many of his rulings directly from the parables, but rather he used the parables as evidence for the rulings he already had in mind. Perhaps if Al-Qurtubī's mind were to be reset and his previous knowledge were to be destroyed, he would not have been able to reach the conclusions mentioned in our study only through the parables.

KEYWORDS:Al-Qurtubi, Tafsir, Narrative, Legal Rulings, Prophet Yusuf, Prophet Musa

July 2023, 93 Pages

TEŞEKKÜR

Yüce dinimiz İslam'ın temel kaynakları; nesilden nesile tevatüren bizlere kadar ulaşan Kur'an-ı Kerim ve onun açıklayıcısı ve uygulayıcısı pozisyonundaki Hz. Peygamber'in sünnetidir. Zikri geçen her iki kaynak da Müslümanlar açısından doğru yolun temel ölçüsüdür. Gerek Kur'an'da gerekse sünnette Müslümanların hem dünya hem de ahiret mutluluğunu yakalayabilmesi için gerekli ilkelere ve prensiplere yer verilmiştir. Ancak Kur'an ve sünnette her olay hakkında detaylı hükümler bulunmayıp, pek çok konuda genel ilkelere yer verilmiş, sadece gerekli görülen bazı konularda özel kurallar konulmuştur. Bu sebeple Müslüman alimler Kur'an ve sünnetten ilham alarak bu iki kaynaktaki genel ilke ve prensiplerden hareketle karşısına çıkan yeni olaylar hakkında içtihat yapma cihetine gitmişlerdir. Kur'an kıssalarında bütün çağlarda yaşanması muhtemel bazı hukukî olaylar için ölçü kabul edilebilecek prensiplere yer verildiği için bazı alimlerin dikkatini Kur'an kıssaları çekmiş ve içtihatlarında kıssalardan faydalanmışlardır. Esasen hakkında kesin bir nas bulunmayan bazı meselelerde, Kur'an'ın bir parçası olan kıssalara başvurulması, başta Hz. Peygamber olmak üzere sahabe ve diğer fakihlerce de hüküm çıkarma metodu olarak benimsenmiştir. Müslümanların yeni problem ve ihtiyaçlarına çözüm bulma zorunluluğu, İslam hukukçularını içtihadı dayanarak nasları yorumlama ve yeni hükümler koymaya sevk etmiştir. Bu işlem yapılırken çoğunlukla ilk kaynak Kur'an'a yönelinmiş, doğal olarak kıssaların da içtihat kaynağı olarak kullanılması fiilî bir durum arz etmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında ilmî birikim ve tecrübeleriyle bize yol gösteren, çalışkanlığı ve kişiliğiyle öğrencilerine rol model olan kıymetli danışmanım Prof. Dr. Burhan BALTACI hocama ve fikhî konularda fikirleriyle önümüzü açan Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR hocama şükranlarımı arz ediyorum.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

ERDEM DULUN

Kastamonu, 2023

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TAAHHÜTNAME	ii
ÖZET.....	iii
TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR DİZİNİ	ix
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Konunun Önemi ve Amacı	1
1.2 Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı	2
1.3 Araştırmanın Kaynakları.....	3
2. KISSA VE AHKÂM.....	5
2.1 Kıssa Kavramı ve Kıssaların Kur'an'daki Yeri	5
2.1.1 Kıssa Kelimesinin Luğavî ve Terim Anlamları	5
2.2 Kıssa Kavramıyla Anlam İlişkisi Olan Kavramlar	8
2.2.1 Hikâye	8
2.2.2 Nebe'	9
2.2.3 Haber Kavramı.....	10
2.2.4 Hadîs Kavramı	12
2.2.5 Mesel Kavramı.....	13
2.3 Kur'an Kıssalarının Özellikleri.....	14
2.3.1 Kur'an Kıssalarının Çeşitleri	17
2.3.1.1 Kur'an'da kapladıkları yer açısından kıssalar	17
2.3.1.1.1 Uzun kıssalar.....	17

2.3.1.1.2 Kısa kıssalar	18
2.3.2 Kur'an Kıssalarının Temel Unsurları	18
2.3.2.1 Şahsiyet unsuru.....	18
2.3.2.2 Olay unsuru	19
2.3.2.3 Zaman ve mekân unsuru.....	20
2.3.2.4 Konuşma (diyalog) unsuru	20
2.3.3 Kur'an Kıssalarının Temel Hedefleri	21
2.3.3.1 İman esaslarını ispat edip açıklamak.....	21
2.3.3.2 Hz. Peygamber'e ve bütün mü'minlere teselli verip gönüllerini pekiştirmek.....	22
2.3.3.3 Her devirde peygamberlerin tebliğ ettikleri dinlerin birliğini açıklamak	22
2.3.3.4 İnsanoğlunu ezeli düşman şeytana karşı uyarmak.....	23
2.3.4 Kur'an Kıssalarının Gerçekliği Meselesi.....	23
2.4 Kur'an'da Ahkâm Âyetleri	25
2.4.1 Ahkâm Kavramı.....	26
2.4.2 Ahkâm Âyetlerinin Özellikleri	27
2.4.2.1 Tedricilik	27
2.4.2.2 Evrensellik.....	29
2.4.2.3 Genel prensiplerin varlığı.....	29
2.4.2.4 Zarûriyyatın korunması	30
2.4.2.5 Dünya ve ahiret dengesini gözetme.....	30
2.4.2.6 Bağlayıcılık	31
2.4.2.7 Kolaylaştırıcılık	31
2.4.3 Ahkâm Âyetlerinin Üslûbu.....	32

3. KURTUBÎ'NİN TEFSİRİNDE KISSA-AHKÂM İLİŞKİSİNE DAİR	
ÖRNEKLER.....	36
3.1 Hz. Yûsuf Kıssası	36
3.1.1 Yûsuf 12/5: Müslümanların Sakıncalı Gördüğü Hususlarda Kardeşini Uyarması ve Gıybetin Sınırı.....	36
3.1.2 Yûsuf 12/ 9: Katilin Tövbesinin Makbul Olması	37
3.1.3 Yûsuf 12/18: Fıkhî Meselelerde Emâreler ve Karîneler.....	39
3.1.4 Yûsuf 12/20: Değerli Şeyi Az Bir Bedele Satmak	41
3.1.5 Yûsuf 12/25: Kıyas, Örf ve Âdet.....	42
3.1.6 Yûsuf 12/26-29: Alâmetlere Dayanarak Hüküm Vermek	45
3.1.7 Yûsuf 12/35: Zina İçin Hapis Tehdidi İkraha Sayılır mı?.....	47
3.1.8 Yûsuf 12/42: Esbâba Sarılmak	50
3.1.9 Yûsuf 12/47: Şer'î Maslahatlar.....	52
3.1.10 Yûsuf 12/76: İlahî Takdir ve Hile-i Şer'iyye	54
3.2 Hz. Mûsa Kıssası	58
3.2.1 Tâhâ 20/44: İyiliği Emredip, Kötülükten Sakındırmak	58
3.2.2 Tâhâ 20/90-93: İyiliği Emredip, Kötülükten Sakındırmak.....	60
3.2.3 el-Kasas 28/26: İcâre Akdi Toplumsal Hayatın Bir Zorunluluğudur	61
3.2.4 el-Kasas 20/27: Velinin Kızı ile Evlenilmesini Teklif Etmesi	64
3.2.5 el-Kasas 20/27: Babanın Bakire Kızını Evlendirme Yetkisi	66
3.2.6 el-Kasas 20/27: Nikahta Denklik (Kefaet).....	70
3.2.7 el-Kasas 20/29: Erkek Hanımını Dilediği Yere Götürebilir	73
3.2.8 el-Bakara 2/71: Hayvanda Selem	76
4. SONUÇ	80
KAYNAKLAR	83

KISALTMALAR DİZİNİ

as.	:aleyhisselam
b.	:İbn
Bkz.	:Bakınız
cc.	:celle celalühü
Çev.	:Çeviren
Dr.	:Doktor
Hız.	:Hazreti
M.Ü.	:Marmara Üniversitesi
sav	:sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	:ve benzerleri
vd.	:ve diğerleri

1. GİRİŞ

1.1 Konunun Önemi ve Amacı

Kur'an âyetlerine baktığımız zaman Allah'ın mesajını insanlarla buluştururken her kesimden insanın Kur'an'ı güzel bir şekilde anlayabilmesi için onların sıkça kullandıkları dilsel üsluplara hakikat-mecaz, teşbih-istiare, kinaye-ta'riz gibi edebî sanatlara, bunlarla birlikte anlatılan şeyi daha müşahhas bir hale getirip, muhatabın zihnine yaklaştırabilmek için mesellere, kıssalara vb. anlatım tekniklerine çokça yer verdiğini görüyoruz.

Kıssalar, Kur'an ahkâmının fiilî boyutta ifadesini bulduğu bir Kur'an üslûbudur. Kur'an muhataba ilahî mesajını aktarırken daha iyi anlamalarını sağlamak üzere çeşitli üsluplar kullanır. Şüphesiz bunların en önemlilerinden biri de "kıssa üslûbu"dur. Kıssa üslûbu hakkında düşündüğümüz zaman Kur'an'ın neredeyse 1/3'ünü oluşturan kıssaların Kur'an'ın anlaşılmasında ne kadar önemli olduğunu anlayabiliriz. Kıssalar insanın geçmişini, içinde yaşadığı zamanı ve geleceğini daha iyi anlamlandırmasını sağlar. Kıssalar, Hz. Adem (as) ve Hz. Muhammed (sav) arasında gelmiş geçmiş pek çok topluluğun doğrularını idrak etme imkânı verir. Kıssalarda anlatılanlar başlı başına bir gaye olmayıp, insanların hedefe (doğru yol) ulaştırılmalarında bir araçtır. Nitekim Kur'an'ın bizatihi kendisi de bu amacı gerçekleştirmek için gönderilmiştir. Kıssalarda tarihte yaşanmış olaylar tesirli bir şekilde sunulmuştur. İnsanların iyi veya kötü karşı karşıya kaldığı pek çok olayın her zaman herkesin başına gelebileceği îmâ edilmiştir. Bundan dolayı kıssalarda verilmek isteneni doğru anlamak, hem kişilerin öğüt ve ibret almaları hem de yaratıcısını tanımaları açısından büyük önem taşır.

Kur'an kıssaları insanlara sunduğu pek çok ibret ve öğütün yanı sıra bünyesinde ahkâma dair pek çok malûmat da barındırmaktadır. Kıssaları dini hükümlerin eylem boyutunda ifadesi olarak düşünecek olursak kıssaların fikhın önemli kaynaklarından birisi olduğunu daha iyi anlarız. Çünkü kıssalara baktığımız zaman kişi ve toplumların leh ve aleyhindeki azımsanamayacak kadar hükmü barındırdığını

görmemiz mümkündür. Kur'an kıssaları insanların ilmî ve kültürel birikimlerinin artması sayesinde günümüzde daha güzel anlaşılmış, çeşitli açılardan değerlendirilme imkanı bulmuş ve bu kapsamda bünyesinde barındırdığı ahkâmla alakalı malûmat da daha çok gün yüzüne çıkmıştır. Bununla birlikte de kıssaların fikhın kaynaklarından olabilme imkanı ortaya çıkmıştır.

Biz de bütün bu anlatılanlardan hareketle kıssalardan hüküm çıkarmanın imkanı üzerine bir çalışma yapmak istedik. Kur'an'da kıssalar neredeyse Kur'an'ın 1/3'ünü oluşturacak kadar fazla olduğu için de konumuzu Hz. Yûsuf ve Hz. Mûsa kıssalarıyla sınırlandırıp, zikri geçen kıssalardaki ahkâm örnekleri üzerinden değerlendirme yapmayı planladık.

1.2 Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Kıssalar, Kur'an'da yer aldığı şekliyle tetkik edilmiş, Kur'an dışındaki kutsal kitaplara başvurulmamıştır.

Araştırmamız giriş dahil üç ana bölüm ve sonuçtan oluşacak şekilde planlanmıştır. Araştırmamızın konusu “Kur'an kıssalarında ahkâm” olduğu için ikinci bölümde kıssa ve ahkâm ile alâkalı temelde bilinmesi gereken teorik bilgilere yer verilerek okuyucunun kıssa ve ahkâm hakkında genel hatlarıyla bilgi sahibi olması ve yine pratik örneklerle çokça yer verilecek olan ikinci bölüm için okuyucunun zihninin hazırlanması amaçlanmıştır.

Üçüncü bölümde Kurtubî'nin Kur'an kıssalarından çıkarmış olduğu bazı hükümler tespit edilerek söz konusu konu daha müşahhas hale getirilmiştir. Kur'anda kıssalar oldukça fazla yer kapladığı için bu örnekler, Hz. Yûsuf ve Hz. Mûsa kıssasındaki bazı ahkâmla sınırlandırılmıştır. Kurtubî'nin kıssalardan nasıl hüküm çıkardığını okuyucuya göstermeye çalışırken zaman zaman Kurtubî'nin serdetmiş olduğu görüşleri tenkit edilerek kendi görüşlerimize yer verilmiştir. Araştırmamız son olarak da genel bir değerlendirme yaptığımız kısa bir sonuçla nihayete erdirilmiştir.

Araştırmamızda istifade ettiğimiz âyetlerin dipnotlarını verirken sûre adından sonra gelen sayı, o sûrenin Kur'an'daki sıra numarasını, taksim çizgisinden sonra gelen sayı da âyet numarasını göstermektedir. Bazı ciltli eserlerin cilt ve sayfa numaraları gösterilirken de aynı yöntem takip edilmiştir. Yani ilk gelen sayı cilt numarasını gösterirken sonraki de sayfa numarasını göstermektedir.

Araştırmamızda faydalandığımız kaynaklar, dipnotlarda verilirken eserlerin ilk geçtiği yerde yazarın adı-soyadı, eserin adı, basıldığı yer, tarih, sayfa ve cilt numaralarıyla beraber verilmiştir. İki veya daha fazla geçtiği yerde ise sadece yazarın soyadı, eserin adı, sayfa numarası ve varsa cilt numarası verilmiştir.

1.3 Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamızın en temel kaynağı, araştırmamız Kurtubî'nin *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an* adlı tefsiri üzerine olması sebebiyle Kurtubî'nin söz konusu eseridir. Buna bağlı olarak ahkâm tefsirlerinden el-Cessas'ın (ö. 370/980) *Ahkâmu'l-Kur'an* ve İbnu'l-Arabi'nin (ö. 543/1148) *Ahkâmu'l-Kur'an* adlı eseri; Dirayet tefsirlerinden Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) *Ruhu'l-Meani* ve Neseî'nin (ö. 710/1310) *Medariku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil* adlı eseri; Sözlüklerden Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) *Kitâbu'l-Ayn*, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisanu'l-Arab* ve Ragıp el-İsfahani'nin (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredat* adlı eseri; Kıssa üzerine yazılmış çağdaş eserlerden Şehmus Demir'in *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Mustafa Öztürk'ün *Kur'an Kıssalarının Dili ve Kur'an Kıssalarının Mahiyeti*, İdris Şengül'ün *Kur'an Kıssaları Üzerine ve Kur'an Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi*, Hikmet Zeyveli'nin *Kur'an Dilinin Özellikleri ve Özel Olarak Kıssa ve Mucizeler* adlı eserleri; Hadis kaynaklarından Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-Sahih* ile Müslimin (261/875) *el-Câmiu's-Sahih* başta olmak üzere klasik ve çağdaş dönemde yazılmış pek çok esere başvurulmuştur. Meal olarak ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın meali esas alınmıştır. Araştırmamızın konusu bir yönüyle de fıkıhla alâkalı olduğu için fıkıh alanında yazılmış pek çok usul ve fûru kitabından da istifade edilmiştir. Ayrıca konumuzla ilgili olan yüksek lisans ve doktora tezleri, dergi makaleleri, muhtelif eserler ile TDV İslam Ansiklopedisi'nin maddelerinden de

istifade edilmiştir. Tezler içerisinde en çok Abdullah Acar'ın *Bir İctihat Kaynağı Olarak Kur'an Kıssaları* adlı doktora tezinden, makaleler içerisinde de özellikle üçüncü bölümün sistemini belirleme hususunda Mustafa Kara ve Canan Kösetürk'ün yazmış olduğu *Hz. Yûsuf Kıssasında Yer Alan Ahkâma Dair Bazı Âyetler ve İlişkili Olduğu Hükümler* isimli makaleden istifade edilmiştir.

Kıssalar hakkında alan araştırması yapıldığında kıssaları farklı yönleriyle ele alan pek çok çalışma yapıldığını görürüz. Aylin Dilmen tarafından yazılan “*Yûsuf (a.s.) Kıssası'nın Fıkhi*” isimli yüksek lisans tezi de adından da anlaşılacağı üzere kıssalarda ahkâmla ilgilidir. Aylin Dilmen tezini bir ahkâm tefsiriyle sınırlandırmamış, pek çok ahkâm tefsirinden faydalanmıştır. Fakat konuyu Hz. Yûsuf kıssasıyla sınırlandırmıştır. Biz de çalışmamızı Kurtubî'nin *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an* adlı tefsiriyle sınırlandırdık. Kıssalardan da Hz. Yûsuf ve Hz. Mûsâ kıssalarını seçtik. Çalışmamızda Kurtubî'nin kıssalara nasıl yaklaştığını, kıssalardan hangi hükümleri çıkardığını, hüküm çıkarırken hangi hususları gözettiğini vb. inceleyerek okuyucuya Kurtubî'nin kıssalardan nasıl hüküm çıkardığını göstermeye çalıştık. Bu kapsamda kıssalardan hüküm çıkarmanın imkanı üzerine kafa yorduk. Zaman zaman Kurtubî'nin çıkardığı hükümlere eleştirel yaklaştık ve kendi görüşümüzü kısaca ifade ettik. Sonuç kısmında da kıssalardan hüküm çıkarma hususunda görüşlerimizi birkaç örnek üzerinden ifade ettik.

Araştırmamızda faydalandığımız kaynakların tamamının kitâbiyât bilgisi, araştırmamızın “Kaynaklar” başlığı altında teker teker verildiği için bunların her birinin isimlerinin tekrar zikredilmesine gerek duyulmamıştır.

2. KISSA VE AHKÂM

2.1 Kıssa Kavramı ve Kıssaların Kur'an'daki Yeri

Kur'an'ın erkek-kadın, mü'min-münâfık-kâfir, bedevî-medenî vb. pek çok farklı kesimden muhatap kitlesi vardır. Kur'an'ın indiriliş amacı ise çağlar üstü evrensel ilke ve prensipleriyle bütün insanlığın hidayete ermelerini ve sırât-ı müstakîmde kalmalarını sağlamaktır. İşte Kur'an-ı Kerim, bu sebeple toplumda farklı seviyelerdeki ve farklı kesimlerden muhataplarının ilgi ve dikkatlerini Kur'an'ın mesajına çekebilmek için yer yer istifham, va'd-vaîd, kasem, tasvir, temsil, kıssa vb. çeşitli metotlara başvurmaktadır.¹

Bu kapsamda Kur'an'ın sıklıkla başvurduğu anlatım metotlarından birisi de kıssa ile anlatım metodudur. Kur'an, kıssa ile anlatım metoduna çokça yer vermek suretiyle mesajını daha somut hale getirerek muhatapların zihnine yaklaştırmayı hedefler.

Kıssaların ana gayesi, Kur'an'ın ana gayelerini en güzel bir şekilde muhataba ulaştırmaktır. Nasıl ki Kuran'ın ana gayesi zarûrât-ı dînîyye (can, din/inanç, nesil, akıl ve mal) denilen esasları etkili bir şekilde muhataba ulaştırmaksa aynı şekilde kıssaların ana gayesi de bu esasları muhataba en güzel şekilde ulaştırmaktır. Kıssalarda temas edilen diğer vurgular ya da satır arası manalar da bu beş temel esasın ahlâkî bir nosyon içinde gerçekleşmesini sağlamaktır. Bu durum, Kur'an'ın kıssalar dışında kullandığı diğer anlatım teknikleri için de söz konusudur.²

Burada bir girizgah mahiyetinde kıssalarla alakalı temel bilgilere yer verilmeyle yetinilerek Kur'an'da yer alan kıssalarla alakalı bilinmesi gereken konular alt başlıklar halinde biraz daha detaylandırılarak verilecektir.

2.1.1 Kıssa Kelimesinin Luğavî ve Terim Anlamları

¹ İsa Kanik, "Kur'an'ın Edebî Anlatım Üslubundaki Çeşitlilik", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Üniversitesi Dergisi* 6/1 (2018), 68.

² Faruk Yavuz, "Kur'an'ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak 'Kıssa'nın Rolü", *İnanç, kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Nisan 2009), 127.

Kur'an-ı Kerîm'de peygamberler ve geçmiş milletlerle alakalı kıssalar oldukça fazladır. Arapça'da, “ق ص ص” harflerinden türeyen, tekili “قصة”, çoğulu “قصص” olan kelime, sözlükte; “*hikaye, haber, cümle, söz parçası, vak'a, durum, ve mevzu*” gibi manalara gelmektedir.³

Literatürde ise kıssa kavramına dair pek çok tanım yapılmakla beraber biz örnek olarak bu alanda müstakil bir çalışması olan Şehmus Demir'in yaptığı tanımla yetinmek istiyoruz. Şehmus Demir kıssa kavramını “*İnsanların ders almalarını ve doğru yola ulaşmalarını sağlamak için genellikle zaman ve mekândan soyutlanmış, evvelki peygamberler ve toplumlar ile alakalı Kur'an'da bahsi geçen olaylara kıssa denir.*” diye tarif etmiştir.⁴

Kur'an'da doğrudan “قصة” “kıssa” kavramı yer almaz. Ancak muhtelif türevleriyle yirmi bir âyette yirmi beş defa geçer. Bunların yirmisi fiil formunda, diğerleri ise isim ve mastar formundadır. Kelimenin fiil kalıpları –iki âyet hariç- “izah etmek, haber vermek, anlatmak”; zikredilen iki âyette⁵ ise “bir şeyin izini takip etmek, peşinden gitmek” anlamında kullanılmıştır.⁶ Bunların dışında birçok yerde ise “peygamberlerin kıssalarını anlatmak, haber aktarmak, gerçeği, âyeti, rüyayı açıklamak vb.” manalarda kullanılmıştır.⁷ Yine “قصة” “kıssa” kelimesiyle aynı kökten türeyen “قصص” “kisas” kavramının temel anlamı, iki kişiden her birinin diğerinin izinden gitmesidir. Söz konusu “kıssa” kavramı bir fiil ve cezanın iki taraf için de geçerli (izlenmiş) olması nedeniyle bir ıstılah manası kazanmış olup, Kur'an'da dört yerde⁸ yer almaktadır.⁹

Kıssa kelimesinin Kur'an'da doğrudan geçmez. Ancak söz konusu kelime, muhtelif türevleriyle birlikte Kur'an-ı Kerim'de yukarıda zikrettiğimiz manalardan temelde

³ Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab* (Beyrut, 1995), 7/74; Asım Efendi, *Kamus Tercemesi* (İstanbul, 1305), 2/1206.

⁴ Şehmus Demir, *Mitoloji, Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2003), 73.

⁵ el-Kehf 18/64; el-Kasas 28/11.

⁶ Mustafa Öztürk, *Kıssaların Dili* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 11.

⁷ en-Nisâ 4/164; el-En'am 6/57,130; el-A'raf 7/7,35,101; Hûd 11/100,120; Yûsuf 12/35; en-Nahl 16/118; el-Kehf 18/13; Tâhâ 20/99; en-Neml 27/76; el-Mü'min 40/78.

⁸ el-Bakara 2/178,179,164; el-Mâide 5/45.

⁹ İdris Şengül, “Kıssa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/499.

sadece dört tanesi için kullanılır. Şimdi birer örnek üzerinden bu manaların Kur'an'da nasıl kullanıldığını görmeye çalışalım.

a. Takip etmek, arkasından gitmek: “Kıssa” kelimesinin bir türevi olan “kasas” kelimesi bu manada el-Kehf sûresinde şöyle geçmektedir. *قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغُ □ فَارْتَدَّ عَلَى* *أَثَارِهِمَا قَصَصًا* “Musa: İşte aradığımız o idi, dedi. Hemen izlerinin üzerine geri döndüler.”¹⁰ Aynı şekilde el-Kasas sûresinde de *وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ* “Annesi Musa’nın ablasına: Onun izini takip et, dedi.”¹¹ şeklinde geçmiştir.¹²

b. Bir olayı, bir haberi veya sözü anlatmak, bildirmek, nakletmek: Kelime bu manasıyla Kur'an'da pek çok sûrede geçmiştir. Ancak biz burada örnek olarak bir tanesinin metin ve mealini vermekle yetineceğiz. *وَعَلَى الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ* “Sana anlattıklarımızı daha önce, Yahudi olanlara da haram kılmıştık.”¹³

c. Bir şeyi makasla kesmek, kırpma: Söz konusu kelimenin bu manasıyla bağlantılı olarak, Türkçe’de kesme aleti olarak bilinen ve “makas” diye isimlendirilen kelimenin aslında “ق ص ص” k-s-s fiilinin ism-i alet formuna sokulmasıyla elde edildiği bilinmektedir. Esasen İslam hukukundaki “kisas” kelimesi de bünyesinde bu manayı barındırır. İbn Manzûr (ö. 711/1311), kıssa kelimesinin bu şekilde kullanılmasına “müsâvât” demiştir.¹⁴ Çünkü bu kavram cinayetlerde, işlenen suçlarda birebir, misli misline cezalandırmak manasına gelmektedir. Şu durumda bir kişi başka bir kişiden gerek maddi gerekse manevi olsun ne eksiltiyse ondan da o, aynı oranda eksiltilir. el-Bakara sûresindeki kisas âyeti¹⁵ kisas kelimesinin bu manası için güzel bir misaldir.¹⁶

¹⁰ el-Kehf 18/64.

¹¹ el-Kasas 28/11.

¹² İdris Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine* (İzmir: Işık Yayınları, 1994), 44.

¹³ en-Nahl, 16/118.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, 7/76.

¹⁵ el-Bakara, 2/179.

¹⁶ Abdullah Acar, *Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur'an Kıssaları* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005), 99.

d. Sadır, göğüs, göğüs kemiği, göğüs başı: Söz konusu kelime isim formunda kullanıldığında sadır, göğüs, göğüs kemiği, göğüs başı vb. manalarıyla bir şeyin önemli bir kısmı, belirli bir parçası, bölümü manalarına geldiğini müşahade etmekteyiz. Bu mananın Arapların “kusasu’ş-şa’ri” şeklindeki kullanımlarında alında saçın bitiş yeri, ön cephede başın orta kısmı vb. manalara geldiğini görüyoruz.¹⁷

Şunu belirtmek gerekir ki “kıssa” kelimesinin kullanımı sadece bunlardan ibaret değildir. Gerek Kur’an’da gerek hadislerde gerekse de daha başka alanlarda daha farklı kullanımları mevcuttur. Biz burada sadece yaygın kullanılan anlamlarına birkaç misal vermek suretiyle “kıssa” kelimesinin geniş bir anlam yelpazesine sahip olduğunu göstermeyi amaçladık.

2.2 Kıssa Kavramıyla Anlam İlişkisi Olan Kavramlar

Kur’an-ı Kerim’deki Kıssa kelimesiyle anlam ilişkisi olan, bu kelimeyle yakın anlamlarda kullanılan hatta bazen birbirlerinin yerlerine de kullanılan başka kelimeler de vardır. Söz konusu kelimelerin birbirine benzeyen ya da birbirinden farklı yönlerinin bilinmesi, kıssa kelimesinin sınırlarının belirlenmesine ve daha iyi kavranmasına fayda sağlayacaktır.

2.2.1 Hikâye

Kıssa ile anlam ilişkisi bulunan kavramlardan biri “hikâye” dir. Hikâye kelimesi sözlükte “*nakletmek, aktarmak, anlatmak, benzetmek, tekrar etmek, taklit etmek*”¹⁸ manalarına gelmektedir. Terim olarak ise “*Sözlü ya da yazılı olarak aktarılan, belirli bir mekân ve zamanda yaşanmış, yaşanmış olması mümkün veya yaşanmamış olayları işleyen romandan daha küçük edebiyat çeşididir.*”¹⁹

¹⁷ İdris Şengül, “Kur’an’ın Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi” (1. Kur’an Sempozyumu Tebliğler-Müzakereler, Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994), 134.

¹⁸ Hüseyin Yazıcı, “Hikâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/479.

¹⁹ Mustafa Kara, “Kur’an Kıssalarını ‘Hikâye’ Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2018), 68; Ahmet Hasan ez-Zeyyat vd., *el-Mu’cemu’l-Vasûl* (Kahire, 1972), 235.

Şunu belirtmek gerekir ki Kur'an'da "hikâye" kavramı ve aynı kökten türemiş muhtelif türevleri hiç kullanılmaz. Ancak bu kavram, insanlar tarafından Kur'an'la beraber çokça zikredilmiştir. Hatta 'Kur'an-ı Kerim'den Dini Hikâyeler' vb. kullanımlara sıklıkla rastlanılmıştır.²⁰ Söz konusu kelime, her ne kadar insanlar tarafından sıklıkla Kur'an'la beraber kullanılsa da Kur'an söz konusu olunca kıssa yerine hikâye kavramını kullanmak uygun olmaz. Kıssa ve hikâye kavramlarının sözlük ve terim anlamlarına bakıldığında Kur'an kıssaları için neden hikâye ta'biri kullanılmayıp, kıssa ta'biri kullanıldığı net bir şekilde anlaşılacaktır. Çünkü "hikâye" kavramının sözlük anlamı bir şeyin aynısını ve benzerini getirmektir. Yine Arap dilinde hikâye denildiğinde ister meydana gelsin isterse hayal ürünü olsun anlatılan her şey anlaşılır. Gayet açıktır ki bu durum da Kur'an'ın ilahî bir kitap oluşuna uygun düşmez.²¹ Bahaeddin Sağlam da "*İlmî ve Edebî Yönleriyle Kur'an Kıssaları*" adlı eserinde kıssa ve hikâye arasındaki farka temas edip, bu farkı şöyle açıklamıştır: "Kültürümüzde gerçekliği olmayan şeylere hikâye denildiğinden Kur'an'daki kıssalara hikâye denilemez. Nitekim kıssalar tecrübe edilmiş gerçekleri anlatır. Hayal ürünü olmadıklarına tarih tanıktır." Özetle söylemek gerekirse kıssaların konusu sadece meydana gelmiş gerçek olaylar iken, hikâyelerin konusu ister meydana gelsin ister hayal ürünü olsun her şeydir.²² Bu sebeple Kur'an kıssalarına hikâye denilmesi doğru olmaz. Bir başka açıdan şöyle de ifade edilebilir: Her kıssa aynı zamanda bir hikâyedir. Ancak her hikâye aynı zamanda bir kıssa değildir.

2.2.2 Nebe'

Kıssa ile anlam ilişkisi bulunan kavramlardan bir diğeri de "nebe' " dir. Arapça'da tekili نَبَا "Nebe", çoğulu انباء "enba' " olan bu kavram, sözlükte: "*Haber, bilgi; duyuru, ilan; rapor, haber bülteni*"²³ gibi anlamlara gelir. Söz konusu kelime yine *el-Müfredât* isimli sözlükte "*Önemli ve tesirli bir olayı ele alan, kendisiyle kesin bilgi*

²⁰ Acar, *Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur'an Kıssaları*, 107.

²¹ Şengül, "Kur'an'ın Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi", 135.

²² Oğuz Orhan, "Çok Kısa Hikâye Kavramı ile Kur'an Kıssaları ve Nevâdir Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (2019), 496.

²³ Rağib el-İsfahani, *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'an "n-b-e maddesi"* (Beyrut: Daru'l-Kalem, 1412), 622.

*ya da galip zan elde edilen büyük haberdir.”*²⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Bir habere “nebe’ ” denilebilmesi için yukarıdaki tanımda geçen üç şartı (Önemli bir olay olması, kesin bilgi ya da galip zan içermesi) taşıması gerekir. Bunlara ilave olarak da mütevatir haber, Allah’ın haber vermesi, Hz. Peygamber’in haber vermesi gibi yalandan uzak bir bilgi olması gerekir.²⁵

Nebe’ kelimesi Kur’an’da oldukça fazla âyette gerek tekil gerekse çoğul formlarıyla kullanılmış²⁶ ve müstakil bir sûreye de isim olmuştur. Söz konusu kelime, Kur’an’da geçen kıssalarda çoğunlukla yer ve zaman yönüyle çok eskiden yaşanmış, tarihin sayfaları arasında unutulup gitmiş olayları anlatırken kullanılır. Bu sebeptendir ki Kur’an’da kıssa olarak değerlendirilen, geçmişte yaşanmış bazı olaylar, nebe’ ve gayb haberleri diye ifade edilmişlerdir.²⁷

Kur’an’da yer alan kıssalarda geçmiş milletlerle peygamberleri arasında cereyan eden tevhit mücadelesi vb. konular “nebe’ ” kavramı ve türevleriyle ifade edilmiştir. Bu sayede de muhatapların zihinlerinde ilim ya da galip zan meydana getirilerek bu tavsiyelere, nasihatlere uyulmasının sağlanması hedeflenmekte, meydana geldiği tarih bilinmeyen ve asırlarca önce meydana gelmiş bu olayların peygamberler ve diğer inananlara bir örnek, bir model olması istenmektedir.²⁸

2.2.3 Haber Kavramı

“Haber” kelimesi de kıssa kelimesi ile anlam ilişkisi olan kelimelerdendir. Arapça’da tekili خبر “Haber”, çoğulu اخبار “Ahbâr” olan ve sözlükte “*Haber, ma’lumat, bilgi, rapor, mesaj, söylenti, dedikodu, tarihi olaylar*”²⁹ gibi anlamlara gelen “haber”

²⁴ el-İsfahani, *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'an "n-b-e maddesi"*, 622.

²⁵ el-İsfahani, *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'an "n-b-e maddesi"*, 622.

²⁶ Muhammet Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1364), 685-687.

²⁷ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, 52.

²⁸ Acar, *Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur'an Kıssaları*, 107-108.

²⁹ Rağîb el-İsfahani, *el-Müfredat fî Garîbi'l-Kur'an "h-b-r maddesi"* (Beyrut: Daru'l-Kalem, 1412), 622.

kelimesi, terim olarak “Doğru ya da yalan olması muhtemel olan, daha evvel bilinen ya da bilinmeyen bir olayla ilgili elde edilen bilgi”³⁰ şeklinde tanımlanmıştır.

Kur’an’da “haber” kelimesi, خبر “hubr” mastar formunda iki âyette, خبر “haber” formunda iki âyette, ve cem’i olan اخبار “Ahbar” formunda üç âyette olmak üzere toplam yedi defa kullanılmaktadır. Kur’an’da “Haber” kelimesinin fiil formunda kullanımına örnek bulunmamaktadır. Allah’ın isimlerinden birisi olan ve “her şeyi bilen” manasına gelen خبير “habîr” kelimesi ise kırk dört yerde geçmektedir.³¹

Kur’an’da geçen “haber” kavramı, vâki olması yönünden; yakın bir tarihte yaşanan ya da henüz emareleri, belirtileri tam anlamıyla ortadan kalkmayıp, gözle görünen olayları anlatmak, ders çıkarmak amacıyla hatırlatmak için kullanılır.³² Kur’an’da “haber kelimesi ve türevleriyle” özellikle Hz. Peygamber döneminde meydana gelen ifk hâdisesi, Bedir savaşı, Uhut savaşı, Huneyn savaşı, Rıdvan biatı gibi büyük öneme sahip bazı olaylar anlatılmaktadır.³³

“Haber” kelimesi, bir şeyin iç yüzünün, hakikatinin sadece Allah tarafından bilinebildiğini ifade etmektedir. “Haber” kelimesinin ifade ettiği bir başka mana da iç durumunun bilinmesi imkân dahilinde olmayan bir bilgiye delalet ettiğinden onun yanlış olmasının muhtemel olmasıdır. Bu sebeptendir ki Kur’an, “haber” kelimesini hiçbir zaman peygamberler, gayb vb. konularda ya da peygamberlerin verdiği haberlerle alakalı kullanmamıştır. Ancak nebe’ kelimesinde durum böyle değildir.³⁴

“Haber” kelimesiyle anlatılan hadiselerle, Allah’a iman hususunda güçlük çeken veya iman ettiği halde nübüvvet kavramını idrak edemeyen Mekke’li müşriklere, evvelki kavimlerden azaba uğrayarak yerle yeksan olan ve o dönemdeki Araplar’ın çok yakınında meydana gelmiş, izleri hala devam eden, vaktiyle pek çok güçlü-

³⁰ Sevgi Tütün, “Kur’anda Nebe’ (نبا) ve Haber (خبر) Kavramları”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, (Ocak 2013), 290.

³¹ Tütün, “Kur’anda Nebe’ (نبا) ve Haber (خبر) Kavramları”, 287.

³² Abdülkerim el-Hatip, *el-Kasasü'l-Kur’ani fî Mantûkihi ve Meşhûmihî* (Kahire, 1964), 45; Şengül, “Kur’an’ın Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi”, 135.

³³ Şengül, *Kur’an Kıssaları Üzerine*, 54.

³⁴ Tütün, “Kur’anda Nebe’ (نبا) ve Haber (خبر) Kavramları”, 289.

kuvvetli ülkeler ile ilgili kalıntılar anlatılarak, inatlarından vazgeçirilmesi hedeflenmektedir.³⁵

2.2.4 Hadîs Kavramı

Hadîs kelimesi de kıssa kelimesiyle yakın anlamlı kelimelerdendir. Arapça’da tekili حديث “hadis” çoğulu احاديث “ehâdîs” olan ve sözlükte “konuşma, diyalog, kısa süren konuşma, müzakere, haber, söz, yeni şey”³⁶ anlamına gelen “hadîs” kelimesi, Kur’an’da genellikle kıssa kavramıyla izafet terkbine girerek kullanılmış ve bununla da kıssaların gerçek olup, yaşanmış vâkıalar olduğuna işaret edilmiştir.³⁷ Dini literatürde “hadis” denildiğinde ilk akla gelen Hz. Peygamber’in sözleri olsa bile Kur’an’da kullanılan “hadîs” kelimeleri bu anlamı ifade etmez.

Hadîs kelimesi, Kur’an’da ondan fazla manada kullanılır. Bu anlam farklılıklarının temel sebebi ise söz konusu kelimenin isim, fiil ve mastar kalıplarına göre farklı farklı anlamlara gelmesidir. Hadîs kelimesi ve bu kelimeye anlamca yakın olan kelimeleri birlikte değerlendirdiğimizde Kur’an’da geçen hadîs kelimesinin anlam bakımından temelde iki gruba ayrıldığını görürüz.

a. İsim ve mastar kalıbında: İlâhi söz, söz, ibretli hikâye, kıssa ve haber manasında (hadîs, muhdes),

b. Fiil kalıbında: Ortaya çıkma, anlatma, konuşma, ihdas etme manasında (hadese, haddese, hadese, ahdese)³⁸

Bir insanın başından geçen ve bütün ayrıntılarıyla Kur’an’da anlatılan olaylar için de “hadîs” kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz.³⁹ Bu duruma Kur’an’da en fazla ayrıntıya yer verilen ve söz konusu “hadîs” ifadesinin kullanıldığı Hz. Mûsâ ve Hz.

³⁵ Acar, *Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur’an Kıssaları*, 110.

³⁶ Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara, 2006), 215.

³⁷ Acar, *Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur’an Kıssaları*, 108.

³⁸ Mukadder Arif Yüksel, “Kur’anda Hadis Kelimesinin Semantik Anlamı”, *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (Aralık 2017), 136.

³⁹ Acar, *Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur’an Kıssaları*, 108.

İbrahim kıssaları örnek olarak gösterilebilir. Bu âyetlerde de söz konusu kelime, yine onlarla alakalı “*konusulanlar*” veya onların başından geçen “*olaylar*” sana geldi mi? manalarında kullanılmıştır.⁴⁰

Hadîs kelimesi, sonraki zamanlarda Hz. Peygamber’den nakledilen haberlerin genel bir ismi olarak kullanılmıştır. Ancak “hadîs” kelimesinin bu anlamı ifade edecek şekilde bir kullanımı Kur’an’da mevcut değildir. Söz konusu kelime genellikle “evvelkilerin haberi” ve “güzel söz” manasında kullanılmıştır. “*Mûsâ’nın haberi sana geldi mi?*”⁴¹ âyeti de bunun örneklerinden biridir.⁴²

2.2.5 Mesel Kavramı

Kıssa kavramıyla anlam ilişkisi olan kavramlardan bir diğeri de yine Kur’an’da pek çok kez kullanılan “mesel” kavramıdır. Sözlükte “*benzerlik; darb-ı mesel; özdeyiş, atasözü; ibret, ders; örnek; örnek alınan*”⁴³ anlamlarına gelen ve çoğulu “*امثال*” olan mesel kelimesi, Kur’an terminolojisinde ise “*bir mevzuyu, bir düşünceyi, somut olmayan bir manayı îzah etmek ve daha iyi kavratılabilmek amacıyla verilen örnekler ve yapılan benzetmeler*”⁴⁴ anlamına gelir.

Meseller, gerçekte meydana gelmeyen ve çeşitli amaçları gerçekleştirebilmek için Kur’an’da pek çok yerde kendilerine yer verilen bir Kur’an üslubudur. Mesellerden çeşitli amaçları gerçekleştirebilmek için faydalanılır. Bazı âlimler, Kur’an’daki mesellerden öğüt verme, nasihat etme, nehyetme, teşvik etme, ders alma, kastedilen anlamı anlama, tasvir edileni görülür kılma gibi pek çok konuda yararlanılabileceğini

⁴⁰ Bkz. Hz. Musa ile ilgili olarak, Tâhâ, 20/9 ve Nâzi’ât, 51/24; Hz. İbrahim için de Zâriyât, 51/24.

⁴¹ Tâhâ, 20/9.

⁴² Acar, *Bir İçtihad Kaynağı Olarak Kur’an Kıssaları*, 109.

⁴³ Rağıb el-İsfehani, *el-Müfredat fî Garibi’l-Kur’an “m-s-l maddesi”* (Beyrut: Daru’l-Kalem, 1412), 596,597.

⁴⁴ Süleyman Koçak, “Kur’anda Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/1 (2009), 189.

ifade etmişlerdir.⁴⁵ Ayrıca meseller, anlamı somutlaştırır. Bu açıdan anlam, zihinlerde beş duyu organının desteği ile daha güzel yerleşir.

Kur'an terminolojisinde bazen kıssa üslubu ile mesel üslubunun karıştırıldığı görülür. Çünkü mesel kavramı, kıssaların öncesinde birkaç defa ders, ibret ve örnek manasında kullanılmıştır. Bundan dolayı yüzeysel bir şekilde bakıldığında meseller kıssaların uzantısı gibi görülebilirken, dikkatli bir şekilde incelendiğinde durumun böyle olmadığı görülecektir. Ancak şurası da bir gerçektir ki meseller, Kur'an mesajlarının muhatap kitleye iletilmesi bakımından kıssalarla aynı amaca hizmet eden, yapı olarak da kıssalardan tamamıyla farklı bir Kur'an üslubudur.⁴⁶

Konunun daha iyi anlaşılması adına Kur'an'da geçen mesellerden birini ele alıp inceleyelim. *“Onlara şöyle bir baktığında dış görünüşleri sana iyi bir izlenim verir; konuşurlarsa sözlerine kulak verirsin. Ama onlar sanki bir yere dayanmış kütükler gibidir (böyle güvendeymiş gibi görünürler). Ama her gürültüyü de kendilerine yönelik sanırlar. Asıl düşman onlardır, onlardan korunun! Allah kahretsin onları! Nasıl da haktan yüz çeviriyorlar!”*⁴⁷

Bu âyette münafıkların boylarının boslarının yerinde oluşu, konuşmalarının düzgün oluşu -kısaca dış görünüşleri itibariyle- herkes tarafından beğenildiğinden bahsedilmiştir. Ancak bununla beraber içlerinde inanç, düşünce, kişilik, karakter ve cesaret olmadığına, işittikleri her çığlığın kendilerinin aleyhine olacağını düşünecek kadar da korkak olduklarına vurgu yapılmıştır. Allah onları zikredilen durumları sebebiyle duvara yaslanmış kerestelere benzetmiştir. Öyle ruh yoksunudurlar.⁴⁸ İşte bu âyette görüldüğü üzere Allah (cc) münafıkların durumunu bir temsil üzerinden muhataplara daha anlaşılır bir şekilde sunmuştur.

2.3 Kur'an Kıssalarının Özellikleri

⁴⁵ Celaleddin es-Suyuti, *El-İtkân fî Ulûmi 'l-Kur'an*, çev. Dr. Hüseyin Avni Çelik Doç. Dr. Sâkıp Yıldız (İstanbul: Hikmet Yayıncılık, 1987), 2/337; İsmail Demirci, *Tefsir Usulü* (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 170.

⁴⁶ Şengül, “Kur'an'ın Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi”, 135.

⁴⁷ el-Münâfikun 63/4.

⁴⁸ Ebu'l-Berekât Abdullah bin Ahmet b. Mahmut Hafızuddin en-Nesefi, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil* (Daru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 3/185.

Kur'an kıssalarının diğer edebî türlerden farklı olarak kendine has bir takım özellikleri vardır. Sözelimi hikâye, roman gibi eserlerde şahıs, zaman ve mekân gibi unsurlar çok önem arz ederken Kur'an'da yer alan kıssalarda asıl kahraman, insanın iman, ahlak ve fiillerine sınımsız bağlı olan tarih kanunudur. Meselâ Hz. İbrahim kıssasında asıl kahraman, Allah'ın birliği (tevhit) ve şirk iken Hz. Yûsuf kıssasında iffet ve emanet ile bunların tam karşısında yer alan şehvet ve hıyanettir.⁴⁹ Kur'an kıssalarının gerek üslup açısından gerekse muhteva açısından pek çok özelliği vardır. Ancak biz Kur'an kıssalarının en belirgin özelliklerini maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

1. Kur'an kıssalarında asıl gaye, tarihi tespit etmek ya da tarihte yaşanmış vâkıaların şahıs, zaman ve mekân sıralamasını vermek değildir. Bilakis geçmiş milletlerin başına gelen vâkıaları anlatıp, bu vâkıaların neticelerine vurgu yapmak ve bu tür davranışların neticelerinin de benzer şekilde olabileceği mesajını muhataba iletmeğdir.⁵⁰ Bundan dolayı Kur'an kıssalarının büyük bir kısmında zaman, mekân ve şahıs adlarına yer verilmez.⁵¹
2. Kur'an'da bir kıssa hangi gaye ile zikrediliyorsa olayın sadece o kısmı verilir. Bu sebeple bazen bir kıssanın bir kısmı ile diğer kısmı arasında büyük zaman atlamaları söz konusu olmuştur.⁵²
3. Kur'an, olayların arasına okuyucunun kendisine de pay çıkarabileceği şekilde ibretler ve öğütler yerleştirir. Kur'an okuyucuyu sadece anlatılan konu ile baş başa bırakmakla kalmaz. Kur'an bu tarzıyla okuyucunun gönlüne dokunup, Kur'an okuma

⁴⁹ Demirci, *Tefsir Usulü*, 204.

⁵⁰ Mehmet Okuyan, *Kıssalar Ne Söyler? Yaratılış ve Hz. Adem* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017), 16.

⁵¹ Bkz. Tebbet 111/1-5 ve Yâsîn 36/13-32 (Tebbet suresinde Ebû Leheb'in gerçek ismi Abdüluzza, hanımının ismi Ümmü Cemil olmasına rağmen gerçek isimlerine yer verilmezken aynı şekilde Yasin suresi 13-36 âyetler arasında anlatılan kahramanın da ismine yer verilmemiştir.)

⁵² Hikmet Zeyveli, "Kur'an Dilinin Özellikleri ve Özel Olarak Kıssa ve Mucizeler" (2. Kur'an Sempozyumu, Ankara, 1995), 99; Fadime Kavak, *Kur'anda Edebî Tasvir* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 241.

esnasında kıssalardan sadece tarihi bilgi öğrenmekten ziyade, öğüt ve ibret almasını amaçlar.⁵³

4. Kur'an kıssalarına değişik girizgahlarla başlanıldığı görülür. Sözgelimi bazı kıssalarda önce kıssanın özeti verilir daha sonra kıssa baştan sona bütün teferruatıyla anlatılmıştır.⁵⁴ Bazı kıssalarda önce kıssanın amacı ve neticesi anlatılmış, daha sonra kıssa baştan sona anlatılmıştır.⁵⁵ Bunlarla birlikte bazı kıssalarda direkt kıssaya geçilmiş ve nihayet bazı kıssalarda da önce temsilî olarak kıssaya giriş yapılmış, daha sonra da kıssanın anlatımına geçilmiştir.⁵⁶

5. Kur'an'da bir kıssanın muhtelif yönleriyle farklı farklı yerlerde tekrar edildiği görülür. Ancak söz konusu tekrar, kıssanın birebir tekrar edilmesi şeklinde değildir. Kıssa her tekrar edilişinde bir amaç için tekrar edilir ve o amacı gerçekleştirmek için gerekli olan bir yönü ele alınıp, diğer yönleri anlatılmamaktadır.⁵⁷ Kısaca her tekrar, muhataba farklı bir ibret, farklı bir öğüt aşılamayı amaçlar.⁵⁸

6. Muhatapları amaçlanan hedeflere daha kolay yönlendirebilmek için Kur'an'da daha çok Araplar tarafından yaygın bir şekilde bilinen kıssalara yer verilmiştir. Çünkü araçlar bilinenlerden seçilmezse muhatapları amaçlanan hedeflere sevk etmek güçleşir.⁵⁹

7. İnsanın doğası gereği hoş ifadeler, güzel üsluplar onda büyük etki uyandırdığı için Kur'an'ın pek çok yerinde özellikle de kıssalarda bu şekilde üslup ve ifadelere çok yer verilmiştir. Ayrıca kıssalarda sözü geçen insanların duygularını, psikolojik ve manevi durumlarını muhatapların zihinlerine yaklaştırabilmek, bunları daha somut ve canlı bir hale getirebilmek için tasvirî anlatım metoduna da çokça yer verilmiştir.⁶⁰

⁵³ Muhammet Abay, *Kur'an Kıssaları* (İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2007), 42.

⁵⁴ Bkz. el-Kehf 18/9-12.

⁵⁵ Bkz. el-Kasas 28/2-6; Yusuf 12/4-6.

⁵⁶ Nurettin Turgay, "Kur'an Kıssaları", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 2/4 (2000), 65,66.

⁵⁷ Hûd suresinde yer alan bazı kıssalara bakıldığında bu kıssaların Kamer suresinde de tekrarlandığı görülür. Fakat üslup farkı, amaç farkı, tını farkı muhataplara sanki ilk defa dinlediği hissini verir.

⁵⁸ Zeyveli, "Kur'an Dilinin Özellikleri ve Özel Olarak Kıssa ve Mucizeler", 39,40.

⁵⁹ Demirci, *Tefsir Usulü*, 205.

⁶⁰ Abay, *Kur'an Kıssaları*, 44,45.

2.3.1 Kur'an Kıssalarının Çeşitleri

Kur'an kıssaları gerek konuları açısından gerek edebî yönleri açısından gerekse Kur'an'da kapladıkları yer açısından (uzunluk-kısalık) vb. farklı açılardan tasnif edilmiştir. Araştırma sahiplerinin konuya yaklaşım biçimleri farklı farklı tasnif şekillerini ortaya çıkarmıştır. Ancak biz burada zikrettiğimiz bütün tasnif çeşitlerine yer vererek konuyu gereksiz bir şekilde uzatmak istemediğimizden sadece kıssaların Kur'an'da kapladıkları yer açısından yapılan tasnife yer vermekle yetinmek istiyoruz.

2.3.1.1 Kur'an'da kapladıkları yer açısından kıssalar

Kur'an kıssalarına baktığımızda bazılarının oldukça uzun, bazılarının ise daha kısa olduğunu görürüz. Bu açıdan baktığımızda kıssaları Kur'an'da kapladığı yer açısından uzun kıssalar ve kısa kıssalar olmak üzere iki grupta inceleyebiliriz.

2.3.1.1.1 Uzun kıssalar

Kur'an'da Hz. Âdem, Hz. Mûsâ, Hz. Nuh, Hz. Hûd, Hz. İbrahim, Hz. İsrâ gibi bazı peygamberlere ait kıssalara yer verilmiştir ki bu kıssalar hem Kur'an'da farklı farklı yerlerde zikredilmiş hem de bu kıssalarda Kur'an'ın gayelerine aykırı olmayacak bir şekilde ayrıntılı bilgiler de verilmiştir. Kur'an'daki bu üslubun amacı kesinlikle gereksiz tekrarlar olmayıp, kıssanın zikredildiği her bir yerde bağlama uygun bir şekilde ayrıntıya ait farklı mesajlar üzerinde durmaktır. Kur'an'da hiçbir kıssa birden fazla yerde birebir zikredilmemiştir. Kıssanın mutlaka çeşitli yönlerine temasta bulunulmuştur.⁶¹

⁶¹ Mehmet Okuyan, "Kur'anda Gizemli Bir Yolculuğun Kıssası" 13 (2004), 49-50; Abay, *Kur'an Kıssaları*, 15.

2.3.1.1.2 Kısa kıssalar

Kur'an'da Eyke halkı, Ress Halkı, Tübbâ' Kavmi, Fil Olayı ve Ashâb-ı Uhdud gibi kıssalar da vardır ki bu kıssalarda olaylar daha çok genel hatlarıyla anlatılır ve çok fazla ayrıntıya yer verilmez. Bu kıssalarda yaşanan olaylar birbirinin peşi sıra anlatılmazlar. Bu tür kıssalar uzunca bir kıssanın sadece bir bölümü olabildiği gibi başlı başına müstakil bir kıssa da olabilir. Kur'an'ın çeşitli sûrelerinde peygamber kıssalarına kısa kısa yer verilmesi bu tür kıssalara örnek olarak zikredilebilir.⁶²

2.3.2 Kur'an Kıssalarının Temel Unsurları

Edebiyatta hikâye, roman gibi türlerde mevcut olan “şahsiyet, konuşma, olay, zaman ve mekan gibi temel unsurları Kur'an kıssalarında da görmemiz mümkündür. Ancak edebî türlerde bu unsurların hepsini bir arada görmemiz mümkün iken Kur'an kıssalarında bu unsurların hepsini bir arada görmemiz mümkün değildir. Çünkü Kur'an kıssalarında temel amaç, muhatabı detaylarda boğmadan doğrudan ilâhî iradenin kıssalar üzerinden gerçekleştirmek istediği gayeye yönelik mesajlar vermektir. Bu yüzden kıssalarda bulunması beklenen unsurlar kıssaların bağlamı (siyak-sibak) göz önünde bulundurularak verilmiştir. Yani kıssanın bağlamında ilâhî iradenin gerçekleştirmek istediği gaye hangi unsur üzerinden daha net bir şekilde verilebilecekse o unsur açıkça zikredilmiştir.⁶³ Kıssaların temel unsurlarıyla alakalı kısa bir girişten sonra şimdi de bu unsurları teker teker açıklayalım.

2.3.2.1 Şahsiyet unsuru

Kur'an kıssalarında temel amaç, olayların içerisinde yer alan şahısları yüceltmek, yermek ya da onların olumlu veya olumsuz özelliklerini zikretmek değildir. Bilakis Kur'an kıssalarında temel amaç, Allah'ın murat ettiği bir gayeyi gerçekleştirmektir.

⁶² Mustafa Kara, *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'an Kıssaları* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Tez, 2011), 60.

⁶³ Muhammet Sönmez Bayraktar, *Kıssaların Fıkhı -Hz. Salih Kıssası Örneği-* (Van: Yüzüncü yıl üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 27.

İlahî mesajları muhataba daha müşahhas bir şekilde ulaştırabilmektir. İşte bu sebeple kıssalarda bazen şahsiyet unsuru açıkça zikredilmeyebilir.⁶⁴

Meselâ eş-Şems sûresinin 11-15. âyetleri arasında Semûd kavmi ile alakalı kıssada şöyle buyruluyor: “*Semûd kavmi hak tanımazlığı yüzünden (peygamberini) yalanladı. En azılısı cüretle ileri atıldığında; Allah’ın elçisi onlara, ‘Allah’ın (mucize olarak) verdiği deveye ve onun su hakkına dokunmayın’ demişti. Fakat onlar ona inanmayıp deveyi kestiler. Bunun üzerine Rableri, günahları sebebiyle onlara ardı arkası kesilmez felaketler göndererek hepsini helâk etti. O, yaptığıının sonucundan korkacak değildir.*”⁶⁵

Dikkat edilirse Semûd kavmi hakkında zikredilen kıssada deveyi kesen kişi ile alakalı “en azılı” ifadesi kullanılmıştır. Kişinin ismi açıkça zikredilmemiştir. Çünkü temel gaye failin kim olduğunu ortaya koymak değil, muhataplara bu kişi üzerinden azgınların işledikleri suçların cezasını mutlaka çekecekleri mesajını vermektir.⁶⁶

2.3.2.2 Olay unsuru

Kıssalarda gözetilen temel gaye, ilahî mesajları muhataba ulaştırmak, onları Allah’ın azabına karşı uyarmak, korkutmak ve ders almasını sağlamak olduğu için kıssalarda olay unsuru daha fazla öne çıkar.⁶⁷ Örnek olarak “Şahsiyet Unsuru” başlığı altında zikrettiğimiz, eş-Şems sûresi 11-15 âyetleri arasında yer alan Semûd kıssasında deveyi kesen kişiyle alakalı olarak “en azılı” ifadesinin kullanılıp, şahsın ismine açıkça yer verilmediği görülür. Burada Allah’ın kesilmesini yasaklamasına rağmen kesilen deve olayı öne çıkarılarak muhataba azgınların işledikleri suçlar karşısında mutlaka cezalandırılacakları konusunda mesaj verilmek istenmiştir.

⁶⁴ Şengül, *Kur’an Kıssaları Üzerine*, 205.

⁶⁵ eş-Şems 91/11-15.

⁶⁶ Şengül, *Kur’an Kıssaları Üzerine*, 205.

⁶⁷ Bayraktar, *Kıssaların Fıkhi -Hz. Salih Kıssası Örneği-*, 28.

2.3.2.3 Zaman ve mekân unsuru

Hikâye, roman gibi edebî eserlerde zaman ve mekan unsuru çok önem arz eder. Çünkü bu eserlerde bir olay, belli bir zaman ve mekanda başlar, gelişir ve biter. Yani bu tür eserlerde olayların birbiri ardına gelmesi ve bütünlük arz etmesi önemlidir. Ancak Kur'an kıssaları bir olayı baştan sona bir bütün halinde vermeyi amaçlamayıp, kıssalardaki ilahî mesajları muhataba aktarmayı amaçladığı için zaman ve mekanın zikredilmemesi, irşat ve verilmesi gereken mesaj hususunda herhangi bir eksiklik meydana getirmiyorsa genelde zikredilmez.⁶⁸

Kur'an'da gerek zaman ve mekanla alakalı olsun gerekse başka konularda olsun tarihî bilgiler mevcuttur. Ancak tarihî bilgi vermek, Kur'an'ın temel amacı olmadığı için din, tarihin yalnızca ibret cihetine bakar. Kur'an bu tür bilgileri tarihî çerçeveden çıkarıp dini çerçeveye oturtur. İşte bu sebeple kıssalarda zaman ve mekanla alakalı bilgiler lüzum duyulmadıkça çok fazla bulunmamaktadır.⁶⁹

2.3.2.4 Konuşma (diyalog) unsuru

Kur'an'ın üslûbuna baktığımızda Mekke'de inen âyetlerle Medine'de inen âyetler arasında dilsel anlatım bakımından bazı farkların bulunduğunu görürüz. Mekke'de inen âyetler daha çok mesaj içeriklidir. Toplum şuuru tesis etme özelliği taşır. Muhatabın vicdanını harekete geçirmeyi amaçlar. Bu âyetlerde konuşma unsuruna çok fazla rastlanmaz.

Ancak zamanın ilerlemesiyle beraber kıssalardaki unsurların kullanımı konusunda da bir takım değişikliklerin olduğu görülür. Çünkü kıssalar muhatabı öncelikle bilgiye, meseleleri idrak etmeye, akli daha etkin kullanmaya alıştıtırır. Sonra Allah'ın birliği, nübüvvet, ahirete iman, ahlak ve kulluk gibi esaslarla buluşturur. Daha sonra da bu

⁶⁸ Nuri Güler, "Kıssa ve Hukuk", *Fecr Yayınevi*, (1998), 111.

⁶⁹ Yusuf Batar, "Kur'an Kıssaları'nın Bazı Eğitsel Yönleri", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2016), 83.

ilke ve esasları muhatabın gönlüne yerleştirmeyi amaçlar. İşte kıssalar bunu yaparken konuşma unsuru vasıtasıyla yapmaya çalışır.⁷⁰

2.3.3 Kur'an Kıssalarının Temel Hedefleri

Kur'an-ı Kerim kıssaları bir edebî metin türü olan hikaye gibi değildir. Kur'an'daki her bir kıssanın muhataba kazandırmayı hedeflediği insanları iyiye, güzele yönlendirmek, onların maneviyatını güçlendirmek gibi bazı gayeleri vardır.⁷¹ Ayrıca Kur'an'ı bir bütün olarak düşünecek olursak Kur'an bir bütün halinde neyi amaçlıyorsa Kur'an kıssalarının da aynı şeyleri amaçladığını söyleyebiliriz. Kıssaların gayesini sayıyla tespit edecek olsak bunu net bir şekilde ortaya koymamız mümkün değildir. Çünkü okuyucuların bakış açısına göre Kur'an kıssalarının muhataba kazandırmayı amaçladığı muhtelif gayeler tespit edilebilir. Ancak biz burada Kur'an kıssalarının temel hedeflerini dört başlık altında ortaya koymaya çalışacağız.

2.3.3.1 İman esaslarını ispat edip açıklamak

Kur'an kıssalarında geçmiş peygamberlerin kendi dönemlerindeki ümmetleri arasında oldukça yaygın bir inanç problemi olan şirkle mücadele edip tevhidi yerleştirmek için çaba gösterdiklerinden, nübüvvet makamının dolayısıyla da peygamberlerin Allah'tan alıp ümmetlerine bildirdikleri ilâhî vahyin hak oluşundan, ahiret inancından ve ahiret inancına bağlı olan cennet ve cehennem gibi ahiret ahvalinden sıkça söz edilir. Bu kıssalara baktığımızda bütün peygamberlerin dinin temeli sayılan bu esasları topluma yerleştirerek toplumda sahih inancı yerleştirip, bozuk inançlardan toplumlarını kurtarmak için gayret ettiğini görebiliriz.⁷²

⁷⁰ Bayraktar, *Kıssaların Fıkhi -Hz. Salih Kıssası Örneği-*, 29; Güler, "Kıssa ve Hukuk", 118.

⁷¹ Turgay, "Kur'an Kıssaları", 71.

⁷² Şengül, "Kıssa", 25/499; Mustafa Öztürk, *Kur'an Kıssaları'nın Mahiyeti* (İstanbul: Kuramer, 2018), 213.

2.3.3.2 Hz. Peygamber’e ve bütün mü’minlere teselli verip gönüllerini pekiştirmek

Kur’an kıssalarının temel hedeflerinden birisi de Hz. Peygamber’i ve beraberindeki mü’minleri teselli etmektir. Çünkü Hz. Peygamber, Allah’tan aldığı vahyi ümmetine tebliğ etme sırasında pek çok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Mekke devrinde muhatapları tarafından sözlü veya fiilî pek çok olumsuz tavır ve tutuma maruz kalmıştır. Sözelimi Hz. Peygamber’in ilahi vahyi tebliği karşısında sürekli delil isteme, getirilen delilleri reddetme, Hz. Peygamber’i ve beraberindeki mü’minleri alaya alma, özellikle zayıf mü’minleri baskı altına alıp, onlara zulmetme gibi Hz. Peygamber ve beraberindekilerin üzülmelerine, sıkıntı çekmelerine sebep olabilecek pek çok eylemde bulunmuşlardır. Allah da Hûd sûresi 12. âyetinde olduğu gibi vahyettiği bazı âyetlerle gerek Hz. Peygamber’i gerekse ümmetini teselli etmiştir.⁷³ *“Ona bir hazine indirilse veya onunla beraber bir melek gelse ya!” demelerinden dolayı canın sıkılarak sana vahyedilen âyetlerin bir kısmının tebliğini terk edecek değilsin ya! Sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir.*⁷⁴

2.3.3.3 Her devirde peygamberlerin tebliğ ettikleri dinlerin birliğini açıklamak

Kur’an’da yer alan kıssaların temel gayelerinden biri de her devirde peygamberlerin ümmetlerine tebliğ ettikleri dinin aynı din (İslam) olduğunu, peygamberlerin daveti karşısındaki tutumlarına göre insanların ya ehl-i iman ya da ehl-i küfür olduklarını göstermektir. Çünkü Kur’an kıssalarına bakıldığında peygamberlerin hemen her devirde mücadelelerinin birbirine çok benzediği, ümmetlerini çağırdıkları esasların temelde aynı olduğu açıkça görülecektir.⁷⁵

⁷³ Demir, *Mitoloji, Kur’an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 145.

⁷⁴ Hûd 11/12.

⁷⁵ Osman Kaya, *Kur’anda Nuh (as) ’ın Kıssası* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 12.

2.3.3.4 İnsanoğlunu ezeli düşman şeytana karşı uyarmak

Kıssaların temel hedeflerinden biri de Kur'an'da apaçık bir düşman olarak nitelendirilen şeytana karşı, onun türlü türlü tuzaklarına karşı insanların teyakkuzda olmalarını sağlamaktır. Sonuçta da şeytanın düşmanlığına rağmen onu dinlemeyerek salih amel işlemeye devam edenlerin, kötülüklerden uzak duranların Allah'ın rızasına nail olup cennete gideceği, şeytanın Allah'a iman eden ihlaslı kullar üzerinde herhangi bir otoritesinin olamayacağı vb. temel düşünceleri insanların kalbine nakşetmeye çalışmaktır.⁷⁶

2.3.4 Kur'an Kıssalarının Gerçekliği Meselesi

Kur'an kıssalarının tarihte gerçekten yaşanmış olup-olmaması ulemâ arasında ihtilafli konulardan biridir. Bazı âlimlerimiz bu kıssaların tarihte gerçekten yaşanmış olduğunu savunurken bazıları da bu kıssaların temsili olup gerçekte vukû bulmadığını savunur. Biz burada her iki tarafın da görüşlerini kısaca zikrederek okuyucuyu tartışmadan haberdar etmekle yetinmek istiyoruz.

Kıssaların gerçekliğini kabul etmeyenlerin argümanları temelde şöyledir:

1. Kıssaların amacı muhataplara tarih bilgisi vermek ya da geçmiş milletlerle alakalı haberlere inanılmasını sağlamak değil, bilakis insanlara öğüt vermek ve ibret almalarını sağlamaktır.⁷⁷

2. Tarihî olayları anlatan kitaplara bakıldığında bu kitaplarda zaman, mekan, şahıslar, kronoloji, olayların kendi içerisinde bütünlüğü çok büyük önem taşıdığı halde Kur'an kıssalarında bunlara önem verilmemiştir.⁷⁸

⁷⁶ Şengül, *Kur'an Kıssaları Üzerine*, 311.

⁷⁷ Muhammed Abduh - Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar* (Mısır: Mektebetü'l-Kahire, 1960), 392/1; Muhammed Ahmed Halefullah, *el-Fennü'l-Kasâsî fi'l-Kur'ani'l-Kerîm* (Kahire: Mektebetü Anclü el-Misriyye, 1972), 105-106.

⁷⁸ Zeyveli, "Kur'an Dilinin Özellikleri ve Özel Olarak Kıssa ve Mucizeler", 179.

3. Kur'an sadece seçkin, belli bir zümreyi hedeflemez. Kur'an herkesi eşit derecede sorumlu tuttuğundan Kur'an'da herkesin anlayabileceği şekilde bir üslup ve dil seçilmiştir. Dolayısıyla Kur'an kendi bünyesinde yer verdiği kıssa, temsil gibi unsurların gerçekliğinden ziyade Kur'an mesajının anlaşılması hususunda bunları vasıta olarak kullanmıştır.⁷⁹

Kıssaların gerçekliğini kabul edenlerin argümanları da temelde şöyledir:

Kur'an'da kıssalar için "hikaye" kelimesi kullanılmayıp, kıssa, nebe', haber gibi kelimeler kullanılmıştır. Bu kelimelerin manalarına bakıldığında bu kelimelerin gerçeklik ifade edip, temsil ifade eden anlatımlar için kullanılmadığını görürüz.

1. Tarihi bilgiler ve arkeolojik kazılar Kur'an'da anlatılan kıssaların gerçekte vukû bulunduğunu gösterir.⁸⁰ Hatta Kur'an'daki bazı âyetler de bu hususa dikkat çeker. *"İşte sana anlatmakta olduğumuz eski beldelerin haberleri! Kiminin izleri hâlâ ayakta, kimi de biçilip yere serilmiş."*⁸¹ Arabistan'ın Tebük bölgesinde yer alan Âd ve Semûd kavimlerinin Tâif'teki kalıntıları da kıssaların gerçekliğini ortaya koyması bakımından önemli bir misaldir.⁸²

2. Kur'an'ın temel amaçları açısından bakıldığında da kıssaların gerçek olma zorunluluğu vardır. Çünkü ma'lumdur ki Kur'an'ın temel amacı, insanları doğru yola, hakka, hakikate çağırmaktır. İşte olaya bu açıdan bakıldığında da Kur'an'daki tarihi anlatımların da gerçek olma zorunluluğu gayet açıktır.⁸³

3. Kıssaların gerçekliği konusu ibret açısından değerlendirildiği zaman da kıssaların tarihte yaşanmış olaylar olması gerektiği açıkça anlaşılabılır. Çünkü şu bir gerçektir ki tarihen yaşanmışlığı konusunda kuşku duyulan bir kıssa veya tarihi bir olaydan akıl sahibi bir insan ibret almaz. Bu şekildeki bir kıssa insanları iyi ve güzel

⁷⁹ Zeyveli, "Kur'an Dilinin Özellikleri ve Özel Olarak Kıssa ve Mucizeler", 183.

⁸⁰ Bahatin Dartma, "Arkeolojik Veriler Bağlamında Kur'an Kıssaları'nın Fiilen Gerçekleşmiş Olduklarına Dair", *Akademik Araştırmalar Dergisi* 5/18 (Ekim 2003), 172.

⁸¹ Hûd 11/100.

⁸² Muhammed Beyyûmi Mehran, *Dirâsât Tarihiyye Mine'l-Kur'ani'l-Kerîm* (Suud-i Arabistan: İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi Yayınları, 1980), 1/38.

⁸³ Şengül, "Kur'an Kıssaları'nın Tarihi Değeri", 83.

davranışlara yönlendirip, kötü ve çirkin davranışlardan vazgeçirme noktasında tesirli olmaz.⁸⁴

4. Bizzat Kur'an'ın açık âyetleriyle kıssaların gerçek olduğu açıklanmıştır. Örnek olarak zikredeceğimiz şu âyetler Kur'an kıssaların gerçek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır:⁸⁵ “*Andolsun onların kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır. Kur'an uydurulabilecek bir söz değildir; fakat o, kendinden öncekiler için onay, her şey için detaylı açıklama, iman eden toplum için bir rahmet ve bir hidayettir.*”⁸⁶ “*Bize karşı öfkelenendirici davranışlarını sürdürünce onlara hak ettikleri cezayı verdik ve hepsini suya gömdük. Onları arkadan gelecek diğerlerinin geçmişi ve ibretlik örneği kıldık.*”⁸⁷ “*İşte bunlar gerçek haberlerdir...*”⁸⁸

2.4 Kur'an'da Ahkâm Âyetleri

“Ahkâm Âyetleri” terkibi, Kur'an'ın kendisinden fıkıhla alakalı hususlarda hüküm çıkarılabilen âyetler için kullanılır. Kur'an'daki bütün âyetlerin tefsirini yapan kaynaklarla birlikte sadece ahkâm âyetlerinin tefsirini yapmayı gaye edinen tefsir eserleri de vardır ve bu konuda ciddi bir literatür oluşmuştur. Kur'an'da yer alan ahkâm âyetlerinin sayısı konusunda âlimlerimiz ittifak edememiştir. Sözelimi Gazzâlî (ö. 505/1111) ve Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ahkâm âyetlerinin sayısını beş yüz olarak belirlerken, bu sayıyı sekiz yüze çıkaran ve iki yüze kadar indiren de olmuştur. Bunun sebebi şu an üzerinde çalıştığımız “*el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*” adlı eserinde Kurtubî'nin yaptığı gibi bazı âlimlerimiz kıssalardan, mesellerden vb. hüküm çıkarttığı gibi bazı âlimlerimiz de bunlardan hüküm çıkarmayı doğru bulmamıştır. Bununla birlikte müçtehitlerin ilim ve kültür seviyesi, anlama ve

⁸⁴ Şengül, “Kur'an Kıssaları'nın Tarihî Değeri”, 87,88; Sait Şimşek, *Kur'an Kıssalarına Giriş* (İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993), 62.

⁸⁵ Şengül, “Kur'an Kıssaları'nın Tarihî Değeri”, 86; Demir, *Mitoloji, Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, 125-127.

⁸⁶ Yûsuf 12/111.

⁸⁷ ez-Zuhruf 43/55-56.

⁸⁸ Âl-i İmrân 3/62.

kavrama düzeylerindeki farklılıklar vb. bunların tamamı ahkâm âyetlerinin sayısının net olmamasında etkili faktörlerdendir.⁸⁹

2.4.1 Ahkâm Kavramı

“Ahkâm” (احكام) sözcüğü, “hüküm” (حكم) sözcüğünün çoğuludur. Ha-ke-me (حكم) fiilinin aslı bir şeyi ıslah etmek/düzeltilmek için men’etmektir. Bundan dolayı “gem” için (حكمة الدابة) hakemetü’l-dâbbeti denilmiştir.⁹⁰ Çünkü hayvan gem sayesinde hızlı koşmaktan alıkonulup, kontrol altına alınır. Hüküm ve hikmetin aslı, ilim, adalet ve hilme dayanır. İhkâm, bir şeyi sağlamlaştırmak, istihkam da sağlam olmaktır.⁹¹

Uslucüler hükmü şöyle tanımlamışlardır: “Şâri’in, mükelleflerin eylemleriyle alakalı emir ve nehiyleri (talep) veya bir işi yapıp-yapmama konusunda serbest bırakması (tahyir) ya da iki hususun birbirine bağlı olduğunu (vad’) bildirmesidir.”⁹²

Tanımda geçen Şâri’ ifadesiyle kastedilen Allah ya da Hz. Peygamber’dir. Buna göre Şâri’in bildirmesi ifadesiyle kastedilen doğrudan Kur’an’ın mesajları, dolaylı olarak da Hz. Peygamber’den sahih olarak rivayet edilen hadislerdir. Tanımda geçen talep ifadesiyle mükellefe mes’uliyet yükleyen hükümler kastedilir. Farz, vacip, mendup, haram, mekruh bu ifadenin kapsamına girer. Tahyîr ifadesiyle mükellefin yapıp yapmama konusunda serbest bırakıldığı fiiller kastedilir. Mübah bu ifadenin kapsamına girer. Vaz’ ifadesiyle de mükellefin herhangi bir fiiliyle alakalı olarak sebep, mani’, şart gibi konulmuş bir kural kastedilir.⁹³

Uslucüler, hüküm kavramını açıklarken hükmün Allah’tan meydana geldiği ve Allah’ın fiilleri arasında bulunduğu düşüncesinden yola çıkarken, fıkıhçılar da hükmün bağlandığı yer olan mükellefin fiillerinden yola çıkmışlardır. Şu durumda Allah’ın “zinaya yaklaşmayın” nehyi uslucüler açısından hüküm olarak

⁸⁹ Bedrettin Çetiner, “Ahkâmü’l-Kur’an” (İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1988), 1/551; Hüseyin Esen, “Ahkâm Ayetleri Açısından Meâllere Bir Bakış”, *Kur’an Mealleri Sempozyumu II* (2007), 185.

⁹⁰ Rağîb el-İsfēhânî, *el-Müfredat fî Garîbi’Kur’an “h-k-m maddesi”* (Beyrut: Daru’l-Kalem, 1412), 343.

⁹¹ Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitabu’l-Ayn* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2003), 343.

⁹² Hasan Karakaya, *Fıkah Usulü* (İsyanbul: Beka Yayınları, 1995), 244.

⁹³ Ebu’l-Hasen Ali b. Seyyidüddin es-Sa’lebi el-Âmidî, *el-İhkâm fî Usûli’l-Ahkâm* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1234), 1/96; Muhsin Koçak vd., *Fıkah Usulü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 192.

değerlendirilirken fıkıhçılara göre zinanın haram olması hüküm olarak değerlendirilir.⁹⁴

2.4.2 Ahkâm Âyetlerinin Özellikleri

2.4.2.1 Tedricîlik

Kur'an-ı Kerim diğer kutsal kitapların aksine tek seferde indirilmeyip, On üç yıl Mekke ve on yıl Medine olmak üzere toplam yirmi üç yıllık bir zaman diliminde hayatın akışı içerisinde insanların ihtiyaçlarına cevap vermek üzere parça parça indirilmiştir. Âlimlerimiz Kur'an'ın parça parça indirilmesi hususunda kafa yormuş ve bunun pek çok hikmetini tespit etmişlerdir. Şimdi madde madde bu hikmetlere yer verelim.

1. Hz. Peygamber vahyi insanlara tebliğ etmeye başladığı zaman insanlar daveti kabul etmeye yanaşmadı ve pek çoğu Hz. Peygamber'e başkaldırdı. Hz. Peygamber içtenlikle onları hayra ulaştırmak istemesine rağmen ona pek çok eziyet verici muamelede bulundular. Yüce Allah da peygamberini hak üzere sabit kılmak ve İslam'a davet konusunda azmini güçlendirmek için vahyi peyderpey indiriyor zaman zaman da davet hususunda önceki peygamberlerin başlarına gelen sıkıntılara vahiy pasajlarında yer vererek peygamberini teselli ediyordu. el-En'am sûresi 33-34 âyetleri de Yüce Allah'ın peygamberini teselli için gönderdiği âyetlerden bir kaçıdır.⁹⁵ *“Onların söylediklerinin hakikaten seni üzmemekte olduğunu biliyoruz. Aslında onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler açıkça Allah'ın âyetlerini inkar ediyorlar. Andolsun ki senden önceki peygamberler de yalanlanmıştı. Onlar yalanlanmalarına ve eziyet edilmelerine rağmen sabrettiler, sonunda yardımımız onlara yetişti. Allah'ın kelimelerini (kanunlarını) değiştirebilecek hiçbir kimse yoktur. Muhakkak ki peygamberlerin haberlerinden bazıları sana da geldi.”*⁹⁶

⁹⁴ Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fî Usûli'l-Fıkh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2014), 28.

⁹⁵ el-Kattan, *Mebahis fî Ulûmi'l-Kur'an*, 113-114.

⁹⁶ el-En'am 6/33-34.

2. Kur'an'ın inkarcı muhataplarına meydan okuması ve i'cazıdır. Müşrikler azgınlıklarında sınır tanımayıp taşkınlık yapmaya devam ettiler. Allah rasulü'nün peygamberliğini imtihan edercesine "kıyametin ne zaman kopacağını bilmek, azabın çabucak indirilmesini talep etmek"⁹⁷ gibi batıl sorular ve istekler yöneltiyorlardı. Kur'an'da onların sordukları bu sorulara meydan okurcasına, onları aciz bırakırcasına cevaplar veriyordu. Müşrikler ne zaman ortaya bunun gibi bir soru atsa Kur'an hemen onlara bir cevap veriyordu. Bu da Kur'an'ın i'cazı ve meydan okumasıdır.⁹⁸

3. Allah'ın kitabını anlamayı ve idrak etmeyi kolay kılmak. Kur'an ümmî bir topluluğa indi. Bu topluluğun en büyük özelliği sağlam bir hafıza kuvvetine sahip olup, okuma yazma bilmemesiydi. Şu âyet de buna delildir: *"Çünkü ümmîlere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen o'dur. Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler."* Şayet Kur'an peyderpey inmeseydi, bir bütün halinde inseydi ümmî bir topluluk onu ezberleyemez, manasını anlayamaz, âyetler üzerinde yeterince tefekkür ve tedebbür edemezdi.⁹⁹

4. Olaylar meydana geldikçe vahyin inmesi ve teşri'de yavaş yavaş ilerleme. Eğer insanların karşısına olaylar çıktıkça Kur'an bu ihtiyaçlara çözümler sunmasaydı, onları hikmetle tedavi edip şifalı ilaçlarından azar azar vermeseydi insanlar belki de alışkanlarından bir anda kopup yeni dini kabullenmeye yaklaşmayacaklardı. İçkinin haram kılınma aşaması bunun en güzel örneklerinden biridir. Bilindiği üzere içki tek seferde haram kılınmayıp insanları alıştıra alıştıra tedricî olarak haram kılınmıştır. Kısaca hükümlerdeki tedricilik insanların İslam dinini daha kolay benimsemesini sağlamıştır.¹⁰⁰

5. Kur'an'ın Allah'tan olduğuna kesin işarettir. Kur'an yirmi üç yılda parça parça indirilmesine rağmen âyetleri ve sûreleri arasında lafzen ve manen mükemmel bir

⁹⁷ el-Cum'a 62/3.

⁹⁸ el-Kattan, *Mebahis fî Ulûmi'l-Kur'an*, 115.

⁹⁹ el-Kattan, *Mebahis fî Ulûmi'l-Kur'an*, 116.

¹⁰⁰ Subhi es-Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an* (Beyrut: Daru'l-İlm Lil-Melayin, 2000), 56.

insicam yine âyetlerin manaları arasında eşsiz bir uyum söz konusu olup, hiçbir şekilde çelişki görmek mümkün değildir. Eğer Kur'an Allah'tan başkası tarafından vahyedilmiş olsaydı belli aralıklarla inen âyetler ve sûreler arasında lafız ve mana açısından bu denli uyum ve hiçbir çelişkinin olmaması mümkün olmazdı.¹⁰¹ Kur'an'daki şu âyet de bu durumu açıkça ifade eder. “*Hâla Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı.*”¹⁰²

2.4.2.2 Evrensellik

Kur'an'da yer alan ahkâmın evrensel olma vasfı sadece iman, ibadet ve ahlak alanlarıyla sınırlı değildir. Aksine Kur'an insanların yaşamları boyunca titizlikle uyması gereken helaller ve haramlar konusunda; Yaşama hakkı, haysiyet ve şerefın korunması, hukuk önünde eşitlik, din ve vicdan özgürlüğü, mülkiyet ve tasarrufta bulanabilme gibi hususlarda temel insan hakları alanında; Ailede hakların ve görevlerin tespiti, aile kurumunun korunması, boşanma gibi bazı hususlarda aile hukuku alanında; Annenin, hanımın, kız çocuğun, büyük annenin, torunun miras haklarının korunması gibi bazı hususlarda miras hukuku alanında; Faizin yasaklanması, borçlar, toplumsal yardımlaşma gibi bazı hususlarda iktisat ve ticaret hukuku alanında ve yine adaletin en güzel bir şekilde sağlanabilmesi için ceza hukuku vb. alanlarda da tarih üstü düzenlemeler yapmıştır.¹⁰³

2.4.2.3 Genel prensiplerin varlığı

Ahkâm âyetleri inanç ve ahlak alanlarıyla beraber hukuk alanında da temel prensipler koymuştur. İslam şariat'ı belirli bir bölgede tekevvün etmiş, aynı şekilde fıkıh mezhepleri de o bölgeye komşu bölgelerde oluşumunu tamamlamıştır. Dünya ise yalnızca bu bölgelerden ibaret değildir. Bütün bölgelerin, bütün zamanların ihtiyaçlarına cevap verme iddiasında olan bir hukuk sisteminin katı kurallardan uzak,

¹⁰¹ el-Kattan, *Mebahis fî Ulûmi'l-Kur'an*, 121.

¹⁰² Hûd 11/82.

¹⁰³ Durmuş Ali Karamanlı, *Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur'an Hitabı'nın Tabiatı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 183.

esnek bir yapıda olması gerekir. İşte İslam hukuku bu özelliği sayesinde zaman, mekan ve şartlara göre değişebilen bir yapıya sahip olup, her çağa ayak uydurabilmiştir.¹⁰⁴

2.4.2.4 Zarûriyyatın korunması

İslam dininin ana gayeleri, gözetilmesi arzulanan menfaatlerin önemine göre üçe ayrılır. Bunlar zarûriyyat, hâciyyat ve tahsiniyyattır. Zarûriyyat, en üstün menfaatleri yani bir toplumun varlığını sürdürebilmesi, dirlik ve düzeninin sağlanması için olmazsa olmaz denilebilecek en temel hak ve değerleri korumayı gaye edinir. Bu değerler; hayat, nesil, akıl, mal ve dindir. Hâciyyat, zarûret derecesine ulaşmayan fakat şahsî ve toplumsal hayatın güzel bir şekilde devamını sağlayan, karşılanmadıkları takdirde zorluklar ve sıkıntılar meydana gelen menfaatlerdir. Satım, kira gibi akitler örnek olarak zikredilebilir. Tahsiniyyat da ahlakî faziletlerin geliştirilmesi, âdâb-ı muâşeret kurallarına uyulması gibi yollarla sağlanan, zarûret ve ihtiyaç derecesine ulaşmayan ancak hayatı kolay kılan ve güzelleştiren menfaatleri ifade eder. Yeme-içme adabı, temizlikle alakalı hükümler bu kısma örnek olarak zikredilebilir.¹⁰⁵

2.4.2.5 Dünya ve ahiret dengesini gözetme

İslam dini her alanda dünya ve ahiret dengesini gözetmeyi hedefler. Kur'an'da bazı âyetlerde dünya hayatının geçiciliğine, aldâtıcılığına, değersizliğine temas edilse de bu tür âyetlerden dünya hayatının önemsiz olduğu şeklinde bir anlam çıkarılmamalıdır. Bu âyetlerde vurgulanmak istenen husus, dünya hayatının kalıcı olduğu zannedilerek burada haddi aşma, taşkınlık, haksızlık, zulüm vb. fiiller yapılarak insanın yapıp ettikleri hakkında hesap vereceğini unutmamasıdır.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 150.

¹⁰⁵ Ertuğrul Boynukalın, "Makâsıdü'l-Şerîa" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi" (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/499.

¹⁰⁶ Ömer Faruk Yavuz, "Kur'an Perspektifinde Dünya-Âhiret Bütünlüğü", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3 (2006), 190.

İslam dini ceza hukukunda da sadece dünyevî cezayı yeterli görmeyip, tövbe etmeden ve helalleşmeden uhrevî sorumluluğun düşmeyeceğini bizlere bildirir. Bu husus, beşerî hukukla İslam hukukunun birbirinden ayrıldığı en önemli noktalardan biridir.¹⁰⁷ Kur'an'da bununla alakalı pek çok örnek vardır. Söz gelimi yol kesme cezasıyla alakalı âyet şöyledir: *“Allah ve Rasûlüne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya (acımadan) öldürülmeleri, ya asılmaları, yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi, yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Onlar için ahirette de büyük azap vardır.”*¹⁰⁸

2.4.2.6 Bağlayıcılık

İslam yurdunda İslam hukukunun devlet otoritesi ile icrâ edilmesi bütün Müslümanlar için bir sorumluluktur. Kitabın ve sahih sünnetin açık beyanları bütün Müslümanları bağlar. İctihatlar ise nasların yorumları konumunda olduğu için aslî kaynaklar olan Kitap ve Sünnetin ruhuna en uygun olan içtihat siyasî otorite tarafından tercih edilir. Artık bu içtihat da bağlayıcı hale gelmiş olur. Allah Kur'an hükümlerinin Mü'minler için bağlayıcı olduğunu ve bu hükümlerin değiştirilmesinin mümkün olmayacağını pek çok âyette zikretmiştir.¹⁰⁹ Şu âyet buna örnek olarak zikredilebilir: *“Allah ve Rasûlü bir işe hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Her kim Allah ve Rasûlüne karşı gelirse, apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.”*¹¹⁰

2.4.2.7 Kolaylaştırıcılık

İslam, rahmet dinidir. Daha önceki şeriatlarda var olan ağır mükellefiyetler İslam dininden kaldırılmıştır. Kolaylığı temel alan İslam, hiçbir zaman aşırılığı hoş karşılamamış, her fırsatta zorluğun değil, kolaylığın esas olduğunu vurgulamıştır. İslam'da mükellefiyetler insanların takatinin üzerinde değildir. İslam ahkâmının bu

¹⁰⁷ Ahmet Yaman - Halit Çalış, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 28.

¹⁰⁸ el-Mâide 5/33.

¹⁰⁹ Abdülkerim Zeydan, *Nazarat fi 'ş-Şeriatî'l-İslamiyye ve'l-Kavanini'l-Vad'iyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2011), 283-287.

¹¹⁰ el-Ahzâb 33/36.

yönünü vurgulayan pek çok âyet ve hadis mevcuttur. Hatta bu minvaldeki âyet ve hadislerden hareketle mecelle kaideleri dahi oluşturulmuştur. Şimdi örnek olarak bunlardan bir kaçını zikrederim¹¹¹

“...Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez...”¹¹², “Allah her şahsı gücünün yettiği ölçüde mükellef kılar...”¹¹³, “...Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez...”¹¹⁴, “...Allah din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklememi...”¹¹⁵, “Meşakkat kolaylığı getirir.”¹¹⁶, “Bir iş zorlaşınca kolaylık gösterilir.”¹¹⁷

2.4.3 Ahkâm Âyetlerinin Üslûbu

Ahkâm, lafız ve mana olmak üzere temelde iki yolla ortaya çıkar. Lafız yoluyla ortaya çıkan ahkâm, sîga ve haber yapısından çıkarılır. Sîga, emir ve nehiyde kullanılan lafız kalıpları, haber ise ma'lum haber cümlesi kalıplarıdır. Mana yoluyla ortaya çıkan ahkâm ise, lazımi delalettir. Bu da vasıtalı ve vasıtasız olarak ikiye ayrılır.¹¹⁸

Az önce genel hatlarıyla verdiğimiz hususları örneklendirerek biraz daha açmaya çalışalım. Emir, şu üç şekilden biriyle olabilir. Bunlar, bilinen emir sîgası, başına emir “lam”ı (ل) getirilmiş muzari fiil, “ihbar” haber verme amacıyla olmayıp, “talep” amacıyla kullanılan haber cümlesi şeklindedir.¹¹⁹ Şimdi de sırasıyla bu üç şekle birer örnek verelim.

1. Emir Sîgası: وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ “Namazı tam kılın, zekatı hakkıyla verin...”¹²⁰

¹¹¹ Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş*, 155.

¹¹² el-Bakara 2/185.

¹¹³ el-Bakara 2/186.

¹¹⁴ el-Mâide 5/6.

¹¹⁵ el-Hacc 22/78.

¹¹⁶ Mustafa Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kâideleri* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2009), 68.

¹¹⁷ Yıldırım, *Mecelle'nin Külli Kâideleri*, 71.

¹¹⁸ İzzeddin Abdulaziz b. Abdisselâm es-Sülemî, *el-İmâm Fî Beyan-i Edilleti'l-Ahkâm*, thk. Rıdvan Muhtar b. Garbiyye (Beyrut: Dâru'l-Besâiri'l-İslâmiyye, 1978), 81-83.

¹¹⁹ Zekiyüddin Şa'ban, *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmi* (İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2016), 357.

¹²⁰ el-Bakara 2/43.

2. Başına Emir “Lam”ı Gelmiş Muzâri Fiil: **وَلْيُؤْفُوا نُذُورَهُمْ وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ** “...Adaklarını yerine getirsinler ve o eski ev’i (Ka’be’yi) tavaf etsinler.”¹²¹

3. “Talep” Manasında “İhbar” Cümlesi: **وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ** “Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler...”¹²²

Nehiy şu dört şekilden biriyle olabilir: Bunlar, bilinen nehiy sîgası, fiilden el çekme talebini gösteren nehiy sîgası, nehiy masterından türetilmiş fiil, tahrim masterından türetilmiş fiil veya helalliğin nefyedilmesidir.¹²³ Şimdi de sırasıyla bu üç şekle birer örnek verelim.

1. Nehiy Sîgası: **وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ** “Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin...”¹²⁴

2. Fiilden El Çekme Talebini Gösteren Nehiy Sîgası: **وَذَرُوا الْبَيْعَ** “...ve alış-veriş bırakın...”¹²⁵

3. Nehiy Masterından Türetilmiş Fiil: **وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ** “...çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar...”¹²⁶

4. Tahrim Masterından Türetilmiş Fiil veya Helalliğin Nefyedilmesi: **حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ** “...Analarınız, kızlarınız... size haram kılındı.”¹²⁷

وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْنَاهُمْ شَيْئًا “...Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helal olmaz...”¹²⁸

Haber cümleleri zaman zaman emir ve nehiy manalarında kullanılabilir. Bu duruma şu iki âyet örnek olarak zikredilebilir:

¹²¹ el-Hacc 22/29.

¹²² el-Bakara 2/233.

¹²³ Şa’ban, *Usûlü’l-Fıkhî’l-İslâmi*, 369.

¹²⁴ el-Bakara 2/188.

¹²⁵ el-Cum’a 62/9.

¹²⁶ en-Nahl 16/90.

¹²⁷ en-Nisâ 4/23.

¹²⁸ el-Bakara 2/229.

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ “Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız ve temizlik müddeti) beklerler...”¹²⁹

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ “Analarınız, kızlarınız, kız kardeşleriniz... size haram kılındı.”¹³⁰

Allah kullarını teşvik etmek, sakındırmak ve olayların unutulmayıp kalıcı olmasını sağlayabilmek için hükümleri farklı şekillerde aktarmıştır. Bunların tamamı esasında maslahat ve mefsedet temelleri üzerine te’sis edilmiştir. Allah’ın rızasını kazanmanın eciri ahirette cennet nimetleri, gazabına uğramanın sonucu da cehennemde azap görmek ve rezil olmaktır.¹³¹

Yukarıda zikredilen âyetler lafız yoluyla hüküm elde etmekle ilgiliydi. Şimdi de mana yoluyla hüküm çıkarmaya bir örnek verelim.

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ “İman edip, iyi davranışlarda bulunanları müjdele...”¹³² Bu âyetteki muhataplara müjdeleme olması, onlara iman etme ve iyi davranışlarda bulunmayı emir anlamına gelir. Bu da lafız yoluyla değil, mana yoluyla gerçekleşir.¹³³

Kur’an’ın bir parçası olan kıssalar, evvelkilerin hayatları hakkında bazı bilgiler sunar. Bu bilgilerin tâlî de olsa bazı hukûkî problemlere temas etmesi ve bunlardan bir takım hükümlerin çıkarılması ihtimal dahilindedir.¹³⁴

Kur’an Arapça indirildiği için hüküm çıkarırken Arap dilinin kurallarına iyi bir şekilde vakıf olmak gerekir. Nitekim abdestle alakalı âyette “ile’l-merâfık” tabirindeki “ila”nın ve “bi-ruusiküm”daki ba’nın mana boyutları âlimler arasında

¹²⁹ el-Bakara 2/228.

¹³⁰ en-Nisâ 4/23.

¹³¹ es-Sülemî, el-İmâm Fî Beyan-i Edilleti’l-Ahkâm, 82.

¹³² el-Bakara 2/25.

¹³³ es-Sülemî, el-İmâm Fî Beyan-i Edilleti’l-Ahkâm, 82.

¹³⁴ Acar, Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur’an Kıssaları, 76-77.

ihtilaf meydana getirmiştir.¹³⁵ Konumuzla doğrudan alakalı olmadığı için söz konusu ihtilafa yer verip, konuyu gereksiz bir şekilde uzatmak istemiyoruz. Detaylı bilgi için fıkıh kitaplarındaki abdest bahsine bakılabilir.

¹³⁵ Muhammet b. Ahmet b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Hafid, *Bidâyetü 'l-Müctehid ve Nihayetü 'l-Muktesid* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004), 1/25-26.

3. KURTUBÎ'NİN TEFSİRİNDE KISSA-AHKÂM İLİŞKİSİNE DAİR ÖRNEKLER

3.1 Hz. Yûsuf Kıssası

3.1.1 Yûsuf 12/5: Müslümanların Sakıncalı Gördüğü Hususlarda Kardeşini Uyarması ve Gıybetin Sınırı

“قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُءْيَاكَ عَلَى إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ”

Babası, “Yavrucuğum” dedi, “Rüyayı sakın kardeşlerine anlatma, sonra sana tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır.”¹³⁶

Kurtubî bu âyetle Hz. Yakub’un Hz. Yusuf’u rüyasını kardeşlerine anlatmama hususunda tembihleyip, ona herhangi bir kötülük yapabileceklerine dair uyarmasından hareketle “bir Müslümanın Müslüman kardeşini kendisine zarar gelebileceğinden endişelendiği bir şeyden sakındırmasının mübah olduğu, bunun gıybet kapsamına girmeyeceği” sonucuna varmıştır. Aynı zamanda Kurtubî yine bu âyetten hareketle “kıskanmak, hile yapmak, tuzak kurmak şeklinde zararı dokunacağından korkulan kimsenin yanında nimeti gizleyip, açığa çıkarmamanın da caiz olduğu” sonucuna ulaşmıştır.¹³⁷ Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “İhtiyaçlarınızın başarıya ulaşmasını sağlamak için gizliliğin yardımını alınız. Çünkü her bir nimet sahibi kıskanılır.”¹³⁸

Gıybetle ilgili değerlendirmelerimize geçmeden önce gıybetin tanımını yapmak yerinde olacaktır. Gıybet: “Bir kimsenin zorlanmadığı halde bir başkasında olan ayıplardan bahsetmesidir.”¹³⁹ Gıybetin haram oluşu çeşitli naslarla sabittir. el-Hucurât sûresinde şöyle buyrulur: “...Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde

¹³⁶ Yûsuf 12/5.

¹³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmet el-Berdunî - İbrahim Ettafeyyîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l- Mısriyye, 1384), 9/127.

¹³⁸ Celaleddin es-Suyûtî, *Cem'u'l-Cevâmi'*, thk. Muhtar İbrâhîm el-Hâic (Kahire: el-Ezheru's-Şerîf, 2005), 1/616.

¹³⁹ Râğîb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'an* “g-y-b maddesi”, thk. Safvan Adnan ed-Dâvudî (Beyrut, 1416), 517.

Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir."¹⁴⁰
Ancak bu genel kuraldan istisna olarak gıybetin caiz olduğu yerler de vardır.

Nitekim Hz. Peygamber bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: "*Fâsık için gıybet yoktur.*"¹⁴¹ Gazzâlî de *Kitab-u Erbeîn fî Usûli'd-Dîn* adlı eserinde gıybetin câiz olduğu yerleri zikrederken şu beş durumu sayar:

1. Zulme uğrayan birinin zalimin zulmünü defedebilmek için yetkili birilerine durumu anlatmak suretiyle yaptığı gıybet.
2. Bir kötülüğün değiştirilmesi konusunda yardımına başvuru kimseye durumu anlatmak için yapılan gıybet.
3. Fetva soran birinin sorusunu açıkça sormak durumunda kaldığında yaptığı gıybet.
4. İnsanları şerrinden sakındırmak amacıyla kötülüğüyle bilinen insanlar hakkında yapılan gıybet.
5. Kör, topal gibi lakaplarla bilinen insanları başkalarına anlatabilmek için yapılan gıybet. Tabi bu durumda şahısların kendi isimlerinin söylenmesi daha uygundur.¹⁴²

Gıybet, dedikodu gibi bazı eylemler insanların birbirine karşı sevgi ve saygıyı bırakıp, kin ve nefret beslemelerine sebep olduğu için veya bizim tespit edemediğimiz bazı hikmetleri gerçekleştirebilmek için Şâri' tarafından haram kılınmıştır. Ancak yukarıda zikredilen hususlar gibi insanlar için maslahatı celbedecek, mefsedeti defedecek hususlar söz konusu olduğu zaman istisnâî bir durum olarak gıybet etmekte mahzur yoktur. Kurtubî'nin de ifade ettiği gibi Yûsuf sûresi 5. âyet de bu durumu destekler mahiyettedir.

3.1.2 Yûsuf 12/ 9: Katilin Tövbesinin Makbul Olması

“أَفْتُلُوا يُوسُفَ أَوْ اطْرَحُوهُ أَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْمًا صَالِحِينَ”

¹⁴⁰ el-Hucurât 49/12.

¹⁴¹ es-Suyûtî, *Cem' u'l-Cevâmi'*, 321.

¹⁴² Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *Kitabu'l-Erbeîyn fî Usûli'd-Dîn* (Şam: Daru'l-Kalem, 2003), 123.

“Yûsufu öldürün veya onu (uzak) bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın! Ondan sonra da (tövbe ederek) iyi kimseler olursunuz!”¹⁴³

Kurtubî bu âyette geçen Yûsuf’un kardeşlerinin sözlerini Allah’ın reddetmemesinden hareketle âyetin sonundaki “ondan sonra da iyi kimseler olursunuz.” kısmını yani tövbe edersiniz. Allah da sizin tövbenizi kabul eder şeklinde değerlendirip, bu âyeti katilin tövbesinin kabul olacağına delil getirmiştir.¹⁴⁴

Bilindiği üzere insanoğlu fitraten hem günah hem de sevap işleyebilme potansiyelinde yaratılmıştır. Günah işleme potansiyelinin olması insanı meleklerden ayıran en temel faktörlerdendir. Çünkü melekler nurdan yaratılmış, Allah’a karşı gelmeyen, günah işlemekten de uzak duran varlıklardır. İslam da fitrat dini olduğu için İslam’da insanın günah işleme potansiyelinin olduğu kabul edilmiş ve bu günahattan insanın kurtuluş yolunun tövbe etmek olduğu pek çok âyet ve hadiste öğretilmiştir. Bu âyet ve hadislerle birkaç tane örnek verelim. Allah en-Nûr sûresinde şöyle buyurur: “...Ey mü’minler! Hep birden Allah’a tövbe edesiniz ki kurtuluşa eresiniz.”¹⁴⁵ ez-Zümer sûresinde ise Allah Peygamberine hitaben şöyle buyurur: “De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”¹⁴⁶ Hz. Muhammed de tövbeyle ilgili şöyle buyurur: “Bütün Ademoğlu günahkardır. Günah işleyenlerin en hayırlısı da tövbe edenlerdir.”¹⁴⁷ Başka bir hadiste ise şöyle buyrulur: “Günahından tam olarak dönüp, tövbe eden o günahı hiç işlememiş gibidir.”¹⁴⁸

Âyetlerden ve hadislerden açıkça anlaşılacağı üzere yüce dinimizde tövbe kapısı daima açıktır.

¹⁴³ Yûsuf 12/9.

¹⁴⁴ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 9/131.

¹⁴⁵ en-Nûr 24/31.

¹⁴⁶ ez-Zümer 39/53.

¹⁴⁷ İbnu Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen-i İbn Mâce* (Dâr’u İhyâi'l-Kütüb el-Arabiyye, ts.), 2/420.

¹⁴⁸ es-Suyûtî, *Cem'u'l-Cevâmi'*, 29/286.

Kanaatimizce söz konusu âyetin ibaresinden açıkça katilin tövbesinin makbul olacağı anlaşılmaz. Çünkü söz konusu âyette Allah'ın amacı doğrudan adam öldürmenin hükmünü bildirmek değil, Hz. Yûsuf kıssası üzerinden muhataplara bazı mesajlar vermektir. Bunu yaparken Allah Hz. Yûsuf'un kardeşlerinin söylediklerini kıssa içerisinde birebir zikretmiştir. Dolayısıyla bu üslupta Allah'ın onların sözlerini reddetmesini beklemek isabetli olmayacaktır. Ancak hata yapan, günah işleyen kullara tövbe kapısının açık olduğunu bildiren açık naslardan sonra bu âyetin de katilin tövbesinin makbul olacağına işaret yoluyla destekleyici bir delil olabileceği söylenebilir.

Ayrıca “Salih bir topluluk” ile ilgili olarak şu açıklama da yapılmıştır: O vakit sizin babanız nezdinde durumunuz düzelir. Size başkasını tercih etmez ve üstün tutmaz.¹⁴⁹ Bu yorum kabul edilecek olursa bu âyetin katilin tövbesinin kabul olmasıyla hiçbir alakası olmayacaktır.

3.1.3 Yûsuf 12/18: Fıkhî Meselelerde Emâreler ve Karîneler

وَجَآؤْ عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ

“Gömleğin üzerinde uydurma bir kan izi de gösterdiler. Ya’kûb, “Hayır! Nefsiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık (bana düşen) güzelce sabretmektir.”¹⁵⁰

Kurtubî bu âyetle alâkalı İbnu'l-Arabî'nin “Fukaha kasâme vb. meselelerde emareleri göz önünde bulundurup, ittifak halinde Hz. Ya’kûb’un çocuklarının yalan söylemelerine karşılık, gömleğin yırtık olmamasını delil getirmişlerdir. Meseleye buna göre bakanların emarelere ve alâmetlere dikkat edip, hangisi daha güçlü ise ona göre hüküm vermesi gerekir.” şeklindeki açıklamalarından da hareketle bu âyeti fıkhî

¹⁴⁹ Ebu'l-Berekât Abdullah bin Ahmet b. Mahmut Hafizuddin en-Nesefi, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil* (Daru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998), 2/97.

¹⁵⁰ Yûsuf, 12/18.

meselelerde emarelerin ve alâmetlerin dikkate alınması gerektiğine delil getirmiştir.¹⁵¹

Zikredilen âyeti bağlamıyla beraber değerlendirdiğimizde Hz. Yûsuf'la kardeşleri arasında yaşanan olay şu şekildedir: Hz. Yûsuf'un kardeşleri, Hz. Yûsuf'u kuyuya atar. Babalarını Hz. Yûsuf'u kurdun yediğine inandırmak isterler. Anlattıklarını daha inandırıcı hale getirebilmek için de gömleği Hz. Yûsuf'a ait olmayan bir kana bulayıp, ağlayarak babalarına getirirler. Ancak babaları onların söylediklerine inanmayıp, oğlunun hayatta olduğuna hükmeder. Söz konusu olayda iki delil vardır. Birinci delil, Hz. Yâ'kub'un oğullarının ağlayarak kardeşlerini kurdun yediğini söylemeleri. İkinci delil ise Hz. Yûsuf'a ait olmayan bir kana bulanmış sağlam bir gömlek. Burada zikri geçen iki delil birbiriyle çatışmaktadır. Çünkü Hz. Yûsuf'u kurt yediği halde gömleğinin parçalanmaması mümkün değildir.¹⁵²

Bazı yazarlara göre olayın hakikatinin ortaya çıkmasında âyette geçen “akşam” mefhumu da çok önemli olabilir. Çünkü olay gündüz yaşanmasına rağmen o vakitte babalarının yanına varmaya cesaret edememişlerdir. Eve akşam gelerek işledikleri günah yüzünden yüzlerine yansıyacak olan korku, üzüntü, utanma gibi duyguların izlerini saklamak istemişlerdir. Ancak babaları, bu durumu da diğer karinelerle birlikte değerlendirerek işin gerçeğinin evlatlarının söylediği gibi olmadığını anlamıştır. Ona göre durum, şayet evlatlarının söylediği gibi olsaydı akşamı beklemeyip hemen eve gelerek durumu haber vermeleri gerekirdi.¹⁵³

İslam dininde bir konu hakkında adaletle hükmedip, kimseye zulmetmemek esas olduğu için hem Hz. Yûsuf kıssasındaki ilgili âyetlere hem de İslam tarihinde yaşanmış pek çok örneğe bakıldığında hüküm verilirken doğru sonuca götürebilecek en küçük emarenin, en küçük delilin bile dikkate alındığı açıkça görülecektir. Kurtubî de söz konusu âyetten hareketle fikhî meselelerde iki delil çatıştığı zaman

¹⁵¹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 9/150.

¹⁵² Ebû Bekir Ahmet b. Ali er-Râzi el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-İhya Liturâsi'l-Arabî, 1992), 4/381-382; Aylin Dilmen, *Yûsuf (a.s.) Kıssasının Fıkhi* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2010), 114-115.

¹⁵³ el-Hatip, *el-Kasasu'l-Kur'ani fî Mantûkihi ve Mefhûmihî*, 84.

emareler ve karineler hangi delilin daha güçlü olduğunu gösteriyorsa hükmün o delile göre verilmesi gerektiği sonucunu çıkarmıştır.

3.1.4 Yûsuf 12/20: Değerli Şeyi Az Bir Bedele Satmak

“وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ”

“(Mısırdaki) onu yok pahasına, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona pek değer vermemişlerdi.”¹⁵⁴

Kurtubî bu konuda İmam Malik’in (ö. 179/795) “ Bir kişi çok pahalı bir inciye bir dirheme satsa, sonra da o kişi ben onun inci olduğunun farkında değildim. Bilakis ben onu beyaz bir boncuk zannetmiştim dese bu alışveriş onun için bağlayıcı kabul edilir ve bu şekildeki sözlerine itibar edilmez.” şeklindeki açıklamasının da desteğiyle bu âyeti değerli bir şeyi az bir karşılıkla satmanın caiz olduğuna delil getirmiştir.¹⁵⁵

İslam, ticarî hayatta kâr için sabit bir oran belirlemenin her zaman ve zeminde adaleti tam anlamıyla gerçekleştirmeyebileceği düşüncesiyle böyle bir yaklaşımdan kaçınıp, bu meselenin çözümünü her çağın sosyal ve ekonomik koşullarının gereklerine bırakmıştır. İslam’ın genel ilkelerinden hareketle ekonomik şartlar perspektifinde zamana ve zemine göre değişen düzenlemeler getirilmesi bu meselenin çözümü için daha isabetli olacaktır. Şunu ifade etmek gerekir ki: Kur’an âyetlerinde ve Hz. Peygamber’in hadislerinde ürünlerin fiyatlarının şeffaflık ve doğruluk prensibi, piyasalardaki arz-talep dengesi, örf, âdet ve kanûnî düzenlemelerin sınırları içinde şekillenmesine imkan tanımak amacıyla kâr için herhangi bir sınır belirlenmemiştir. Hz. Peygamber’in beğenisini kazanan şu olay da Hz. Peygamber’in kendi döneminde kâr sınırına herhangi bir müdahalede bulunmadığının bir göstergesi olabilir. “Hz. Peygamber, Hâkim b. Hizâm’a (ö. 54/674) kurbanlık koyun almak üzere bir dinar vermiştir. O da bu parayla iki tane almış ve bunlardan birini tekrar bir dinara satmak

¹⁵⁴ Yûsuf 12/20.

¹⁵⁵ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 9/157.

suretiyle elinde bir dinar ve bir koyunla Hz. Peygamber'in huzuruna varmıştır. Hz. Peygamber de Hâkim b. Hizâm'a hayır dua etmiştir.” Buna göre %100 lük bir kâr elde edilmiş fakat Hz. Peygamber karşı çıkmadığı gibi hayır duada bulunmuştur.¹⁵⁶

Gerek âyetlerde gerekse hadislerde kâr için belli bir alt ve üst sınır belirlenmediği için İslam hukukunda satılan bir malın kaç mâl olduğu ve kâr oranı zikredilmeksizin pazarlık etmek suretiyle satış (müsâveme)¹⁵⁷ câiz olduğu gibi, malın mâliyeti üzerine belli oranda kâr payı koyarak satış (murâbaha)¹⁵⁸, malı herhangi bir kâr payı koymadan mâliyetine satış (tevlîye)¹⁵⁹, malı mâliyetinin altında bir fiyata, zararına satış (vedîa)¹⁶⁰ da caiz görülmüştür.

Kurtubî de söz konusu âyette yer alan kardeşlerinin Hz. Yûsuf'u yok pahasına, bir kaç dirheme satmalarından hareketle kıymetli şeylerin de az bir bedelle satılmasında dinen bir sakınca olmayacağı, böyle bir satışın caiz olacağı sonucuna varmıştır. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki kanaatimizce burada kıymetin kime göre olduğu tartışmalıdır. Çünkü Hz. Yusuf bizce çok kıymetli olsa da zaten âyette de geçtiği üzere kardeşlerince değersizdi. Yani kendilerine göre zaten değersiz olan bir şeyi ucuza satmışlardır. Dolayısıyla söz konusu âyeti bu konuda delil getirirken daha iyi düşünmek gerekebilir.

3.1.5 Yûsuf 12/25: Kıyas, Örf ve Âdet

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَالْفَتَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

“İkisi de kapıya doğru koştu. Kadın onun gömleğini arkadan yakalayıp yırttı. Kapının yanında kocasıyla karşılaştılar. Kadın kocasına dedi ki: “Senin ailene

¹⁵⁶ Yunus Apaydın vd., *İlmihal* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 2/442,443.

¹⁵⁷ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2005), 427.

¹⁵⁸ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 399; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*.

¹⁵⁹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 399.

¹⁶⁰ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 399.

kötülük etmek isteyeninin cezası, zindana atılmaktan veya elem verici bir işkenceden başka ne olabilir?”¹⁶¹

Hız. Yûsuf ve Züleyha kıssasının konumuzla alakalı kısmı kısaca şöyledir: Kervandakiler tarafından kuyudan çıkarılıp Mısır'a getirilen Yûsuf'u Mısır azizinin karısı Züleyha köle pazarından satın alır. Ergenlik çağına gelince de ona aşık olur. Yûsuf ise Allah korkusuyla ona karşılık vermez. Fakat Yûsuf'un nefsinden murat alma isteğinden vazgeçmeyen Züleyha bir gün ondan kaçan Yûsuf'un arkasına düşer ve yakalayacağı esnada gömleğini arka taraftan yırtar. Olayın aslını öğrenen kocası asıl suçlunun Züleyha olduğunu öğrendiği halde dedikodulardan korktuğu için Yûsuf'u zindana attırır.¹⁶² Âyette gömleğin önden ve arkadan yırtılması zikredilmektedir. Genellikle de gömlek arkadan çekildiği taktirde arkaya doğru, önden çekildiği taktirde ise ön taraftan yırtılacağı bilinen, görülen bir olgu olmasından hareketle Kurtubî bu âyette kıyasa delil olduğu gibi, örf ve âdete de delil olduğunu ifade etmiştir.¹⁶³

Konuyla alakalı değerlendirmelerimize geçmeden önce kavramların tanımlarının yapılması yerinde olacaktır.

Kıyas, fıkıh usulü kitaplarımızda küçük farklılıklarla birlikte şöyle tanımlanmıştır: *“Hükmün konulmasına gerekçe teşkil eden illet konusunda ortak olmaları sebebiyle bir şeyin hükmünün benzerlerine de verilmesidir.”¹⁶⁴* Malumdur ki naslar sınırlı ancak günlük hayatta karşı karşıya kaldığımız olaylar sınırsızdır. Bundan dolayı hükmü Kur'an ve sünnette yer almayan pek çok mesele, hüküm çıkarma yöntemlerinin içerisinde en yaygın ve en çok bilineni olan kıyas gibi yardımcı yöntemlerle hükme bağlanmıştır. Çok yaygın kullanılan bir örneği zikrederek konuyu daha anlaşılır hale getirelim. Meselâ Kur'an ve sünnet tarafından açıkça

¹⁶¹ Yûsuf 12/25.

¹⁶² Hanife Koncu, “Yûsuf ve Züleyhâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/39.

¹⁶³ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 9/171.

¹⁶⁴ Ahmet b. Ali Ebû Bekir er-Râzi el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl* (Küveyt: Vüzâratî'l-Evkâfi'l-Küveytiyye, 1994), 4/9.

haram kılınan hamrın hükmü sarhoş edici olma illetinde birleştikleri için bira, rakı, votka gibi içeceklere de verilmiştir.¹⁶⁵

Zikredilen örnekten de anlaşılacağı gibi kıyas işleminde dört temel unsur vardır:

1. Asıl: Kur'an, sünnet ya da icma'da hükmü açıkça zikredilen meseledir.
2. Aslın Hükmü: Haram, vacip, mübah gibi söz konusu meseleye verilen hüküm. Başka bir ifadeyle hukukî değer yargısıdır.
3. Fer': Kitap, sünnet veya icma'da hükmü bulunmayan ve yeni karşılaşılan meseledir.
4. İlet: Aslın mevcut hükmü almasını sağlayan istikrarlı, izâfî olmayan gerekçedir.¹⁶⁶

Örf: *“Akılların şahitliği ile yaygın hale gelip, tabîi olarak kabul edilen herhangi güzel şeye örf denir.”*¹⁶⁷

Âdet: *“Nefislerde yerleşip, selîm tabiatler tarafından kabul edilen ve tekrarlanan şeylere âdet denir.”*¹⁶⁸

Âlimlerimiz açık şer'î delillere ve İslam hukukunun temel ilke ve prensiplerine aykırı olmadığı durumlarda örf ve âdetin muteber olacağını, hüküm çıkarırken bunların da dikkate alınması gerektiğini ifade etmişlerdir. Çünkü İslam'da hukuk kurallarının oluşturulmasındaki temel maksat, insanların aralarında adaleti gerçekleştirip, maslahatlarını sağlamak ve sıkıntılarını bertaraf etmektir. Akl-ı selimin kabul ettiği, insanların da âdet haline getirdikleri uygulamaları görmezden gelmek insanları sıkıntıların, meşakkatlerin girdabına sürüklemek anlamına gelir. Bu da İslam hukukunun temel esaslarına aykırıdır. Şâri'in İslam gelmeden önce Araplar arasında âdet haline gelmiş pek çok uygulamayı kimi zaman yeni düzenlemelere tâbi tutarak kimi zaman da hiçbir müdahalede bulunmaksızın muteber kabul etmesi de hüküm

¹⁶⁵ Ahmet Yaman - Halit Çalış, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016), 53.

¹⁶⁶ Yaman - Çalış, *İslam Hukukuna Giriş*, 53.

¹⁶⁷ Ömer Nasûhi Bilmen, *Hukûkî İslâmîyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1949), 1/17.

¹⁶⁸ Bilmen, *Hukûkî İslâmîyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye*, 1/17.

verme hususunda örf ve âdeti dikkate aldığını gösterir. Meselâ selem¹⁶⁹ rehin, satım, kira, evlilikte eşler arasında denklik vb. bu cümledendir. Buna mukabil âdet haline gelse bile açık şer’î delillerle ve İslam’ın temel ilke ve prensipleriyle çatışma halinde olduğu durumlarda ise örf ve âdet muteber kabul edilmeyip, ilga edilmiştir. Meselâ fâiz, kumar, kız çocuklarına hayat hakkı tanınmayıp, bunlara miras verilmemesi vb. örnek olarak zikredilebilir.¹⁷⁰

Yukarıda aktardığımız örneklerden de anlaşılacağı üzere İslam hukukunda pek çok mesele hakkında hüküm verilirken kıyasa başvurulmuş, örf ve âdet dikkate alınmıştır. Âdeten bir gömlek önden çekildiği zaman ön tarafı, arkadan çekildiği zaman da arka tarafı yırtılacağı için Kurtubî söz konusu âyeti kıyas, örf ve âdetin meşrûiyetine delil getirmiştir.

3.1.6 Yûsuf 12/26-29: Alâmetlere Dayanarak Hüküm Vermek

قَالَ هِيَ رَاوَدْتَنِي عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبْلِ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ

“Yûsuf, “ Asıl kendisi benimle ilişkiye girmek istedi” dedi. Kadının akrabasından biri şöyle bilirkişilik yaptı: “Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir; bu ise yalancılardandır.”¹⁷¹

وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ

“Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir; bu ise yalancıdır.”¹⁷²

فَلَمَّا رَأَى قَمِيصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ مِنْ كَيْدِكُنَّ إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ

“Aziz, Yûsuf’un gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce dedi ki: “Anlaşıyor ki bu iş siz kadınların tuzağıdır. Sizin tuzağınız gerçekten yamandır”¹⁷³

¹⁶⁹ Peşin ödenen para ya da peşin verilen bir mala karşılık veresiye bir malı satın almaktır. Geniş bilgi için bkz. Bilmen, *Hukûkî İslâmîyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye*, 6/8.

¹⁷⁰ Şa’ban, *Usûlû’l-Fıkhi’l-İslâmi*, 208-209; Mûsâ Günay, “Örfün Tanımı, Delil Oluşu ve İmam Ebû Hanife’nin Bazı Konuları Örfle Çözümlemesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/32 (2014), 32-33.

¹⁷¹ Yûsuf 12/26.

¹⁷² Yûsuf 12/27.

يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا وَاسْتَغْفِرِي لِذَنْبِكِ إِنَّكَ كُنتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ

*“Yûsuf! Sen bunu olmamış say! Hanım! Sen de günahının affını dile; çünkü sen günahkârlardan oldun.”*¹⁷⁴

Kurtubî bu âyetlerde zikri geçen şahidin küçük bir çocuk olduğunun kabul edilmesi halinde bu âyetlerin emarelere göre amel etmeye delil olamayacağını ifade etmiştir. Bununla beraber şahidin bir adam olduğunun kabul edilmesi halinde ise bu âyetlerin lukata ve birçok hususta alâmetlere göre hüküm verilebileceğini ifade etmiştir.¹⁷⁵

İslam hukukunda şahısların ve toplumun düzeninin sağlanmasına büyük önem verilmiştir. Dolayısıyla da şahısların ve toplumun dirlik ve düzenini bozan ve bir fesat unsuru olarak görülen suçların fertlerin ve toplumun maslahatı gereği yaptırıma tâbi kılınması da zorunludur.¹⁷⁶

İslam hukukunda insan haklarının ihlal edilmemesi ve hiçbir kimsenin mağdur olmaması için hüküm verirken olabildiğince titiz davranılması ve olayın aydınlatılmasına yardımcı olacak her türlü delilin değerlendirilmeye alınması esas alınmıştır. Hatta hırsızlık, zina, adam öldürme gibi olaylarda hükme tesirinin fazlaca olacağı düşünüldüğünden kimi zaman görgü tanıkları varsa onların şahitliğine başvurulmuş kimi zaman da olay yerine gidilip somut deliller elde edilmeye çalışılmıştır. Kur'an'da ve sünnette olay mahallinin araştırılmasına işaretler olduğu gibi, asr-ı saadetten günümüze kadar da olay mahallinde delil toplanıp hüküm verirken bunların değerlendirilmesiyle alâkalı pek çok uygulama vardır. Şimdi buna birkaç örnek verelim:

Hz. Peygamber, zina ettiğine dair itirafta bulunan Mâiz isimli kişinin aklı başında mı yoksa alkol kullanıp sarhoş olduğu için mi itirafçı olduğunu sorunca ashaptan birisi

¹⁷³ Yûsuf 12/28.

¹⁷⁴ Yûsuf 12/29.

¹⁷⁵ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 9/174.

¹⁷⁶ Murat Polat, “İslam Ceza Hukukunun Karakteristik Özelliklerinden Bazı Örnekler”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2017), 249.

kalkıp ağzını koklamış herhangi bir içki kokusu almadığını söyleyince Mâiz'in ikrarı kabul edilmiştir.¹⁷⁷ Bu olayda Mâiz'in alkollü olup-olmadığını tespiti çalışan kişinin inceleme komisyonunun bir üyesi sayılıp, Mâiz'in ağzını koklaması da olayın aydınlatılabilmesi için olay mahallinden elde edilen bir delil gibi değerlendirilmesi mümkündür.¹⁷⁸

Bu meseleye Kur'an'dan bir delil daha getirecek olursak burada incelediğimiz, Yûsuf sûresi 26-29 âyetlerinde zikri geçen Hz. Yûsuf'un masumiyetinin gömleğinin arka taraftan yırtılmış olmasıyla anlaşılmasıdır. Bilindiği gibi genellikle bir gömlek önden çekildiği zaman ön taraftan, arkadan çekildiği zaman da arka taraftan yırtılır. Gömleği arkadan yırtılan Hz. Yûsuf'un suçsuz olduğunun anlaşılması da delillere göre hüküm vermeye örnek olarak zikredilebilir.¹⁷⁹

Kurtubî de asr-ı saâdetten günümüze kadar İslam tarihinde de pek çok örneği olduğu gibi söz konusu âyetlerden hareketle bir konu hakkında hüküm verirken delillere göre hüküm vermenin gerekli olduğunu sonucunu çıkarmıştır.

3.1.7 Yûsuf 12/35: Zina İçin Hapis Tehdidi İkraha Sayılır mı?

ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيْسَ جُنَّتْهُ حَتَّى حِينٍ

“Sonunda –kesin delilleri görmelerine rağmen- onu bir zamana kadar zindana atmak (yetkililerce) gerekli ve uygun görüldü.”¹⁸⁰

Kurtubî'ye göre, Hz. Yûsuf zindana atılma tehdidi ile zinaya zorlanmasına rağmen hatta beş yıl hapiste kalmasına rağmen bu teklifi kabul etmedi. Buradan hareketle bir kişinin zina etmemesi durumunda zindana atılmakla tehdit edilmesi (ikrah) durumunda icma' ile zinanın caiz olmayacağını ifade etmiştir. Ancak hapis değil de

¹⁷⁷ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammet Fuat Abdu'l-Bâkî (Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâ, 1955), 3/321.

¹⁷⁸ Şevket Pekdemir, “İslam Ceza Hukukuna Göre Olay Yeri İnceleme”, *İslam Hukuku Araştırma Dergisi* 30 (2017), 144.

¹⁷⁹ Pekdemir, “İslam Ceza Hukukuna Göre Olay Yeri İnceleme”, 147.

¹⁸⁰ Yûsuf 12/35.

dövmek suretiyle ikrah söz konusu olduğu zaman –ulemâ’nın bu konuda farklı görüşleri olmakla beraber- sahih olan görüşün dövme eylemi çok aşırı boyutlara ulaşacak olursa zinanın günahının da haddin de o kişiden kaldırılmasının uygun olacağı şeklinde görüş belirtmiştir.¹⁸¹

Konuyla ilgili değerlendirmelerimize geçmeden önce ikrahın tanımını yapmak yerinde olacaktır. **İkrâh**: “İnsanı gerek tabiatı gerekse dininin bir gereği olarak hoşuna gitmeyen bir şeyi yapmaya zorlamak.”¹⁸² İkrâhın bu anlamda kullanımına dair Kur’an’dan pek çok örnek zikretmemiz mümkündür. Ancak biz burada en-Nûr sûresi 33. âyeti örnek olarak zikretmekle yetinmek istiyoruz. Söz konusu âyette şöyle buyruluyor: “وَلَا تَكْرَهُوا فِتْيَانَكُمْ عَلَى الْبَغَاءِ” “...Câriyelerinizi fuhuş yapmaya zorlamayın...”¹⁸³ İkrâh, ikrâh-ı mülcî ve ikrâh-ı gayr-ı mülcî olmak üzere ikiye ayrılır. **İkrâh-ı Mülcî**: “Öldürmek veya herhangi bir uzvunu kesmekle tehdit etmeyip, can yakacak, acı verecek şekilde darp etme veya hapse atma vb. şeylerle yapılan ikrahtır.”¹⁸⁴ **İkrâh-ı Gayr-i Mülcî**: “Öldürmek veya herhangi bir uzvunu kesmekle tehdit etmek suretiyle yapılan ikrahtır.”¹⁸⁵

İslam’da zorbalıkla, tehditle bir kişiyi rızası olmadığı halde bir sözü söylemeye veya bir eylemi yapmaya zorlamak büyük günah olduğu gibi hukûkî olarak da bir başkasının özgürlüğüne karşı işlenmiş büyük suçlardan kabul edilir.¹⁸⁶ Bir insanın söz ve eylemlerinin özgür iradesiyle meydana gelip-gelmemesinin hukûkî olarak önemli neticeleri vardır. Söz konusu söz ve eylemlerin hukûkî anlamda hükme bağlanmasında ve kişilerin mesuliyetinin tespit edilmesinde özgür iradenin inkar edilemez bir önemi vardır. Bundan dolayı kişi ancak hiçbir te’sir ve zorlamayla karşı

¹⁸¹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 9/187.

¹⁸² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 241; el-İsfahani, *el-Müfredat fî Garîbi'Kur'an* “h-k-m maddesi”, 708.

¹⁸³ en-Nûr, 24/33.

¹⁸⁴ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 241-242.

¹⁸⁵ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 242.

¹⁸⁶ İsmail Bilgili, “Ehliyet Arzalarında İkrâh Şartları ve Kısımları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010), 270.

karşıya kalmadan kendi ihtiyarı ve rızasıyla gerçekleştirdiği söz ve eylemlerden dolayı sorumlu tutulabilir.¹⁸⁷

Her türlü ikrah hukûken geçerli değildir. İkrâhın hukûken geçerli görülebilmesi için bir takım şartlar belirlenmiş olup, o şartları şöylece özetleyebiliriz.

1. Mükrihin (zorlayan) tehdide konu olan fiili yapabilecek güç ve kuvvete sahip olması gerekir. Şayet durum böyle değilse olay hukûkî anlamda ikrah sayılmaz.¹⁸⁸
2. İkraha konu olan eylemin gerçekleşme ihtimalinde mükrihin (zorlayan) aklen ve bedenlen olgunlaşmış olması şart değildir. Mükrih mümeyyiz bir çocuk olsa da ergenlik çağına ulaşmış matuh birisi olsa da ikrah geçerli olur.¹⁸⁹
3. Mükrehin (zorlanan) mükrihin tehdit ettiği şeyi hemen yapacağını kesin bilmesi veya buna dair galip zannının oluşması söz konusu eylemi de bunun te'siri altında yapmış olması gerekir. Eğer mükrihin yapmakla tehdit ettiği fiili hemen yerine getirmeyeceği ve bu süre içerisinde bazı yollarla kurtulma veya başkasından yardım talep etme imkanı varsa buna rağmen söz konusu fiili işlemişse bu durum ikrah kapsamında değerlendirilmez.¹⁹⁰
4. Mükrehin eda ehliyetinin olması lazım. Eda ehliyetinden yoksun ya da yaptıklarından mükellef olmayan çocuk ve akıl hastalarına karşı yapılan ikrah geçerli olmaz.¹⁹¹
5. İkraha konu olan sözün söylenmesi ya da eylemin gerçekleştirilmesi tehditle eş zamanlı olmalıdır. Aradan belirli bir süre geçmişse ikrah geçerli olmaz.¹⁹²
6. Tehdidin konusu öldürme, vücut bütünlüğünü bozma, hapse atma, darp etme vb. şeyler olması gerekir.¹⁹³

¹⁸⁷ Yaşar Yiğit, “Cezaî Sorumluluk Bağlamında İkrâh ve Hukûkî Sonuçları”, *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6/1 (2021), 126; Dilmen, *Yûsuf (a.s.) Kıssasının Fıkhi*, 126.

¹⁸⁸ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Mısır: Matbaatü's-Saadet, ts.), 24/39.

¹⁸⁹ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi'* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1986), 7/176.

¹⁹⁰ Ebû Muhammed Muvaḥḥakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğnî*, thk. Abdulfettah b. Abdulmuhsin et-Türkî - Abdulfettah b. Muhammed el-Hulvî (Riyad-Suûdî Arabistan Kırallığı: Dâr'u Âlemi'l-Kütüb, 1997), 10/353.

¹⁹¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 14/43.

¹⁹² Saffet Köse, “İslam Hukukunda İkrâhın Sözlü Tasarruflara Etkisi”, *Diyanet İlmî Dergi* 32/2 (1996), 36.

¹⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/353.

Kurtubî söz konusu âyet gurubundan hareketle bir kişi zina etmediği takdirde hapse atılacağı hususunda bir tehditle karşı karşıya kaldığı zaman ikrahın hukuken geçerli olmayıp, zina fiilini gerçekleştiren kişinin bunun sonuçlarına katlanması gerektiği sonucunu çıkarmıştır.

Ancak kanaatimizce burada ikrah söz konusu değildir. Bu olaya ikrah denilebilmesi için söz gelimi Züleyha'nın Hz. Yûsuf'a ya benim isteğimi yerine getirir, benimle birlikte olursun ya da seni zindana attırırım diyerek iki seçenektan birini seçmeye zorlaması gerekir. Fakat ilgili âyetler bütün halinde okunduğunda anlaşılacaktır ki: Hz. Yûsuf'un hapse atılmak pahasına Züleyha'nın isteğini reddetmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Aksine Hz. Yûsuf Züleyha'nın teklifini reddedince kapıya doğru koştu. Kapıda Züleyha'nın eşine rastladıklarında Züleyha kendini kurtarabilmek için Hz. Yûsuf'a iftira atmış ve Hz. Yûsuf'un hapse girmesine sebep olmuştur. Kısaca Hz. Yûsuf'un hapse girmesi ikrah neticesinde değil de Züleyha'nın beraber olma teklifini reddetmesiyle başlayan olayların doğal akışı sonucunda gerçekleşmiştir.

3.1.8 Yûsuf 12/42: Esbâba Sarılmak

وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنَسَّيَهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ

“Onlardan, kurtulacağına inandığı kişiye, “Efendinin yanında benden bahset” dedi. Fakat şeytan ona, efendisine Yûsuf’tan söz etmeyi unutturdu. Dolayısıyla Yûsuf birkaç sene daha zindanda kaldı.”¹⁹⁴

Kurtubî Hz. Yûsuf'un boş boş durmayıp, hapisten kurtulacağını düşündüğü kişiye “efendinin yanında benden bahset” diyerek kurtulmak için adım atmasından hareketle bu âyette sebeplere sarılmanın cevazına delil olduğunu ifade etmiştir. Çünkü ona göre her iş, onların sebeplerini yaratan Allah'ın elindedir. Ama Allah

¹⁹⁴ Yûsuf 12/42.

(sebeup ve sonuçları) bir sıra halinde takdir edip, birini diğere bağlamıştır. Bundan dolayı sebeplere sarılmak gerekir.¹⁹⁵

Bu başlığı Kur'an'ın pek çok âyetinde ve hadislerde ısrarla üzerinde durulan bir kavram olan tevekkülle ilişkilendirerek anlatmak yerinde olacaktır. Tevekkül: *“Herhangi bir işle, durumla alâkalı bir sonuca ulaşabilmek için gereken sebepleri hazırladıktan sonra gerisini Allah'a bırakıp, ona dayanmaktır.”*¹⁹⁶

Pek çok ayet ve hadiste tevekküle temas edilir. Ancak biz burada tevekkülün ayet ve hadislerde nasıl geçtiğini görebilmek için bir ayet ve bir hadisi örnek olarak zikretmekle yetinmek istiyoruz. et-Talak sûresinde Allah'ın kendisine tevekkül edeni yalnız bırakmayacağı ifade edilirken şöyle buyruluyor: *“...Kim Allah'a güvenirse (tevekkül ederse) O, ona yeter...”*¹⁹⁷ Yine âdetâ tevekkülün nasıl olacağını bize öğreten bir hadiste de Hz. Peygamber'in *“Devemi bağladıktan sonra mı tevekkül edeyim yoksa bağlamadan mı?”* sorusuna cevap olarak *“Önce bağla, sonra tevekkül et.”*¹⁹⁸ şeklindeki cevabı zikrediliyor.

İslam inancında doğru bir tevekkül anlayışına sahip olmak oldukça önem arz eder. Tanımdan ve hadîs-i şeriften de anlaşıldığına göre İslam'da tevekkül (Allah'a dayanmak) boş boş durmak, miskinlik, tembellik anlamlarına gelmez. Bilakis İslam'ın emrettiği şekilde hakiki anlamda tevekkül eden bir Müslüman, elinden gelen her türlü çaba ve gayreti gösterir fakat bu çabaların neticelerinin de Allah'ın dilemesine bağlı olduğunun farkındadır. Buna göre sebepler ve sonuçlar arasında mutlak surette bir bağ olmadığını bilir. Çünkü Allah hiçbir şeyi yaratmak zorunda değildir. Müslümanın görevi sadece sebeplere tevessül edip sonucunu Allah'a bırakmaktır.¹⁹⁹

¹⁹⁵ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 9/198.

¹⁹⁶ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 576.

¹⁹⁷ Talak, 65/3.

¹⁹⁸ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *Sünen-i Tirmizî*, thk. Beşşâr Avvad Ma'ruf (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), 249., 60 (No:2514)

¹⁹⁹ Meryem Şahin, *Dinî Bir Değer Olarak Tevekkül Yönelimi'nin Psikolojik Sebeup ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018), 26,27.

Konuyu somut bir örnekle daha anlaşılır bir hale getirmek gerekirse şu örneği verebiliriz. Trafik, sürücülerin her an tedbir almalarını, uyanık olmalarını gerektiren bir alandır. Trafiğe çıkan bir sürücü hem bedeneni hem de ruhen hazır olmalıdır. Aracın bütün bakımlarını zamanında yaptırmalıdır. Trafiğe çıktıktan sonra da bütün kurallara titizlikle uymalıdır. Söz gelimi hız sınırını aşarak ya da şerit ihlali yaparak kurallara uymazsa tevekkülün gereklerini tam olarak yerine getirmemiş olur. Ancak eksiksiz bir şekilde muhtemel bir kazayı önleyecek bütün önlemler alınmışsa işte o zaman hakiki anlamda tevekkül etmiş olur.

Kurtubî de Hz. Yûsuf'un, kurtulacağını ümit ettiği kişiden efendisinin yanında kendisinden bahsetmesini talep etmesini Hz. Yûsuf'un Allah'tan başkasından yardım dilemesi olarak değerlendirmemiştir. Bilakis Allah'ın verdiği imkânları değerlendirme, sebeplere tevessül etme olarak değerlendirmiştir. Tevekkül hiçbir şey yapmadan sadece dua edip, yalvarıp yakarmaktan ibaret olsaydı bir peygamberin böyle bir tutum içerisinde olmayacağını düşünerek bu âyetten de sebeplere sarılmanın gerekli olduğu sonucunu çıkarmıştır.

3.1.9 Yûsuf 12/47: Şer'î Maslahatlar

قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلَةٍ
اِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ

“Yûsuf dedi ki: “Her zaman yaptığınız gibi yedi sene ekin ekeceksiniz. Sonra yiyeceklerinizden ibaret olan az bir miktar hariç, hasat ettiğiniz ürünü başağında (saklayın).”²⁰⁰

Kurtubî zarûrât-ı hamseden (din, nefis, akıl, nesep ve mallar) herhangi bir tanesinin gerçekleştirilmesini sağlayan her şeyin maslahat, bunlardan birinin elde edilmesini engelleyen her şeyin de bir mefsedet olduğunu belirtir. Ayrıca O, bu mefsedetlerin

²⁰⁰ Yûsuf 12/47.

önüne geçilmesinin de yine bir maslahat olacağı düşüncesinden hareketle bu âyette şer'î maslahatlara delil olduğunu ifade etmiştir.²⁰¹

Şer'î ameli hükümlere bakıldığında bunların her birinin dünyaya veya ahirete yönelik gerçekleştirmeyi amaçladığı bazı gayeler olduğu açıktır. Dini literatürde de bu hükümlerin amaçlarını ifade etmek için makâsıdü's-şerîa tabiri kullanılır. Kısaca Şâri'in hüküm koymadaki amacını kulları için bir maslahatı gerçekleştirmek veya bir mefsedeti gidermek şeklinde formüleştirmek mümkündür.²⁰²

Makâsıdü's-şerîa zarûriyyât, hâciyyât ve tahsiniyyât olmak üzere temelde üç başlık altında incelenir.

Zarûriyyât: Bir topluluğun dirlik ve düzeni için sağlanması zorunlu olan en üst düzey maslahatlardır. Bu kapsamdaki maslahatların sağlanamaması dünyada kargaşa ve kaos ortamının meydana gelmesine, ahirette ziyana ve cennet nimetlerinin kaybedilmesine sebep olur. Zarûrât-ı hamse diye adlandırılan bu maslahatlar, temelde din, nefis, nesil, akıl ve malın korunmasından ibarettir. Sözgelimi Allah dini muhafaza edebilmek için kendisine ve peygamberi vasıtasıyla bildirdiği esaslara imanı ve bazı ibadetlerin yerine getirilmesini emrederken, dine saldırı anlamına gelebilecek her türlü söz ve eylemi nehyetmiştir. Hayatı muhafaza edebilmek için evlenmeyi şer'an helal kılıp, vücudu ya da vücut bütünlüğünü hedef alan her türlü saldırıyı yasak kılmıştır. Akıllı muhafaza edebilmek için sarhoş eden bütün içecekleri yasaklamıştır. Nesli muhafaza edebilmek için zinayı ve zinaya kapı aralayan hal ve durumları yasaklamıştır. Nihayet malı muhafaza edebilmek için de kazancın helal olmasını emredip, haksız kazanca sevk eden her türlü yolu kapatarak haram kılmıştır.²⁰³

²⁰¹ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 9/203.

²⁰² Mustafa Türkan, "Makâsıdü's-Şerîa ile İlgili Eserlerde Zarûriyyâtın Tertibi Sorunu", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018), 440.

²⁰³ Ertuğrul Boynukalın, "Makâsıdü's-Şerîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/425; Burhan Baltacı, *Şatıbi'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2005), 206.

Hacıyyât: Gerekli ihtimam gösterilmediği taktirde insanların çoğu zaman sıkıntıyla karşı karşıya kaldığı, zarûret mertebesinde olmasa da gereken ihtimam gösterildiğinde şahsî ve sosyal yaşamın daha düzgün ilerlemesini sağlayan, genişliğin, ferahlığın sağlanması için gerekli görülen maslahatlardır. Bu maslahat türüne örnek olarak selem ve istisna akitleriyle engelli ve hastalara tanınan ruhsatları zikretmemiz mümkündür.²⁰⁴

Tahsiniyyât: Zarûret ve ihtiyaç mertebesine ulaşmasa da güzel ahlâkın toplumda yerleştirilmesi, adâb-ı muaşeretin gözetilmesi gibi yollarla elde edilmeye çalışılan, insanların hayatını güzelleştiren ve kolay kılan bir maslahat türüdür. Bu maslahat türüne örnek olarak necasetin yok edilmesi, temizlikle alâkalı hükümler vb. örnek olarak zikredilebilir.²⁰⁵

Kurtubî de söz konusu âyetlerin Müslümanlar için bir takım maslahatlar içermesinden hareketle bu âyetleri şer'î maslahatların cevazına delil getirmiştir. Ancak kanaatimizce bu âyet şer'î maslahatların tamamına değil, olsa olsa birkaç tanesine delil olabilir.

3.1.10 Yûsuf 12/76: İlahî Takdir ve Hile-i Şer'iyye

فَبَدَأَ بِأَوْعِيَّتِهِمْ قَبْلَ وَعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وَعَاءِ أَخِيهِ كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ

“Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini aramaya başladı. Sonra da su kabını kardeşinin yükünden çıkardı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbiri öğrettik, yoksa Allah dileyip bunu öğretmeseydi kralın kanununa göre kardeşini alıkoyamazdı. Biz dilediğimizi derecelerle yükseltiriz. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.”²⁰⁶

²⁰⁴ Boynukalın, “Makāsîdû's-Şerîa”, 27/425; Baltacı, *Şatıbî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, 207.

²⁰⁵ Boynukalın, “Makāsîdû's-Şerîa”, 27/425; Baltacı, *Şatıbî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*, 207.

²⁰⁶ Yûsuf, 12/76.

Kurtubî bu âyetten hareketle şayet şeriatın asıllarından birine aykırı değilse, dinin esaslarından biri de çiğnenmiyorsa gayelere ulaşabilmek için bazı hilelere (meşru yol ve yöntemler) başvurmanın caiz olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁷

Hîle-i şer'iyye konusu da geçmişten günümüze en çok tartışılan konular arasında zikredilebilir. Söz konusu terkipin tanımına yer vermemiz konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Hîle (الحيلة) sözcüğü sözlükte “çözüm, çare, maharet, iyice düşünme gücü, bir şeyi dış görünüşünden değiştiren, üzerinde ittifak sağlanan vesîle” gibi anlamlara gelmektedir.²⁰⁸ Terim olarak çok farklı tanımlar olsa da biz onlardan sadece el-Buti'nin tanımına yer vermekle yetineceğiz. el-Buti hîle-i şer'iyyeyi şöyle tanımlamıştır: “Özünde meşrû olan bir vasıta ile, hükmü başka bir şekle döndürmeyi amaçlamaktır.”²⁰⁹

Hîle-i şer'iyyeyi bir çözüm aracı olarak görenler bu görüşlerini Kur'an'dan ve hadislerden getirdikleri delillerle savunuyorlar. Delil olarak sundukları âyetlerden biri söz konusu ettiğimiz Yûsuf sûresindeki âyetlerdir:

*“(Yûsuf) onların yükünü hazırladığı zaman maşrapayı kardeşinin yükü içine koydu! (Kafîle hareket ettikten) sonra bir tellal: Ey kafîle! Siz hırsızsınız! diye seslendi.”*²¹⁰

*“Bunun üzerine Yûsuf, kardeşinin yükünden önce onların yüklerini (aramaya) başladı. Sonra da onu kardeşinin yükünden çıkarttı. İşte biz Yûsuf'a böyle bir tedbir öğrettik. Yoksa kralın kanununa göre kardeşini tutamayacaktı. Ancak Allah'ın dilemesi hariç. Biz kimi dilersek onu derecelerle yükseltiriz. Zira her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen birisi vardır.”*²¹¹

²⁰⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmet el-Berdunî - İbrahim Ettafeyyîş (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l- Mısriyye, 1384), 9/236; Mustafa Kara - Canan Kösetürk, “Hz. Yûsuf Kıssasında Yer Alan Ahkâma Dair Bazı Âyetler ve İlişkili Olduğu Hükümler”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Nisan 2019), 130-132.

²⁰⁸ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 11/185.

²⁰⁹ Muhammed Said Ramazan el-Buti, *Davâbitu'l-Maslahati fî Şer'îati'l-İslâmiyyi* (Dimeşk: Müessesetü'r-Risâle, 1973), 294.

²¹⁰ Yûsuf 12/70.

²¹¹ Yûsuf 12/76.

Cessas, Ahkâmu'l-Kur'an adlı tefsirinde bu âyetleri değerlendirirken şu ifadelere yer verir: “Bu âyetlerde mübah olan bir sonuca götüren ve hakların temin edilmesini sağlayan hîlenin caiz oluşuna delil vardır.” Çünkü kıssanın sonunda “Biz Yusuf’a böyle bir tedbir öğrettik.” ifadelerinden Allah’ın bu eylemden hoşnut olup, onu reddetmediği anlaşılıyor.”²¹²

İbnü'l Arabî de Hz. Yûsuf’un dış görünüşe göre kardeşini beraberinde tutabilmek maksadıyla bir hîle (çare) olarak maşrapayı onun yükünün arasına bıraktığını, çünkü zahire göre Allah’ın izni olmadıkça bu durumun mümkün olmayacağını ifade ederken²¹³ Suyûti (ö. 911/1595) de *el-İklîl* de söz konusu âyetten mübah olan bir sonuca ulaşma hususunda hîle’nin caiz olduğu sonucunu çıkarıyor.²¹⁴

Hîle-i şer’iyye konusunda delil olarak serdedilen diğer bir âyet de Hz. Eyyûb ile alâkalı Sa’d sûresinde geçen âyettir. Hz. Eyyûb aralarında geçen bir olaydan dolayı hanımına öfkelenmiş ve ona yüz değnek vuracağım diye yemin etmiştir. Allah da ona yeminini bozmamasını sağlamak için hanımının canını çok yakmadan eline bir demet alıp vurmasını emrederek²¹⁵ şöyle buyurmuştur: “*Eline bir demet sap al da onunla vur, yeminini böyle yerine getir. Gerçekten biz Eyyub’u sabırlı bir (kul) bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Daima Allah’a yönelirdi.*”²¹⁶

Cessas bu âyetten yapılması caiz olan, mübah olan sonuca hîle-i şer’iyye yoluyla ulaşma konusunda herhangi bir sakınca olmadığını aynı zamanda kişinin meşakkati kendisinden veya bir başkasından hîle-i şer’iyye vasıtasıyla kaldırmasının caiz olduğunu çıkarıyor.²¹⁷

Âlûsî de aynı şekilde bu âyette caiz olan bir sonuca hîle-i şer’iyye ile ulaşma konusunda delil olduğunu kabul ederken zekatın ıskat edilmesi gibi şeriatın

²¹² el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 4/392.

²¹³ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 69/3.

²¹⁴ Celaleddin es-Suyuti, *el-İklîl fî İstinbâti't-Tenzil*, thk. Seyfuddin Abdulkâdir el-Kâtip (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981), 155, 156.

²¹⁵ el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3/503.

²¹⁶ Sa'd 38/44.

²¹⁷ el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 3/505.

öngördüğü önemli bir hikmetin yok olmasına sebep olacak türden bir hîle-i şer'iyyeyi kabul etmenin mümkün olmayacağını ifade ediyor.²¹⁸

Sâbûnî de benzeri bir yaklaşımla kendisi sayesinde caiz olan bir sonuca ulaşılan ve hoşla gitmeyen sonuçların gerek kişinin kendisinden gerekse başkalarından kaldırılmasını sağlayan hîle-i şer'iyyenin makbul olduğunu ancak kendisi sayesinde Allah'ın insanlara farz kıldığı mükellefiyetlerden kurtulmak amaçlanan hîlelerin ise akli başında insanlar tarafından kabul edilmesinin imkansız olduğunu vurguluyor. Çünkü Allah farz kıldığı fiilleri kullar tarafından yerine getirilsin diye emretmiştir.²¹⁹

Hîle-i şer'iyyeyi delil olarak kabul edenlerin en çok müracaat ettikleri hadis de Ebû Hüreyre'den (ö. 58/678) gelen şu rivâyettir: "Rasulullah (sav) bir kişiyi Hayber'e muvazzaf olarak gönderdi. O da dönerken kaliteli bir hurma getirdi. Bunun üzerine Rasulullah (sav) ona "*Hayber'in bütün hurmaları böyle midir?*" diye sordu. O kişi de: "*Hayır, vallahi Ey Allah'ın rasulü biz bunun bir ölçeğini iki ölçek karşılığında, iki ölçeğini de üç ölçek karşılığında alıyoruz.*" şeklinde cevap verdi. Rasulullah (sav) da ona "*Öyle yapma, kalitesi düşük olan hurmayı para ile sat. Sonra da bu para ile kaliteli hurma al.*"²²⁰ şeklinde cevap verdi.

Hîle-i şer'iyyeye genellikle evlilik, boşanma, yemin, alış veriş, kiralama gibi muamelâtla alakalı hususlarda başvurulduğunu görmekteyiz. Bazı istisnaları saymazsak ibadetlerle alakalı konularda hîle-i şer'iyyeye başvurulduğunu göremeyiz. Yine hîle-i şer'iyye'nin cevazını savunanların delillerine ve beyan ettikleri görüşlerine bakacak olursak mutlak anlamda hîle-i şer'iyyenin cevazını savunmayıp, evlilik, boşanma, yeminler ve ruhsatlar gibi konularda şeriata uygun vasıtalarla meşrû sonuçlara ulaşmayı amaçlayan hîle-i şer'iyyeyi savunurken, namaz kılmamak için namaz saatinde alkol alarak sarhoş olmak gibi meşru olmayan vasıtalarla meşru

²¹⁸ Şihâbeddin Mahmut b. Abdullah el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî*, thk. Ali Abdalbâri Atiyye (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1440), 12/200.

²¹⁹ Muhammet Ali es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâtü'l-Ahkâm* (Dimeşk: Mektebetü'l-Gazâlî, 1980), 2/36,37.

²²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Deeb el-Biğa (Dimeşk: Dâru'l-Yemâme, 1993), 2/808.

olmayan sonuçlara ulaşmayı hedefleyen hîle-i şer'iyyeyi ise kesinlikle kabul etmediklerini görürüz.

Hîle-i şer'iyyeyi kabul edenlerle birlikte Ali Bardakoğlu gibi bu görüşün karşısında yer alanlar da vardır. Ona göre boşama sözleri, faizli işlemler, yeminler gibi fıkıh kurallarının daraldığı ve hayatı kolay kılamadığı alanlarda hîle-i şer'iyyeler artmıştır. Hayatı kolaylaştıramayan, ahlâkî ve içtimâî açıdan zorunlu taleplere karşılık veremeyen fıkıh kurallarının geçerli olma şartları üzerine yeniden kafa yormak hatta o kuralları değiştirmek gerekirken kurallar üzerinde hiçbir değişikliğe gitmeyip, onun işlevselliğini yok edecek bir takım hîleler üretmek fıkıh düşüncesini donuk hale getirdiği gibi ahlâkî problemlere de sebep oluyor.²²¹

3.2 Hz. Mûsa Kıssası

3.2.1 Tâhâ 20/44: İyiliği Emredip, Kötülükten Sakındırmak

فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى

“Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslupla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer.”²²²

Âyette Hz. Mûsa ve kardeşine tebliğ ederken Firavuna karşı yumuşak bir üslup benimsemeleri emredilmiştir. Kurtubî bu âyetteki “yumuşak söz söyleyin” ifadesinden hareketle iyiliği emredip, kötülükten alıkoymanın ve bunu da toplumdaki güçlü kişilere karşı yaparken yumuşak bir üslupla yapmanın gerekli olduğunu ifade etmiştir.²²³

Ma'ruf ve münker kavramlarının anlamlarının bilinmesi konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Ma'ruf: “tanınan, bilinen ve hoş giden şey” anlamlarına gelir. Nefsin iyi ve güzel bildiği, kendisiyle huzur bulduğu şeye de

²²¹ Ali Bardakoğlu, *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017), 313, 314.

²²² Tâhâ, 20/44.

²²³ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 11/199.

ma'ruf denilmektedir.²²⁴ Münker ise ma'rufun zıddı olup, “kabullenilmeyen, doğru bulunmayan, hoşlanılmayan, yadırganan ve kendisinden sıkıntı duyulan her şey” anlamlarına gelir.²²⁵

el-Emri bi'l-ma'ruf ve'n-nehyi ani'l-münker (iyiliği emredip, kötülükten sakındırmak) ilkesi İslam'ın iyilikleri yaygınlaştırıp, kötülükleri yok ederek dünyayı daha huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşanabilir bir yer haline getirebilmek amacıyla üzerinde önemle durduğu ilkelerden biridir. Söz konusu ilke kitap, sünnet ve icma' yoluyla farz kılınmıştır.

İyiliği emredip, kötülükten sakındırma hususunda Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Siz insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız...”²²⁶ Bu âyet emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker'in gerekli olduğuna açık bir delildir. Çünkü Allah bu özelliklerinden dolayı Müslümanları övüyor. Şayet gerekli olmasaydı bu özelliklerinden dolayı Allah Müslümanları övgüye değer bulmazdı.

İyiliği emredip, kötülükten sakındırma hususunda Kur'an'dan başka bir delil de Hz. Lokman'ın oğluna yaptığı öğütlere yer verilen şu âyettir: “Yavrucuğum! namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar sabredilmeye değer işlerdir.”²²⁷ Kur'an-ı Kerim'de iyiliği emredip, kötülükten sakındırmakla ilgili doğrudan ya da dolaylı pek çok âyet daha vardır.²²⁸ Bunların tamamını zikretmeyip, birkaç tane örneğin yeterli olacağını düşünüyoruz.

İyiliği emredip, kötülükten sakındırma konusunda Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Ya iyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız ya da Allah sizin

²²⁴ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 9/36-39.

²²⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 5/232,233.

²²⁶ Âl-i İmrân 3/110.

²²⁷ Lokman 31/17.

²²⁸ el-Hac 22/41; et-Tevbe 9/62, 71, 112; el-A'râf 7/157; Âl-i İmrân 3/104, 110, 114; Lokman 31/17. Âyetler de iyiliği emredip, kötülükten sakındırmaya örnektir.

kötülerinizi iyileriniz üzerine musallat eder. İşte o zaman iyileriniz dua eder de dualarına icabet olunmaz.”²²⁹

Kitap ve sünnetle birlikte iyiliği emredip, kötülükten sakındırmanın gerekliliği konusunda bir de ümmetin icma’ı vardır. Çünkü bütün ümmet, İslam’ın bu önemli ilkesi hususunda uzlaşa sağlayıp, ihtilafa düşmemiştir.²³⁰ İslam tarihi boyunca hiçbir kişi ve gurup tarafından İslam’ın “iyiliği emredip, kötülükten sakındırma” ilkesi gereksiz görülmemiştir. Ancak bu konuyla alâkalı tâlî denilebilecek bazı hususlarda ihtilaflar yaşanmıştır. Söz gelimi bazı fırkaların ma’rûf ve münkerin akılla bilinebileceğini savunurken bazılarının da nakille bilinebileceğini savunması, İslam’ın bu emrinin herkes tarafından mı yoksa sadece bu hizmete ehil olan bazı kimseler tarafından mı yerine getirileceği gibi konular örnek olarak zikredilebilir.²³¹

Kısaca iyiliği emredip, kötülükten sakındırmak konusunda kitap ve sünnette yer alan doğrudan ve dolaylı pek çok delille birlikte bir de ümmetin icma’ı bulunmaktadır. Kurtubî de Tâhâ sûresi 44. âyetin de bu konuda delil olabileceğini söylüyor. Ancak kanaatimizce Tâhâ sûresi 44. âyet, iyiliği emredip, kötülükten sakındırmaktan ziyade bu vazife yerine getirilirken nasıl bir üslup kullanılması gerektiğine dair bizlere örnek teşkil ediyor.

3.2.2 Tâhâ 20/90-93: İyiliği Emredip, Kötülükten Sakındırmak

وَلَقَدْ قَالَ لَهُمْ هَارُونُ مِنْ قَبْلُ يَا قَوْمِ إِنَّمَا فُتِنْتُمْ بِهِ وَإِنَّ رَبَّكُمُ الرَّحْمَنُ فَاتَّبِعُونِي وَأَطِيعُوا أَمْرِي

“Gerçek şu ki daha önce Harun onlara, “Ey kavmim! Siz bununla sınanmaktasınız; kuşkusuz sizin Rabbiniz o rahmandır. O halde bana uyun ve emrime itaat edin” demişti.”²³²

قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ عَاكِفِينَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْنَا مُوسَى

²²⁹ es-Suyûtî, *Cem’u’l-Cevâmi’*, 6/570.

²³⁰ Ebû’l-Meâli Abdülmelik Cüveynî, *Kitâbu’l-İrşâd ilâ Kavâti’i’l-Edilleti fî Usûli’l-İ’tikâd*, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâiyih - Tevfik Ali Vehbe (Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Diniyye, 1430), 286-287.

²³¹ Selim Özarslan, “İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak Üzerine Bir İnceleme”, *Diyanet İlmî Dergi* 42/3 (Eylül 2006), 80-87,88.

²³² Tâhâ 20/90.

“Şöyle cevap verdiler: “Mûsâ yanımıza dönünceye kadar ona tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz.”²³³

قَالَ يَا هَرُونَ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا أَلَّا تَتَّبِعَنِ أَفَعَصَيْتَ أَمْرِي

“(Mûsâ dönünce) dedi ki: “Ey Harun! Onların saptıklarını gördüğünde beni izleyip gelmekten seni alıkoyan neydi? Yoksa emrime isyan mı ettin?”²³⁴

Bir önceki başlık altında Yüce dinimizin temel amacının iyilikleri yaygınlaştırıp, kötülükleri yok ederek dünyayı daha huzurlu ve mutlu bir şekilde yaşanabilir bir yer haline getirebilmek olduğunu, iyiliği emredip, kötülükten sakındırma konusunda kitap’ta ve sünnette yer alan doğrudan ve dolaylı pek çok âyetle birlikte bu hususta ümmetin icma’ına baktığımızda bu amacın açık ve net bir şekilde görüldüğünden bahsetmiştik.

Kurtubî bu âyetlerdeki buyruklarda iyiliği emredip, kötülüğü yasaklama, kötülüğü değiştirme, kötülükten uzaklaşmanın gerekli oluşu, uzaklaşmayıp kötülüğü işleyenlerle beraber bulunanların (özellikle de yaptıklarından hoşnut bir şekilde) da onlarla hüküm bakımından bir olacağı gibi konularda açık deliller olduğunu ifade etmiştir.²³⁵

Biz bir önceki başlıkta konuyla ilgili daha detaylı açıklamalara ve delillere yer verdiğimizden burada tekrar yer vermeyi gereksiz görüyoruz. Detaylı açıklama ve deliller için bir önceki başlığa müracaat ediniz.

3.2.3 el-Kasas 28/26: İcâre Akdi Toplumsal Hayatın Bir Zorunluluğudur

قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ

“O iki kızdan biri, ‘Babacığım onu ücretle tut. Çünkü ücretle tutacağın en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır’ dedi.”²³⁶

²³³ Tâhâ 20/91.

²³⁴ Tâhâ 20/92, 93.

²³⁵ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 11/237.

²³⁶ el-Kasas 20/26.

Kurtubî bu âyetten hareketle icâre akdinin o dönemde de bilinen ve uygulanan bir akit olduğunu, bu akdin insanlar için bir zorunluluk olduğunu, bir arada yaşamak durumunda olan insanların da maslahatına uygun olduğunu ifade etmiştir.²³⁷

İcâre akdiyle alâkalı değerlendirmelerimize geçmeden önce icâre kavramının tanımına yer verilmesi konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. İcâre sözlükte “kira, kiraya verme, kiralık” gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise “Ücret mukabilinde menfaatler hakkında yapılan akittir.”²³⁸ şeklinde tanımlanmıştır.

Kur'an'da icâre akdinin meşrûiyetine ilişkin açık bir âyet olmamakla birlikte bazı müfessirler ve fakihler bazı âyetlerin bu hususa işaret ettiğini söylerler. Şimdi söz konusu âyetlerin birkaç tanesini örnek olarak zikrederim: “*Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır.*”²³⁹ Bu âyete göre Allah tarafından herkese çeşitli yetenekler verilmiş ve mal, mülk bakımından da kimi kimine üstün kılınmıştır. Bütün bunların doğal sonucu olarak da insanlar birbirlerine ihtiyaç duyacaklar ve bu ihtiyaçlar belli bir ücret karşılığında karşılanacak bu sayede de icâre akdi ortaya çıkmış olacaktır.

“...Eğer o hanımlar sizin için çocuğu emzirirlerse onlara ücretlerini verin, aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşamazsanız çocuğu başka bir kadın emzirecektir.”²⁴⁰ Âyetten anlaşıldığı üzere boşanan kadınlar çocukları emzirdikleri takdirde onların ücretlerinin ödenmesi babalara emredilmektedir. Bu da ücreti süt verenin hak etmesi anlamına gelir. Burada da icâre akdine delil vardır.

Örnek olarak zikrettiğimiz iki âyetle birlikte asıl konumuz olan el-Kasas sûresi 26. âyette zikri geçen Hz. Mûsa'nın kayınpederinin yanında ücret karşılığında 8-10 sene çalışmasından söz edilmesi de icâre konusunda sunulan delillerdendir.

²³⁷ Muhammed Coşkun, “el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 7/13/271.

²³⁸ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 74/15.

²³⁹ ez-Zühurf 43/32.

²⁴⁰ et-Talak 65/6.

İcâre konusunda hadislerden getirilen bazı deliller de vardır. “*İşçilere ücretlerini alın teri kurumadan önce veriniz.*”²⁴¹ Bu hadiste işçilerin ücretlerinin verilmesinden söz edilmesi icâre akdinin meşrû olduğuna delildir. Bir başka hadiste de şöyle buyruluyor: “*Kim ücretli bir işçi tutarsa ona alacağı ücreti söylesin.*”²⁴² Bu hadiste de aynı şekilde ücret karşılığında çalıştırılan işçiden söz edilmektedir. Bu iki hadiste olduğu gibi gerek Hz. Peygamber’in gerekse sahabenin sosyal hayatta bunlara benzer pek çok akit yaptığına dair rivayetler vardır. Biz daha fazlasını zikretmenin maksadı aştığını düşündüğümüz için bunlarla yetinmek istiyoruz.

İcâre akdi evvelki toplumlardan bu zamana kadar pek çok toplumda uygulanagelmış bir akittir. İcâre akdinin belki de en büyük hikmetlerinden biri insanların hayatını kolay kılmasıdır. Buna dair bir örnek verecek olursak şunları söyleyebiliriz: Allah insanları kabiliyetleri açısından ve servetleri açısından farklı farklı yaratmıştır ki bunun neticesinde insanlar birbirlerine ihtiyaç duysun ve birbirlerine işlerini gördürebilsinler. Mesela hiç evi olmayan bir insanla pek çok evi olan bir insanı düşünelim. İcâre akdi olmasaydı ev sahibi olamayan insan sığınma, barınma ihtiyacını karşılayamazken, diğerinin de pek çok eve sahip olmasının hiçbir anlamı olmayacaktı. Çünkü kendi oturduğu evin dışındaki evler boş kalıp değerlendirilemeyecekti. Bu örneği diğer meslek gurupları ve diğer sektörlere de uyarladığımız zaman icâre akdinin insan hayatını ne kadar kolay kıldığını fark etmek hiç de zor olmayacaktır.²⁴³

Kurtubî de insanların günlük hayatta çok fazla ihtiyaç duyduğu icâre akdine hem el-Kasas sûresi 26. âyette bir işaret olması hem de insanların maslahatına uygun olması hatta bir arada yaşayan insanlar için bir zorunluluk olması gibi düşüncelerden hareketle icâre akdinin meşrûiyetini savunmuştur. Ancak Ali Bardakoğlu’nun da ifade ettiği gibi adalet ve hakkaniyete uygun düşmeyen gabn, garar ve istismar içermediği sürece icare akdine doğrudan temas etmeyen bu âyetleri ve yukarıda

²⁴¹ Ebû Abdillâh Muhammet b. Yezid el-Kazvîni İbn Mace, *Sünen-i İbn Mace*, thk. Muhammet Fuad Abdulbakî, (Dâr-u İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye), “Ecrü’l-Ücerâ, 4 (2443).

²⁴² Ebû Abdîrrahman Ahmed b.Şuayb b. Ali en-Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul, Çağrı Yayınları, 1413/1992), “İman”, 44.

²⁴³ Mehmet Sedik Kayar, *İslam Hukukunda İcâre Akdi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 8.

mevzu ve gayesi zikredilen hadisleri delil getirmek yerine bu konuların akitle alâkalı diğer münasebetler ve ticaretle alâkalı diğer naslarla birlikte değerlendirilip sonuca bağlanması daha yerinde olabilir.²⁴⁴

3.2.4 el-Kasas 20/27: Velinin Kızı ile Evlenilmesini Teklif Etmesi

قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حَجَّ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ

“(Baba), ‘Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini seninle evlendirmek istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan bu da senin bileceğin bir şey; seni zorlamak istemem. İnşallah benim iyi kimselerden olduğumu göreceksin’ dedi.”²⁴⁵

Kurtubî “...Bu iki kızımdan birini seninle evlendirmek istiyorum” âyetinden ve Hz. Ömer’in (ö. 73/693) kızı Hafsa’yı (ö. 45/6659) Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Osman’a (ö. 35/656) teklif etmesi gibi ashab-ı kiram arasında uygulanmış örneklerden hareketle bir kişinin velisi olduğu kızını uygun gördüğü bir kişiyle evlendirmesinin caiz olduğunu ifade etmiştir.²⁴⁶

Son zamanlarda biraz değişiklikler olmakla beraber geleneğimize baktığımızda evlenmek isteyen kişiler genellikle bu taleplerini karşı tarafa aileleri vasıtasıyla haber vermekte ve yapılan geri dönüşe göre de harekete geçilmektedir. Ancak bu yöntem dinimizin emrettiği tek yöntem olarak anlaşılmamalıdır. Geleneğimizde bu konuda farklı yöntemlerin uygulandığını da rahatlıkla söyleyebiliriz.²⁴⁷ Genel olarak bu yöntemleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Erkek, evlilik talebini evlenmeyi arzu ettiği kadının ailesine doğrudan iletebilir. Çünkü Hz. Peygamber, Hz. Aişey’i babası Hz. Ebu Bekir’den, Hz. Hafsayı da yine

²⁴⁴ Ali Bardakoğlu, “İcâre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/379,380.

²⁴⁵ el-Kasas 20/27.

²⁴⁶ Coşkun, “el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân”, 7/13/271.

²⁴⁷ Halil İbrahim Acar, “İslam Hukuku Açısından Nişanlanma”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2005), 75.

babası Hz. Ömer'den istemiştir. Bununla beraber Hz. Ali de Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fatıma'yı doğrudan Hz. Peygamberin kendisinden istemiştir.²⁴⁸

2. Erkek, evlilik talebini evlenmeyi arzu ettiği kadının ait olduğu kavmin ileri gelenlerine doğrudan iletebilir. Çünkü rivayete göre Hz. Peygamber'in ashabından biri o sırada Hz. Peygamber'in yanında olan bir kadını o toplumun lideri olarak Hz. Peygamber'den istemiş Hz. Peygamber de çifti evlendirmişti.²⁴⁹

3. Anne ve babalar toplumunda dindarlığıyla ve dürüstlüğüyle bilinen kişilere kızlarıyla evlenmeleri hususunda teklif götürebilir. Kur'an'da kadın erkek ayrımı yapmadan mutlak ifadeyle gelen ve âdeti velilere hitap eden âyet “*İçinizden evli olmayanları, köle ve cariyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin...*”²⁵⁰ de hem kızların hem de erkeklerin anne ve babalarına evlatlarını dürüst, dindar ve ahlaklı kişilerle evlendirme konusunda gayret göstermelerine yönelik sorumluluk yükleyebilir.

4. Toplumun ileri gelenleri bazı dostlarına uygun gördükleri birini isteyebilir. Rivayete göre Fatıma bint Kays'ın boşanma iddeti bitince kendisini Hz. Peygamber Üsâme b. Zeyd'e istediği gibi Abdurrahman b. Avf da sahabelerden bir arkadaşı için istemişti.²⁵¹

5. Kadın da kimi zaman güvenilir bulduğu, kendisi için uygun olacağını düşündüğü birisine evlenme teklifi yapabilir. Çünkü bazı kadınlar da Hz. Peygamber'e gelerek evlilik teklifi yapmışlardı. Enes b. Malik'ten gelen rivayete göre kadının biri Hz. Peygamber'in yanına gelerek; “Ey Allah'ın rasûlü beni nikahlar mısın? Diye sorunca o sırada Enes ile birlikte olan kızı bu hareketi yadırgamıştı. Bu sebeple Enes, kızına “emin ol ki o kadın senden daha hayırlıdır; çünkü o kendisine uygun olduğunu düşündüğü bir evlilik için teşebbüs gösterdi.” cevabını verdi.²⁵²

²⁴⁸ Buhâri, “Nikah” 33 (4827).

²⁴⁹ Buhâri, “Nikah” 37 (4833).

²⁵⁰ en-Nûr 24/32.

²⁵¹ Nesâî, “Nikah” 19 (3236).

²⁵² Buhâri, “Nikah” 32 (4821).

Evlilik teklifi yöntemlerinden kısaca bahsettikten sonra asıl konumuzla alâkalı olan maddeye (3. Madde) tekrar dönecek olursak şunları söyleyebiliriz: Kur'an'da bize el-Kasas sûresinde zikri geçen ve Hz. Mûsa döneminde yaşanan güzel bir olay anlatılmıştır. Buna göre Hz. Şuayb ahlâken güzel bulduğu Hz. Musa'ya kızlarından biriyle evlenme noktasında teklifte bulunmuştur. Kurtubî de bu âyetin işaretiyle insanların kızlarını dürüst kişilerle evlendirme gibi bir sorumluluğu olduğunu, bu sorumluluğu yerine getirmek için de kimi zaman evlenme teklifin kız tarafından gelmesinin de bir sakıncasının olmadığını ifade etmiştir.

Asr-ı saadete baktığımızda da bunun gibi örneklerin olduğunu görmemiz mümkündür. Rivayete göre Hz. Ömer, eşi ölen kızı Hafsa'yı iddeti bittikten sonra Hz. Osman'a teklif etmiş, Hz. Osman kabul etmeyince de aynı teklifi Hz. Ebu Bekir'e yapmıştı. Daha sonra da Hz. Peygamber Hz. Hafsa ile evlenme isteğini dile getirmiş ve de evlenmişti.²⁵³

Kanaatimizce dinimiz tarafından kesin bir şekilde sınır çizilmeyen konularda naslardan delil bulma gayretine düşmemiz anlamsızdır. Naslarda açıkça ifadesini bulan ve tarafların evlenebilmeleri için gerekli olan şartlar tamamlanmışsa tarafların evlenmesinde herhangi bir sakınca olmamalıdır. Söz gelimi erkek ve kadının birbirlerine nikahı helal olan kimselerden olması, kadının iddetini bitirmiş olması, kadına daha önce evlilik teklifi yapılmamış olması gibi şartlar yerine geldikten sonra evlilik teklifi gibi daha tâlî denilebilecek konuların çözümü konusunda biraz daha esnek davranılıp bunların çözümünü dönemlerin örfüne bırakmak daha doğru olacaktır.

3.2.5 el-Kasas 20/27: Babanın Bakire Kızını Evlendirme Yetkisi

قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حَجَّجَ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ

²⁵³ Buhâri, "Nikah", 34 (4830).

*“Baba, ‘Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızından birini seninle evlendirmek istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan bu da senin bileceğin bir şey; seni zorlamak istemem. İnşallah benim iyi kimselerden olduğumu göreceksin’ dedi.”*²⁵⁴

el-Kasas sûresi 27. âyette görüldüğü üzere Hz. Şuayb sekiz yıl kendisine hizmet etmesi karşılığında iki kızından birini Hz. Mûsâ ile evlendireceğini söylüyor. Kurtubî de Medyen’deki salih zât’ın bu işi üstlenmesi ve bölgedeki pek çok fukahanın da bu görüşte olmasından hareketle babanın bûluğa ermemiş bakire kızını evlendirebileceğini, kadının bu konuda herhangi bir yetkisinin bulunmadığını ifade etmiştir.²⁵⁵

Kızın velisinin kendi kızını evlendirme hakkının olup olmaması İslam hukukunda velâyet başlığı altında tartışılmıştır. Velâyet konusunun her zaman sûistimal edilme ihtimali vardır. Mal üzerindeki velâyet söz konusu olduğu zaman bu yetkinin kötüye kullanılması sebebiyle meydana gelen zararlar tazmin yoluyla telafi edilebilir. Ancak kişiler üzerindeki velâyet söz konusu olduğu zaman telâfi imkanı her zaman mümkün olmayabilir. Bu sebeple de şahıs üzerindeki velâyet konusunun iyi anlaşılması büyük önem arz eder.²⁵⁶

İslam hukukunda geçmişten günümüze kadar mezhepler tarafından, ulemâ tarafından bu konu enine, boyuna tartışılmıştır. Babanın kızını evlendirme yetkisini savunanlar olduğu gibi, bu görüşün tam karşısında yer alanlar da olmuştur. Şimdi her iki görüşü savunanların da delillerini zikrederek konuyu analiz etmeye çalışalım.

Babanın kızını evlendirme konusunda yetkili olduğunu düşünenler şu delillerden hareket etmişlerdir:

1. *“Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlar ile âdet görmeyenler hakkında tereddüt ederseniz onların bekleme süresi üç aydır...”*²⁵⁷ âyetinde yer alan “âdet

²⁵⁴ el-Kasas 20/27.

²⁵⁵ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 13/271.

²⁵⁶ Bedri Aslan, “İslam Hukunda Evlilikte Velâyetin Ortadan Kalkmasıyla Velinin Velâyetinin Kime Verileceği Konusunun Değerlendirilmesi”, *Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi* 4/7 (2016), 27.

²⁵⁷ et-Talak 65/4.

görmeyenler” le kastedilen küçüklerdir. İddet de evliliğin sonuçlarındandır. Dolayısıyla bu âyet, küçüklerin evliliğinin cevazına delil teşkil eder.²⁵⁸

2. “Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikahlayın...” âyetindeki “yetim kızlar”dan kastedilen daha ergenlik çağına ulaşmamış küçüklerdir. Dolayısıyla bu âyet de küçükleri velilerinin evlendirebileceğine delil teşkil eder.²⁵⁹

3. “İçinizden evli olmayanları, köle ve câriyeleriniz arasından da elverişli olanları evlendirin...”²⁶⁰ âyetinde geçen “eyâmâ” kelimesi ister küçük ister büyük olsun evlenmemiş bekar kızları kapsayan genel bir ifadedir. Dolayısıyla bu âyet de küçükleri velilerinin evlendirebileceğine delil teşkil eder.²⁶¹

4. Hz. Peygamber’in küçük yaştaki Hz. Aişeyle yapmış olduğu evlilik de velinin küçük yaştaki kızını evlendirme konusunda yetkili olduğunu gösterir.²⁶²

5. Toplumda velilerin velayetleri altındaki çocukların haklarını gözetmek, onlar için faydalı olan şeyleri temin edip, zararlı olanları uzaklaştırmak gibi görevleri vardır. Küçük yaştaki bir çocuk kendisi için neyin faydalı neyin zararlı olduğunu tam olarak bilemeyeceğinden dolayı küçüklerin velileri tarafından evlendirilmesinin uygun oluşu aklî bir delil olarak sunulabilir.²⁶³

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi babanın kızını evlendirme yetkisinin olduğunu savunanlar olduğu gibi böyle bir yetkisinin olmadığını savunanlar da vardır. Şimdi de onların delillerini kısaca zikrederim.

²⁵⁸ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 4/210.

²⁵⁹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 4/212.

²⁶⁰ en-Nûr 24/32.

²⁶¹ İbrahim Acar, “İslam Hukukunda Evlenme Ehliyeti Bakımından Küçüklerin Evlendirilmesi Problemi”, *Dini Araştırmalar* 6/16 (Ağustos 2003), 130.

²⁶² Buharî, “Nikah”, 39.

²⁶³ Acar, “İslam Hukukunda Evlenme Ehliyeti Bakımından Küçüklerin Evlendirilmesi Problemi”, 131.

1. “Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine geri verin.”²⁶⁴ âyetinde “nikah çağı” diye bir çağdan söz edilmekte ve bu çağa ulaşmakla küçüklüğün sona ereceğinden bahsedilmektedir. Şayet küçük çocukların evlendirilmesi doğru olsaydı böyle bir çağdan bahsederek sınır çizmek anlamsız olurdu.²⁶⁵

2. Evliliğin temel amacı, çiftlerin bir araya gelerek mutlu ve huzurlu olabilecekleri bir yuva kurmaları ve neslin çoğalmasını sağlamalarıdır. Ancak çocukların evliliğinde bunların gerçekleşmesi bir tarafa ilerleyen zamanlarda daha kötü sonuçların ortaya çıkması da ihtimal dahilindedir. Kısaca böyle bir durumda evlilik akdinin meşru kılınışı amacının dışına çıkmış olmaktadır.²⁶⁶

3. Hz. Peygamber’in Hz. Aişeyle evliliği meselesi de çok tartışılan meselelerdendir. Bu anlamda bazı müellifler, Hz. Aişe’nin çocuk yaşta evliliğini kabul etmeyip Hz. Aişenin yaşı ile alâkalı bilgilerin kaynaklara yanlış girilme olasılığı üzerinde dururlar. Hz. Aişe’nin kardeşi Esmâ’nın yaşından yola çıkarak yaptıkları çıkarımlarla Hz. Aişe’nin yaşının evlendiğinde on sekiz olduğunu söylerler.²⁶⁷

Görüldüğü üzere babanın velayeti altındaki kızını evlendirme yetkisinin olup-olmadığı tartışılmış, her iki taraf da delillerini serdetmiştir. Kurtubî de söz konusu âyetin de işaretiyle geleneksel kabulden ayrılmamış ve babanın velayeti altındaki kızını evlendirme yetkisinin olduğunu savunmuştur. Ancak görülüyor ki her iki tarafın da kesin sonuca götürecek güçlü delilleri yoktur. Bu tür konuları fıkıh literatüründe geçtiği gibi dinin, şeriatın bir gereği gibi sunmak yerine dönemlerin örfüyle açıklamak, küçüklerin haklarını daha iyi koruyabilmek ve meydana gelmesi muhtemel kötü sonuçların önlenmesi açısından da daha güzel olabilir.²⁶⁸

²⁶⁴ en-Nisâ 4/6.

²⁶⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 4/210.

²⁶⁶ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 4/210.

²⁶⁷ Bünyamin Erul, “Hz. Aişe Kaç Yaşında Evlendi? Dokuz mu? On dokuz mu?”, *İslâm Araştırmaları Dergisi* 19/4 (2006), 642, 643.

²⁶⁸ Mehmet Azimli, *Şiyeri Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 442, 443; Suat Erdoğan, “İslam Hukukunda Evlenme Ehliyetine Haiz Olmayanların Evlendirilmesi: Nikahta Velayet”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/50 (Haziran 2017), 938.

Şunu ifade etmek gerekir ki geleneksel kabullerden tamamen sıyrılıp, söz konusu hükmü sadece bu âyetten çıkarmaya kalktığımızda “kızın bakire olduğu nereden ve nasıl anlaşıldı?” gibi bazı sorulara da cevap bulmamız gerekecektir.

3.2.6 el-Kasas 20/27: Nikahta Denklik (Kefaet)

قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حَجَّجَ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَشُقَّ عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ

“Baba, ‘Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımdan birini seninle evlendirmek istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan bu da senin bileceğin bir şey; seni zorlamak istemem. İnşallah benim iyi kimselerden olduğumu göreceksin’ dedi.”²⁶⁹

Kurtubî bu âyetten hareketle evlilikte denkliğin gözetilmesi gerektiğini ifade etmektedir. İlim adamları arasında cereyan eden “Denklik dinde, malda ve konumda mıdır? Yoksa bunların birinde midir? şeklindeki tartışmaya da şu âyetten hareketle cevap vermektedir: “...Allah katında en değerli olanınız, ona itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır...” Kurtubî’ye göre bu âyetteki üstünlük ölçüsü takvadır. Mûsa da Medyenli salih zâtın yanına yabancı, fakir, hiçbir şeyi olmadığı halde gitmesine rağmen onun dininden emin olunca başka hiçbir şeye dönüp bakmadan kızını onunla evlendirdi. Bütün bunlardan hareketle denklikte din birliğin yeterli olduğunu savunmaktadır.²⁷⁰

Kefaet (Denklik) konusundaki tartışmaya geçmeden önce bu kavramın lügat ve ıstılah manalarına kısaca yer verilmesi konunun anlaşılması açısından önem arz eder. Kefaet lügatte “eşitlik, benzerlik, denklik, misil-emsal, iki şeyin birbirine benzemesi veya birbirine denk olması gibi manalara gelir.”²⁷¹ Kefaet ıstılahta ise şöyle tanımlanmıştır: “Evlenecek çiftin dindarlık, İslam’a giriş tarihi, ekonomik, sosyal

²⁶⁹ el-Kasas 20/27.

²⁷⁰ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 13/278.

²⁷¹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 1/133.

statü vb. hususlarda birbirlerine denk olmaları ya da hanımın statü olarak kocasından daha aşağı konumda olmasıdır.”²⁷²

Evlilikte denkliğin şart olduğunu savunanların da denkliği gereksiz görenlerin de kendilerine göre tutundukları deliller vardır.

Hasan el-Basri, İmam Malik, Kerhî (ö. 340/952), Sevrî (ö.161/778), bir rivayete göre İmam Şâfiî (ö. 161/778), Muhammed b. Sirin (ö. 110/729), Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) gibi müçtehitler evlenecek çiftlerin arasında denkliğin olmasının zorunlu olmadığını ifade etmişlerdir. Bunlara göre çiftler arasında denklik olmasa da nikah akdi sahih ve bağlayıcıdır.²⁷³ Bu görüşü savunanlar el-Hucurat sûresinde geçen “*Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, ondan en çok korkanınızdır.*”²⁷⁴ mealindeki âyet ve Ey İnsanlar! “*Rabbiniz birdir, babanız birdir, Arab’ın Acem’e, Acem’in Arab’a, kırmızı’nın siyah’a, siyah’ın kırmızıya hiçbir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva sayesinde olur...*”²⁷⁵ hadisi gibi mü’minlerin mutlak anlamda eşit olduğunu vurgulayan nasları delil olarak sunarlar.

Denkliğin şart olmadığını savunanlar evlilikle kıyas arasında bir kıyaslama yaparak bir argüman oluştururlar. Onlara göre cinayet hadiselerinde kanlar eşit kabul edildiği için toplumda şan, şeref sahibi bir kişi daha düşük konumda olan bir kişi karşılığında, ilim sahibi bir kişi de cahil bir kişi karşılığında öldürülebilir. İşte nikahtan daha önemli olan kısasta denklik şart olmadığı gibi nikahta da şart değildir.²⁷⁶

Nikahta denkliğin şart olmadığını savunanlar Hz. Peygamber dönemindeki bazı uygulamaları da kendi görüşlerine delil olarak sunarlar. Söz gelimi Bilal-i Habeşî ensardan bir kızla evlenmek istemiş, kızın ailesi de bu talebi reddetmişti. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “*Ey Bilal, onların yanına var, Allah Resulü size beni*

²⁷² Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 300.

²⁷³ Süheyle Akçay Biçen, “İslam Aile Hukukunda Eşler Arasında Denklik (Dindarlık ve Zenginlik Örneği)”, *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 2/1 (2018), 95.

²⁷⁴ el-Hucurat 49/13.

²⁷⁵ es-Suyûtî, *Cem’u’l-Cevâmi’*, 12/423.

²⁷⁶ İsmail Hakkı Çatlı, *İslam Hukukuna Göre Evlilikte Denklik* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 38.

evlendirmenizi emrediyor de."²⁷⁷ buyurmuştur. Şu durumda Hz. Peygamber onlara kefaet olmamasına rağmen enlendirmelerini emretmiştir. Yine Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen bu ve buna benzer örnekler bu görüşün sahipleri tarafından delil getirilir.

Yine nikahta denkliğin şart olmadığını savunanlar, nikahta taraflar arasında denkliğin bulunması gerektiğini ifade eden açık bir âyet bulunmadığı gibi, sahih olduğu hususunda uzlaşılan bir hadisin de bulunmadığını söylerler.²⁷⁸

Buraya kadar nikahta denkliğin şart olmadığını savunanların delillerini zikrettikten sonra şimdi de nikahta denkliğin olması gerektiğini savunanların sundukları delillere geçelim.

Nikahta denkliğin bulunması gerektiğini savunanlar eşler arasında denklik olması halinde evliliğin temellerinin daha sağlam atılmış olacağı ve bu durumun çiftin mutluluğuna büyük katkı sağlayacağı düşüncesinden hareket ederler. Bu görüşün sahipleri Kur'an'da evlilikte denkliğin şart olduğunu doğrudan ifade eden bir âyet bulamasalar da dolaylı da olsa kefâete delil olabileceğini düşündükleri bazı âyetleri delil olarak sunarlar. Söz gelimi el-Bakara sûresinde yer alan "...Onlar (kadınlarınız) sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz..."²⁷⁹ âyetini çiftlerin birbirine denk olması gerektiği şeklinde yorumlarlar.

Yukarıdaki paragrafta zikrettiğimiz âyetle birlikte el-Haşr sûresinde geçen "*Cehennem ehliyle cennet ehli bir olmaz.*"²⁸⁰ ve es-Secde sûresinde geçen "*Öyle ya, mü'min olan yoldan çıkmış kimse gibi midir? Bunlar elbette bir olamazlar.*"²⁸¹ gibi âyetlerden hareketle bütün insanların mutlak surette eşitliğinin söz konusu olmadığını dolayısıyla evlenecek çiftlerin birbirlerine denk olmasının o evliliğin

²⁷⁷ el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, 2/317.

²⁷⁸ Hasan Ali Görgülü, *İslam Hukunda Eşler Arası Sorunlar ve Çözüm Yolları* (Isparta: Fakülte yayınevi, 2005), 53.

²⁷⁹ el-Bakara 2/187.

²⁸⁰ el-Haşr 59/20.

²⁸¹ es-Secde 32/18.

sürdürülebilir olmasını ve ailede huzurun hakim olmasını sağlayacağını ifade ederler.²⁸²

Evlilikte denkliğin gerekli olduğunu savunanlar da aşağıda örnek olarak zikredeceğimiz anlamda hadisleri sünnetten delil olarak zikrederler. Meselâ Hz. Ömer'den rivayetle Hz. Peygamber “*Kadınları ancak velileri evlendirir. Onlar ancak denkleleriyle evlenir.*” ve “*Neslinizi sürdürün ve yalnızca denk olanlarla evlenin*”²⁸³ buyurmuştur. Hz. Aişe'den rivayetle Hz. Peygamber “*Soylu kadınların denk olanlardan başkasıyla evlenmelerine mani olurum.*” ve “*Nutfeleriniz için seçim yapın, denk olanları nikahlayın.*”²⁸⁴ buyurmuştur.

Özetle söylemek gerekirse nikahta denklik konusunda temelde savunulan iki görüş vardır. Bazı alimler çiftlerin pek çok konuda statülerinin birbirine denk, en azından yakın olmasının evliliğin temellerinin daha sağlam olmasını sağlayacağı gibi mutluluğu ve huzuru da beraberinde getireceğini ifade edip, bu konuda naslardan delillerini sunmuşlardır. Diğer taraftan bazı alimler de insanın dünyada sahip olduğu şeylerin onu üstün kılmadığını, bütün insanların eşit olduğunu, üstünlük için yegane ölçütün takva olduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla bunlar da nikahta denklik şartı aranmasının gerekli olmadığını ifade edip, buna dair naslardan deliller sunmuşlardır. Kurtubî de ikinci grup alimler gibi düşünüp bu görüşüne Hz. Şuayb'ın (as) tam olarak tanımadığı fakir, hiçbir şeyi olmayan biriyle kızını evlendirmesini delil getirmiş ve aralarında sadece din birliğinin olmasını yeterli görmüştür.

3.2.7 el-Kasas 20/29: Erkek Hanımını Dilediği Yere Götürebilir

فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ
نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ

²⁸² Mehmet Güneş, *İslam Hukukunda Evlilikte Kefaet Konusunda İleri Sürülen Görüşler ve Bunların Eleştirel Değerlendirilmesi* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 13.

²⁸³ İbn Mâce, “Nikah”, 46.

²⁸⁴ İbn Mâce, “Nikah” 46.

*“Mûsâ bu süreyi doldurup ailesiyle birlikte yolda giderken Tûr tarafında bir ateş gördü; ailesine, ‘siz bekleyin; ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber getiririm’ dedi.”*²⁸⁵

Kurtubî bu âyetle ilgili açıklamaları arasında “ailesi ile yola çıkınca” ibaresinden hareketle işin başında herhangi bir şart koşulmadığı sürece kavvamiyeti ve bir derece fazlalığı olması sebebiyle erkeğin hanımını dilediği yere götürebileceği şeklinde bir görüşe yer vermiştir. Ancak bir şart koşulmuşsa o şarta göre hareket edilir.²⁸⁶

Son dönemlerde çok fazla tartışılmasa da -hanımı istemese de- erkeğin hanımını istediği yere götürme hakkının olup olmadığı geleneğimizde çok fazla tartışılmıştır. Genellikle ahval-i şahsiyye kitaplarında yer alan bu konu hakkında genel çerçeve çizmemiz yerinde olacaktır.

Öncelikle temel sorumuz şudur: “Koca hanımını bir yerden başka bir yere götürmek istediği zaman kocanın böyle bir hakkı var mıdır? Kadın kocasıyla birlikte yolculuk yapmak istemezse hanımı nâşize (Nüşûz: Eşlerin ve özellikle kadının evlilik hukukuna riayet etmemesi, geçimsiz davranması demektir.)²⁸⁷ sayabilir miyiz? Yine bu durumda kadının nafaka gibi bir takım hakları düşer mi?”²⁸⁸

Âlimlerden bir kısmı şöyle söyler: Eğer yolculuk namazların kısaltılarak kılınacağı sefer mesafesinde bir yolculuksa mehr-i muacceli (peşin verilen mehir) vermiş olsa bile erkeğin hanımını kendisiyle birlikte yolculuk yapmaya zorlama hakkı yoktur. Şu durumda kadın gelmek istemezse bu onun hakkıdır. Nafaka düşmez. Yolculuk bir şehirden başka bir şehire olsun veya şehirden şehire olmasın fark etmez.²⁸⁹

Eğer yolculuk namazların kısaltılarak kılınabileceği sefer mesafesinden daha yakınsa ve eşine mehr-i muaccel (peşin verilen mehir)’i vermişse kocanın hanımını

²⁸⁵ el-Kasas 20/29.

²⁸⁶ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 13/281.

²⁸⁷ Hacı Mehmet Günay, “Nüşûz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

²⁸⁸ Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, *el-Ahvalu'sh-Shahsiyye fi'sh-Sheriati'l-İslâmiyye*, thk. Yusuf Cığır (İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 2018), 261.

²⁸⁹ Abdulhamid, *el-Ahvalu'sh-Shahsiyye fi'sh-Sheriati'l-İslâmiyye*, 261.

kendisiyle birlikte yolculuk yapmaya zorlama hakkı vardır. Kadın gelmek istemezse nâşize sayılır ve nafakayı hak edemez. Yolculuk şehirden şehire olsun, şehirden köye olsun, köyden şehire olsun fark etmez.²⁹⁰

Âlimlerden bir kısmı da şöyle söyler: Kocasını hanımını kendisiyle beraber yolculuk yapmaya ancak şu üç şart gerçekleşirse zorlayabilir:

1. Yolculuğun namazların kısaltılarak kılınacağı sefer mesafesinden daha yakın olması.
2. Yolculuğun bir şehirden başka bir şehre olması.
3. Kocanın güvenilir birisi olması.

Bu üç şartın gerçekleşmesine rağmen hanım kocasıyla beraber yolculuk yapmak istemezse nâşize olur ve nafakayı hak edemez. Bu şartlardan sadece biri yerine gelmezse gelmemek kadının doğal hakkıdır. Nafaka düşmez.²⁹¹

Şer'i mahkemelerin tercih ettiği görüş ise şöyledir: Kocanın hanımını bir yerden başka bir yere götürmek hakkıdır. Bu mekan ister uzak isterse yakın olsun, ister sefer mesafesini aşsın ister sefer mesafesi kadar olsun isterse sefer mesafesinden daha kısa olsun, gidilen yer köyden şehre ya da şehirden köye olsun fark etmez. Ancak şu üç şart sağlandığı zaman bu hak erkeğindir:

1. Hanımının canı ve malı hususunda kocanın güvenilir olması.
2. Yolculuktaki amacının hanımına zarar vermek veya tuzak kurmak olmaması.
3. Mehr-i muaccelini (peşin ödenen mehir) vermiş olması.

Bu üç şart ne zaman sağlanırsa hanımını götürmek kocasının hakkı olur. Şayet kadın gelmeyi reddederse haksız bir şekilde reddetmiş olur ve nafakası düşer. Bu şartlardan sadece birisi yerine gelmezse kadının kocasıyla beraber yolculuk yapması gerekmez.

²⁹⁰ Abdulhamid, *el-Ahvalu 'ş-Şahsiyye fi 'ş-Şer'ati'l-İslâmiyye*, 261.

²⁹¹ Abdulhamid, *el-Ahvalu 'ş-Şahsiyye fi 'ş-Şer'ati'l-İslâmiyye*, 262.

Bu durumda kadın gelmeyi reddedecek olursa bu onun hakkıdır. Nafakası da düşmez.²⁹²

Konuyla alâkalı geleneğimizde yapılan tartışmaları zikrettikten sonra Kurtubî de söz konusu âyette geçen “ailesiyle yola çıkınca” ifadesinden erkeğin hanımını gittiği yere götürme hakkının olduğu sonucunu çıkarmıştır.

Ancak görülen o ki: Erkeğin hanımını dilediği yere götürme hakkının olup olmaması hususunda naslarda açık bir bilgi yoktur. Dolayısıyla bu konu içtihadı açık bir konudur. Kanaatimizce geleneksel âlimlerimiz nasları kendi dönemlerindeki ataerkil aile yapısının da biraz tesirinde kalarak yorumlamışlar ve yolculuk vb. hususlarda kadın kocasının talebini kabul etmediği zaman belli şartlar dahilinde kadını nâşize sayıp, nafaka gibi bazı haklarından mahrum kalacağını söylemişlerdir. Ancak görülüyor ki bu nuşûz kelimesinin kapsamının da tam olarak ne olduğu konusunda da âlimlerimiz ittifak edememiştir. Bu konuda net bir sınır çizilememiştir. Söz gelimi kadının kocasına karşı sergilediği davranışlardan hangisi kadının hakkıdır. Ya da hangisi nüşûzun kapsamına girer bu konuda bir uzlaşma yoktur.²⁹³ Bize göre bu konuda net sınırlar çizmek yerine çağın örf ve adetleri çerçevesinde bu tür sorunları çözmeye çalışmak yerinde olacaktır.

3.2.8 el-Bakara 2/71: Hayvanda Selem

قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولَ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيَةَ فِيهَا ۚ قَالُوا الْآنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ ۚ فَذَبَحُوهَا وَمَا كَادُوا يَفْعَلُونَ

“Mûsâ “Rabbim şöyle buyuruyor, dedi: O, henüz boyunduruk altına alınıp yer sürmemiş, ekin sulamamış, serbest dolaşan ve alacası bulunmayan bir inektir.” “İşte şimdi doğrusunu anlattın” dediler ve ineği (bulup) kestiler, ama az daha (bunu) yapmayacaklardı.”²⁹⁴

²⁹² Abdulhamid, *el-Ahvalu’ş-Şahsiyye fi’ş-Şer’iati’l-İslâmiyye*, 262, 263.

²⁹³ Bkz. Mehmet Dirik, “İslam Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Mükellefiyetini Düşüren Haller”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 25 (2015), 144, 145.

²⁹⁴ el-Bakara 2/71.

Kurtubî bu âyetten hareketle hayvanların vasıflarıyla belirlenebileceğini, vasıflarıyla belirlendiği takdirde de hayvanlarda selem akdinin caiz olacağını ifade etmiştir.²⁹⁵

Hayvanlarda selem akdinin yapılıp yapılamayacağı konusuna geçmeden önce selem tanımı ve selemle alâkalı bazı temel bilgilerin verilmesi yerinde olacaktır. Sözlükte “*öne almak, takdim etmek, teslim etmek*” anlamlarına gelen selem, terim olarak “*Bedel peşin, mal vadeli olmak suretiyle yapılan satıştır*”²⁹⁶ diye tarif edilmiştir.

İslam borçlar hukukunun temel ilkelerinden birisi de elde olmayan bir malın (ma’dûm) satışının yasak olmasıdır. Selem akdinde de selem konusu olan mal akit esnasında elde olmadığı için bu ilkeye göre selem akdi caiz olmaması gerekir. Fakat insanların böyle bir akde duydukları yoğun ihtiyaçtan dolayı İslam’ın kolaylık prensibi gereği bu akit meşru kılınmıştır. Selem akdinin meşru kılınmasının hikmetini bir örnek üzerinden şöyle anlatabiliriz: Kışın daha mahsülünü elde edemeden nakit ihtiyacı duyan bir çiftçi bu ihtiyacını selem yoluyla karşılayabilecekken, selem akdi meşru kılınmamış olsaydı ihtiyacı olan miktarı karz-ı hasenle çözemeyen bir çiftçi ipotek müessesesi de o zamanları uygulanmadığı için ya elindeki gayr-i menkulü satacak ya çok sıkıntılı günler geçirecek ya da faizli işlemler gibi haram yollara tevessül edecekti. Ancak selem akdinin meşru’ kılınmasıyla toplumun karşı karşıya gelebileceği muhtemel bir problem daha işin başında çözülmüş oldu.²⁹⁷

Selem akdinin meşrûiyeti kitap, sünnet ve icma’ ile sabittir. Mezhep imamlarının selem akdinin meşrûiyeti konusunda icmaı vardır. Bununla beraber müfessirler ve fakihler el-Bakara sûresinde yer alan ve müdâyene âyeti²⁹⁸ diye bilinen âyetin selem akdine işaret ettiğini söylemişlerdir. Söz konusu âyet mealen şöyledir: “*Ey iman*

²⁹⁵ el-Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*.

²⁹⁶ Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcanî, *Kitabu't-Ta'rifat* (Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403), 120.

²⁹⁷ Faruk Yıldız, “İslam Hukukunda Mislî ve Kıyemî Mal Kavramları ve Hukukî Yansımaları”, *Erciyes Akademi Özel sayı* (2021), 668; Mehmet Karaçizmeli Telat, “İslam Hukukunda Selem Akdi Üzerine Bir İnceleme”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları* 14/4 (Ağustos 1975), 218.

²⁹⁸ Müdâyene âyeti tefsiri için bkz. Burhan Baltacı, *Müdâyene Âyeti Tefsiri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 57-127.

*edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu adâletle yazsın. Hiçbir kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın; (her şeyi olduğu gibi yazsın). Üzerinde hak olan kimse (borçlu) de yazdırsın, Rabbinden korksun ve borcunu da asla eksik yazdırmassın...”*²⁹⁹ Cassâs *Ahkâmu'l-Kur'an* adlı tefsirinde Hz. Ebu Bekir'in müdâyene âyeti ile ilgili şu sözlerine yer vermektedir: Allah'ın “*Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit*” sözü bedeli ister ayn olsun isterse deyn olsun bütün vadeli borçları kapsar. Kim bin dirhem karşılığında vadeli olarak bir ev veya köle alırsa âyet mucibince yazmakla ve şahit getirmekle yükümlüdür. Ancak söz konusu âyet, iki bedelin her ikisi için değil, iki bedelden sadece birisinin vadeli borç olması hususundadır. Çünkü Allah âyetteki “دين” sözcüğünü müfred olarak getirip, “دينين” şeklinde müsenna formunda getirmemiştir. Şu durumda vade bir bedel için sabit oldu. Her iki bedelin de vadeli olması caiz değildir. Çünkü Hz. Peygamber borcun borçla karşılanmasını yasaklamıştır. Ancak her iki bedel akit yoluyla olursa işte bu selem ve trampada caizdir. Ancak bunun da meclisle sınırlı olması gereklidir. Bu âyetle selem in amaçlanmış olması da mümkündür. İki bedelden birinin vadeli olması selemidir.³⁰⁰ Kâdı Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl* ve İbn-i Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm* eserlerinde müdâyene âyeti diye bilinen Bakara 282. âyetin tefsirine bakıldığında müelliflerin bu âyetlerden seleme işaret olduğuna dair bir sonuç çıkardığı görülecektir.

Hız. Peygamber'in sünnetine baktığımızda orada da selem akdinin meşruiyetine delil bulmamız mümkündür. İbn Abbas'tan (ö. 68/687-88) gelen rivayete göre Peygamber (sav) Medine'ye geldiğinde Medine halkı hurmada iki veya üç seneliğine selem yapıyordu. Hız. Peygamber onlara “*Kim bir üründe selem yaparsa bilinen bir ölçüde, bilinen bir tartıda ve bilinen bir vadeye kadar yapsın.*”³⁰¹ buyurmuştur. Dikkat edilirse bu hadiste Hız. Peygamber selem yapılırken ölçü, tartı ve vadenin belirli olmasına vurgu yapmıştır. Sözelimi muayyen bir tarla veya muayyen bir ağaçtan

²⁹⁹ el-Bakara 2/282.

³⁰⁰ el-Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1/586.

³⁰¹ Buhârî, “Selem” 2(No: 2126).

çıkacak ürün üzerinden selem yapılırsa zikredilen tarla ve ağacın ne kadar ürün vereceği belli değildir.³⁰²

Selem akdiyle ilgili temel bilgileri verdikten sonra hayvanlarda selem konusuna geçebiliriz. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi İslam borçlar hukukunda ma'dum (elde olmayan malın satışı)'un satışı câiz değildir. Selem akdinde de satışa konu olan mal elde olmadığı için insanların ihtiyacına binaen ve dinimizin kolaylık prensibi gereği meşru kılınmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in yukarıda zikrettiğimiz hadisinden de anlaşılacağı gibi taraflar arasında çekişmeye sebep olmayacak şekilde şartlar (ürünün, tartının, ölçünün, vadenin belli olması gibi) konulmuştur. Hayvanların birebir karşılığını bulmak çok zor olduğu için bu konuda mezhepler arasında bir ittifak sağlanamamıştır. Söz gelimi Hanefiler zikredilen sebepten dolayı hayvanlarda selemi caiz görmezken, Şafiiler de taraflar arasında anlaşmazlığa sebep olmayacak şekilde cinsi, vasıfları, türü vb. özellikleri açık ve net bir şekilde ifade edildiği zaman hayvanlarda da selemin caiz olduğunu söylerler.³⁰³

³⁰² Süleyman Akdemir, "Faizin Yarattığı Toplumsal Sorunlara Alternatif Arayışlar: Para Peşin Mal Vadeli Selem Sözleşmelerine Yenilikçi Bir Yaklaşım", *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (Haziran 2018), 98.

³⁰³ Bkz.Yıldız, "İslam Hukukunda Misli ve Kıyemî Mal Kavramları ve Hukukî Yansımaları", 668, 669.

4. SONUÇ

Araştırmamızın çeşitli yerlerinde de ifade ettiğimiz gibi İslam'ın temel kaynakları; Kur'an ve onun açıklayıcısı durumundaki Hz. Peygamber'in sünnetidir. Bir de bu iki kaynaktan ilham alan içtihatdır. İslam'ın aslî kaynakları olan Kur'an ve sünnette Müslümanların karşısına çıkabilecek her olay hakkında detaylı hükümler bulunmayıp, pek çok konuda genel ilkelere yer verilmiş olması içtihat mekanizmasının devreye konulmasını zorunlu kılmıştır.

Kurtubî de Müslümanların karşısına çıkan yeni problemler ve ihtiyaçların çözümü hususunda Kur'an'da sarîh bir âyet yoksa çözümü Kur'an'ın neredeyse 1/3'ünü oluşturan ve vahiy mahsulü olan Kur'an kıssalarında aramıştır. Çünkü İslam dinine göre mutlak teşri' yetkisi Allah'a aittir. Vahyin olduğu yerde akıl dikkate alınmaz. Bununla birlikte kanaatimizce Kur'an âyetlerinden her birinin hükme delaleti her zaman kat'î olmasa da en azından bütün âyetlerin sübutunun kat'î olması, bütün âyetlerin vahiy mahsulü olması ve Allah tarafından geldiğinde şüphe olmaması da hüküm çıkarırken sarîh âyetlerin bulunmadığı durumlarda Kurtubî gibi bazı alimleri öncelikli olarak Kur'an kıssalarına yöneltmiştir.

Kur'an üslubu olarak kıssalara baktığımız zaman kıssaların inananlar için bir öğüt, bir ibret olmasının yanı sıra ontolojik olarak yaratılmışların en üstünü olsa da yaratılmış olması sebebiyle akıllı, ilmi, öngörüsü, gücü vb. yönlerden sınırlı bir varlık olan insanın Kur'an'ın hakikatlerini ve anlatılan konuyu daha iyi anlayabilmesi için konuyu müşahhas bir hale getirmek, muhatabın zihnine yaklaştırmak, bütün çağlarda yaşanması muhtemel bazı hukukî olaylar için ölçü kabul edilebilecek prensiplere yer vermek gibi fonksiyonlarının olduğunu da görürüz.

“Kıssalar Müslümanların günlük hayatlarında karşısına çıkabilecek hukukî meselelerin çözümü için kaynak olarak kullanılabilir mi yoksa kullanılamaz mı?” tartışmasında cevap olarak Kurtubî'nin kıssaların kaynak olarak kullanılabileceği görüşünde olduğunu ve kıssalardan da pek çok hüküm çıkardığını görüyoruz. Ancak şunu da ifade etmeliyiz ki Kurtubî'nin çıkardığı hükümlere baktığımız zaman

kıssalardan çıkarmış olduğu hükümlerin çoğu zaman asli hükümler değil, tâlî hükümler olduğunu görürüz. Bununla beraber Kurtubî'nin kıssalardan çıkarmış olduğu pek çok hükmü doğrudan kıssalardan çıkarmayıp, daha önceden zihninde olan hükmü kıssalardan delillendirmek suretiyle pekiştirdiğini görüyoruz. Yani Kurtubî'nin zihni sıfırlanmış olsaydı, daha önce elde etmiş olduğu birikimi olmasaydı kıssalardan çıkardığı pek çok hükmü çıkaramazdı. Bunları zikrettikten sonra biz de bu konuda kıssalardan hüküm çıkarılabileceğini düşünmekle beraber kıssalardan hüküm çıkarılırken şu hususa iyice dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmek istiyoruz: Çıkarılan hükmü daha sağlam ve güvenilir bir kaynağa dayandırabilmek için sarîh âyetlerin bulunmadığı konularda sadece sübutu kat'î diye Kur'an kıssalarına yönelmemeliyiz. Çünkü söz konusu âyetlerin delaletlerine de yani gerçekten o konuyla alakalı olup olmadığına da gereken dikkat gösterilmez ise zorlama yorumlarla yanlış sonuçlara ulaşabilir.

Söz gelimi “Katilin Tövbesinin Kabul Olması” başlığı altında Yûsuf 12/9'un tefsirinde izah edildiği üzere burada Yûsuf'un kardeşleri Yûsuf'tan kurtulmanın çarelerini ararken âyetin ifadesiyle içlerinden birisi “*Yûsuf'u öldürün veya onu bir yere atın ki babanız sadece size yönelsin. Ondan sonra da (tövbe edip) salih kimseler olursunuz.*” şeklinde öneride bulunuyor.“ Kurtubî bu âyette geçen Yûsuf'un kardeşlerinin sözlerini Allah'ın reddetmemesinden hareketle âyetin sonundaki “*ondan sonra da salih kimseler olursunuz.*” kısmını yani tövbe edersiniz. Allah da sizin tövbenizi kabul eder şeklinde değerlendirip, bu âyeti katilin tövbesinin kabul olacağına delil getirmiştir. Halbuki söz konusu âyetin sevk ediliş amacı, katilin tövbesinin makbul olacağını bildirmek değildir. Söz konusu âyetin sevk gayesi, Hz. Yûsuf kıssası üzerinden muhataplara bazı mesajlar vermektir. Bunu yaparken de Allah Hz. Yusuf'un kardeşlerinin söylediklerini kıssa içerisinde birebir zikretmiştir. Dolayısıyla bu üslupta Allah'ın onların sözlerini reddetmesini beklemek isabetli olmayacaktır.

Aynı şekilde “Babanın Bakire Kızını Evlendirme Yetkisi” başlığı altında el-Kasas 20/27'nin tefsirinde izah edildiği üzere Kurtubî Medyen'deki salih zât'ın bu işi

üstlenmesi ve yine pek çok bölgenin fukahasının da bu görüşte olmasından hareketle babanın bülüğa ermemiş bakire kızını evlendirebileceğini, kadının bu konuda herhangi bir yetkisinin bulunmadığını ifade etmiştir. Halbuki bu âyetin de sevk amacı bu konuyu hükme bağlamak değildir. Âyetten velinin bu konuda tek yetkili olduğu açık bir şekilde anlaşılmadığı gibi kızın bakire olup olmadığı da anlaşılmamaktadır. Kanaatimizce naslarda açıkça ifadesini bulan ve tarafların evlenebilmeleri için gerekli olan şartlar tamamlanmışsa tarafların evlenmesinde herhangi bir sakınca olmamalıdır. Söz gelimi erkek ve kadının birbirlerine nikahı helal olan kimselerden olması, kadının iddetini bitirmiş olması, kadına daha önce evlilik teklifi yapılmamış olması gibi şartlar yerine geldikten sonra velinin tek evlendirme yetkisine sahip olması gibi daha tâlî denilebilecek konuların çözümü konusunda biraz daha esnek davranılıp bunların çözümünü dönemlerin örfüne bırakmak daha doğru olacaktır.

Özetle Kur'an'ın neredeyse 1/3'ünü kaplayan ve pek çok fonksiyonu olan kıssalardan Müslümanların karşı karşıya kaldığı hukukî meselelerin çözümü noktasında da faydalanılmalıdır. Fakat bu yapılırken de sadece sübutunun kat'î olmasına dikkat etmekle yetinmeyip, delaletlerinin de kat'î olmasına dikkat edilmesi gerekir. Ayrıca konumuz kıssalardan hüküm çıkarmak olduğu için objektifliği sağlayabilmek adına geleneksel kabullerden de ön kabullerden de sıyrılıp aradığımız hükmü gerçekten kıssalardan mı çıkarıp çıkarmadığımıza da dikkat etmek gerekir. Aksi taktirde farkında olmadan daha önce benimsediğimiz bir fikre delil bulma veya arzu ve isteklerimizi Kur'an kıssalarına söyletme çabasına girmiş olacağımızı unutmamamız gerekir.

KAYNAKLAR

Abay, Muhammet. *Kur'an Kıssaları*. İstanbul: Ensar Yayıncılık, 2007.

Abduh, Muhammed - Rıza, Reşid. *Tefsiru'l-Menar*. Mısır: Mektebetü'l-Kahire, 1960.

Abdulkaki, Muhammet Fuad. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1364.

Abdulhamid, Muhammed Muhyiddin. *el-Ahvalu's-Şahsiyye fi's-Şerîati'l-İslâmiyye*. thk. Yusuf Ciğer. İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 1. Basım, 2018.

Acar, Abdullah. *Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur'an Kıssaları*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Acar, Halil İbrahim. "İslam Hukuku Açısından Nişanlanma". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 23 (2005).

Acar, İbrahim. "İslam Hukukunda Evlenme Ehliyeti Bakımından Küçüklerin Evlendirilmesi Problemi". *Dini Araştırmalar* 6/16 (Ağustos 2003).

Akdemir, Süleyman. "Faizin Yarattığı Toplumsal Sorunlara Alternatif Arayışlar: Para Peşin Mal Vadeli Selem Sözleşmelerine Yenilikçi Bir Yaklaşım". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (Haziran 2018).

el-Âlûsî, Şihâbeddin Mahmut b. Abdullah el-Hüseyinî. *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî*. thk. Ali Abdalbâri Atiyye. Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1440.

el-Âmidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Seyyidüddin es-Sa'lebi. *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1234.

Apaydın, Yunus vd. *İlmihal*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.

Aslan, Bedri. “İslam Hukukunda Evlilikte Velâyetin Ortadan Kalkmasıyla Velinin Velâyetinin Kime Verileceği Konusunun Değerlendirilmesi”. *Bingöl Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi* 4/7 (2016).

Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.

Baltacı, Burhan. *Müdâyene Ayeti Tefsiri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Baltacı, Burhan. *Şatıbî'nin Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Bardakoğlu, Ali. “İcâre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/379-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Bardakoğlu, Ali. *İslam Işığında Müslümanlığımızla Yüzleşme*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2017.

Batar, Yusuf. “Kur'an Kıssaları'nın Bazı Eğitsel Yönleri”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2016).

Bayraktar, Muhammet Sönmez. *Kıssaların Fıkhi -Hz. Salih Kıssası Örneği-*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Biçen, Süheyle Akçay. “İslam Aile Hukukunda Eşler Arasında Denklik (Dindarlık ve Zenginlik Örneği)”. *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi* 2/1 (2018).

Bilgili, İsmail. “Ehliyet Arızalarında İkraş Şartları ve Kısımları”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2010).

Bilmen, Ömer Nasûhi. *Hukûkî İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1949.

Boynukalın, Ertuğrul. “Makâsıdü’ş-Şerîa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/423-427. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Boynukalın, Ertuğrul. “‘Makâsıdü’ş-Şerîa’”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu’l-Buhâri*. thk. Mustafa Deeb el-Biğâ. Dimeşk: Dâru’l-Yemâme, 1993.

el-Bûti, Muhammed Said Ramazan. *Davâbitu’l-Maslahati fî Şerîati’l-İslâmiyyi*. Dimeşk: Müessesetü’r-Risâle, 1973.

es-Suyûtî, Celaluddin. *El-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’an*. çev. Dr. Hüseyin Avni Çelik Doç. Dr. Sâkıp Yıldız. 2 Cilt. İstanbul: Hikmet Yayıncılık, 1987.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 27. Basım, 2015.

el-Cessâs, Ahmet b. Ali Ebû Bekir er-Râzi. *el-Fusûl fî’l-Usûl*. Küveyt: Vüzâratî’l-Evkâfi’l-Küveytiyye, 1994.

el-Cessâs, Ebû Bekir Ahmet b. Ali er-Râzi. *Ahkâmu’l-Kur’an*. Beyrut-Lübnan: Dâru’l-İhya Liturâsi’l-Arabî, 1992.

Coşkun, Muhammed. “el-Câmi‘ li-Ahkâmi’l-Kur’ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/100-101. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

el-Cürcanî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif. *Kitabu't-Ta'rifat*. Beyrut-Lübnan: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1403.

Cüveynî, Ebû'l-Meâli Abdülmelik. *Kitâbu'l-İrşâd ilâ Kavâtı'i'l-Edilleti fî Usûli'l-İ'tikâd*. thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâyih - Tefvik Ali Vehbe. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1. Basım, 1430.

Çatlı, İsmail Hakkı. *İslam Hukukuna Göre Evlilikte Denklik*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Çetiner, Bedrettin. *"Ahkâmu'l-Kur'an"*. İstanbul: TDV İslam Ansiklopedisi, 1988.

Dartma, Bahattin. "Arkeolojik Veriler Bağlamında Kur'an Kıssaları'nın Fiilen Gerçekleşmiş Olduklarına Dair". *Akademik Araştırmalar Dergisi* 5/18 (Ekim 2003).

Demir, Şehmus. *Mitoloji, Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2003.

Demirci, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

Dilmen, Aylin. *Yûsuf (a.s.) Kıssasının Fıkhi*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Dirik, Mehmet. "İslam Aile Hukukunda Kocanın Nafaka Mükellefiyetini Düşüren Haller". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 25 (2015).

Asım, Efendi. *Kamus Tercemesi*. İstanbul, 1305.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh İlmine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2. Basım, 2005.

Erdoğan, Suat. “İslam Hukukunda Evlenme Ehliyetine Haiz Olmayanların Evlendirilmesi: Nikahta Velayet”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/50 (Haziran 2017).

Erul, Bünyamin. “Hz. Aişe Kaç Yaşında Evlendi? Dokuz mu? On dokuz mu?” *İslâm Araştırmaları Dergisi* 19/4 (2006).

Esen, Hüseyin. “Ahkâm Ayetleri Açısından Meâllere Bir Bakış”. *Kur'an Mealleri Sempozyumu II* (2007), 185-202.

el-Ferâhidî, Halil b. Ahmed. *Kitabu'l-Ayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1. Basım, 2003.

el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *Kitabu'l-Erbeîyn fî Usûli'd-Dîn*. Şam: Daru'l-Kalem, 2003.

Görgülü, Hasan Ali. *İslam Hukunda Eşler Arası Sorunlar ve Çözüm Yolları*. Isparta: Fakülte Yayınevi, 2005.

Güler, Nuri. “Kıssa ve Hukuk”. *Fecr Yayınevi*.

Günay, Mûsâ. “Örfün Tanımı, Delil Oluşu ve İmam Ebû Hanife'nin Bazı Konuları Örfle Çözümlemesi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/32 (2014).

Güneş, Mehmet. *İslam Hukukunda Evlilikte Kefaet Konusunda İleri Sürülen Görüşler ve Bunların Eleştirel Değerlendirilmesi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

el-Hafid, Muhammet b. Ahmet b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd. *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2004.

Halefullah, Muhammed Ahmed. *el-Fennü'l-Kasasî fî'l-Kur'ani'l-Kerîm*. Kahire: Mektebetü Anclu el-Mısıriyye, 1972.

el-Hatip, Abdulkerim. *el-Kasasu'l-Kur'ani fî Mantûkihi ve Mefhûmihî*. Kahire, 1. Basım, 1964.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. thk. Abdulfettah b. Abdulmuhsin et-Türkî - Abdulfettah b. Muhammed el-Hulvî. Riyad-Suûdî Arabistan Kırallığı: Dâr'u Âlemi'l-Kütüb, 3. Basım, 1997.

İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut, 1995.

İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmu'l-Kur'an*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.

el-İsfehani, Rağıb. *el-Müfredat fî Garîbi'Kur'an "h-k-m maddesi"*. Beyrut: Daru'l-Kalem, 1412.

Kanik, İsa. "Kur'an'ın Edebî Anlatım Üslubundaki Çeşitlilik". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Üniversitesi Dergisi* 6/1 (2018).

Kara, Mustafa. *Bireysel ve Toplumsal Açından Kur'an Kıssaları*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

Kara, Mustafa - Kösetürk, Canan. "Hz. Yûsuf Kıssasında Yer Alan Ahkâma Dair Bazı Âyetler ve İlişkili Olduğu Hükümler". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 3/1 (Nisan 2019).

Kara, Mustafa. “Kur’an Kıssalarını ‘Hikâye’ Kavramıyla Tanımlamanın İmkânı”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2018).

Karaçizmeli, Mehmet, Telat. “İslam Hukukunda Selem Akdi Üzerine Bir İnceleme”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları* 14/4 (Ağustos 1975).

Karakaya, Hasan. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: Beka Yayınları, 1995.

Karaman, Fikret vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara, 2006.

Karamanlı, Durmuş Ali. *Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur’an Hitabı’nın Tabiatı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

el-Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed. *Bedâiu’s-Sanâi’ fî Tertîbi’s-Şerâi’*. Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1986.

el-Kattân, Menna’. *Mebahis fî Ulûmi’l-Kur’an*. Beyrut-Lübnan: Müessesetü’r-Risâle, 2016.

Kavak, Fadime. *Kur’anda Edebî Tasvir*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Kaya, Osman. *Kur’anda Nuh (as)’ın Kıssası*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

Kayar, Mehmet Sedik. *İslam Hukukunda İcâre Akdi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

İbnu Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, el-Kazvînî. *Sünen-ü İbn Mâce*. Dâr’u İhyâi’l-Kütüb el-Arabiyye, ts.

Koçak, Muhsin vd. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.

Koçak, Süleyman. “Kur’an’da Mesellerle Anlatımın Eğitim Açısından Değeri”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/1 (2009).

Köse, Saffet. “İslam Hukukunda İkrahin Sözlü Tasarruflara Etkisi”. *Diyanet İlmî Dergi* 32/2 (1996).

el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmet el-Berdunî - İbrahim Ettafeyyîş. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Baskı., 1384.

Mehran, Muhammed Beyyûmî. *Dirâsât Tarihiyye Mine'l-Kur'ani'l-Kerîm*. Suud-i Arabistan: İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi Yayınları, 1980.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-u Müslim*. thk. Muhammet Fuat Abdu'l-Bâkî. Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâ, 1955.

Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah bin Ahmet b. Mahmut Hafızuddin en-. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. Daru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.

Okuyan, Mehmet. *Kıssalar Ne Söyler? Yaratılış ve Hz. Adem*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2017.

Okuyan, Mehmet. “Kur’an’da Gizemli Bir Yolculuğun Kıssası”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 13 (2004).

Orhan, Oğuz. “Çok Kısa Hikâye Kavramı ile Kur’an Kıssaları ve Nevâdir Arasındaki Benzerlikler ve Farklılıklar”. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 14 (2019), 496.

Özarlan, Selim. “İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak Üzerine Bir İnceleme”. *Diyanet İlmî Dergi* 42/3 (Eylül 2006).

Öztürk, Mustafa. *Kıssaların Dili*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2012.

Öztürk, Mustafa. *Kur'an Kıssaları'nın Mahiyeti*. İstanbul: Kuramer, 2018.

Pekdemir, Şevket. "İslam Ceza Hukukuna Göre Olay Yeri İnceleme". *İslam Hukuku Araştırma Dergisi* 30 (2017).

Polat, Murat. "İslam Ceza Hukukunun Karakteristik Özelliklerinden Bazı Örnekler". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2017).

es-Sâbûnî, Muhammet Ali. *Ravâiu'l-Beyân Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm*. Dımeşk: Mektebetü'l-Gazâlî, 3. Basım, 1980.

Suphi, es-Salih. *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Daru'l-İlm Lil-Melayin, 24. Basım, 2000.

es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Mısır: Matbaatü's-Saadet, ts.

es-Suyûtî, Celaluddin. *Cem'u'l-Cevâmi'*. thk. Muhtar İbrâhim el-Hâic. Kahire: el-Ezheru's-Şerîf, 2. Basım, 2005.

es-Suyûtî, Celaluddin. *el-İklîl fî İstinbâti't-Tenzil*. thk. Seyfuddin Abdulkâdir el-Kâtip. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1981.

es-Sülemî, İzzuddin Abdulaziz b. Abdisselâm. *el-İmâm Fî Beyan-i Edilleti'l-Ahkâm*. thk. Rıdvan Muhtar b. Garbiyye. Beyrut: Dâru'l-Besâiri'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1978.

Şa'ban, Zekiyüddin. *Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmi*. İstanbul: Mektebetü'l-İrşad, 1. Basım, 2016.

Şahin, Meryem. *Dinî Bir Değer Olarak Tevekkül Yönelimi'nin Psikolojik Sebepler ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Şengül, İdris. "Kıssa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Şengül, İdris. *Kur'an Kıssaları Üzerine*. İzmir: Işık Yayınları, 1994.

Şengül, İdris. "Kur'an Kıssaları'nın Tarihî Değeri". *Diyanet İlmî Dergi* 32/4 (Aralık 1996).

Şengül, İdris. "Kur'an'ın Mesajını Ulaştırmada Kıssaların Önemi". Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları, 1994.

Şimşek, Sait. *Kur'an Kıssalarına Giriş*. İstanbul: Yöneliş Yayınları, 1993.

et-Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünen'üt-Tirmizi*. thk. Beşşâr Avvad Ma'ruf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.

Turgay, Nurettin. "Kur'an Kıssaları". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 2/4 (2000).

Türkan, Mustafa. "Makâsıdü's-Şerîa ile İlgili Eserlerde Zarûriyyâtın Tertibi Sorunu". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018).

Tütün, Sevgi. "Kur'anda Nebe' (نبا) ve Haber (خبر) Kavramları". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Dergisi*.

Yaman, Ahmet - Çalış, Halit. *İslam Hukukuna Giriş*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 13. Basım, 2016.

Yavuz, Faruk. “Kur’an’ın Temel Amaçlarının İfade Edilmesinde Bir Anlatım Tekniği Olarak ‘Kıssa’nın Rolü”. *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 6/1 (Nisan 2009).

Yavuz, Ömer Faruk. “Kur’an Perspektifinde Dünya-Âhiret Bütünlüğü”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3 (2006).

Yazıcı, Hüseyin. “Hikâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Yıldırım, Mustafa. *Mecelle’nin Külli Kâideleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 2009.

Yıldız, Faruk. “İslam Hukukunda Mislî ve Kıyemî Mal Kavramları ve Hukukî Yansımaları”. *Erciyes Akademi Özel sayı* (2021).

Yiğit, Yaşar. “Cezaî Sorumluluk Bağlamında İkra ve Hukûkî Sonuçları”. *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6/1 (2021).

Yüksel, Mukadder Arif. “Kur’anda Hadis Kelimesinin Semantik Anlamı”. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (Aralık 2017).

Zeydan, Abdülkerim. *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1. Basım, 2014.

Zeydan, Abdülkerim. *Nazarat fî’-Şeriatî’l-İslamiyye ve’l-Kavanini’l-Vad’iyye*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1. Basım, 2011.

Zeyveli, Hikmet. “Kur’an Dilinin Özellikleri ve Özel Olarak Kıssa ve Mucizeler”. Ankara, 1995.

ez-Zeyyat, Ahmet Hasan vd. *el-Mu’cemu’l-Vasît*. Kahire, 2. Basım, 1972.